

บทที่ 2

การทบทวนทฤษฎีและแนวคิด

ประเด็นปัญหาที่ศึกษาเกี่ยวข้องกับบทบาทของขบวนการประชาสังคมในชุมชน กับประชาธิปไตย ผู้วิจัยจึงได้นำกรอบแนวคิดทฤษฎีในเรื่อง ประชาธิปไตย และประชาสังคม กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ มาใช้ประกอบในการศึกษา นอกจากนี้ ยังใช้แนวคิดทฤษฎีในเรื่องทุนทางสังคม ประกอบการทำความเข้าใจเรื่องปัจจัยที่เอื้อต่อการทำงานของขบวนการประชาสังคม และลักษณะความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการทำงานของขบวนการประชาสังคมในพื้นที่ที่ศึกษาอีกด้วย

2.1 แนวคิดประชาธิปไตย

เอลเลียต และ ชัมเมอร์สกี¹ แปล Democracy จากภาษากรีก ว่า “ดีมอส” = ประชาชน และ คราโตส = อำนาจ และหากจะแปลตรง ๆ อาจได้ความว่า อำนาจนั้นเป็นของประชาชน ขณะที่คำว่า “ประชาธิปไตย” มาจาก ประชา + ธิปไตย (ธิปไตย หมายถึง เป็นใหญ่) คือ ประชาชนเป็นใหญ่ แนวคิดประชาธิปไตย โดยรวม จึงหมายถึง การที่ประชาชนผู้เป็นใหญ่มีอำนาจตัดสินใจในสังคมชุมชนที่ตนอาศัยผูกพันอยู่

หลักการที่เกี่ยวกับ “ธิปไตย”² ในทางพุทธศาสนา มีอยู่ 3 ประการด้วยกัน คือ

1. อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตนเป็นใหญ่ เอาความทะนงตัว เอาทิฐิความเห็นความเชื่อถือส่วนตัว กระทำการด้วยการปรารถนา และสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ เอาผลประโยชน์ของตนเป็นเกณฑ์ตัดสิน

¹ Florence Elliot and Michael Summerskill, Dictionary of Politics (London: Penguin Book, 1964), pp.100-101.

² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จัดบรรจบ : รัฐศาสตร์ กับนิติศาสตร์) (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวอย จำกัด, 2549), น. 71-72.

2. โลกาทิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ ถือความนิยมของชาวโลก หวั่นไหวไปตามเสียง นินทาและสรรเสริญ กระทำด้วยปรารถนาจะเอาใจผู้คน หากความนิยม หรือหวั่นกลัวเสียงกล่าวว่า เป็นประมาณ จะเอาใจผู้คน หรือเชื่อประโยชน์ตอบแทน

3. ธรรมาทิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำด้วยปรารถนาสิ่งที่ได้ศึกษา ตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวาง แจ่มชัด และพิจารณาอย่างดีที่สุด เต็มขีดแห่งสติปัญญา มองเห็นได้ด้วย ความบริสุทธิ์ใจ เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงามเป็นประมาณ อย่างสามัญได้แก่ ทำการด้วยความเคารพ หลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

การนำหลักการ “อธิปไตย” ทางพุทธศาสนาดังกล่าว มาใช้ตามแนวคิดประชาธิปไตย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ มาเป็นเกณฑ์ในการใช้อำนาจ สามารถนำหลักทั้งสามมาใช้ได้ หากแต่ว่าเมื่อพิจารณาดูตามกฎธรรม หรือกฎธรรมชาติ³ หลักข้อ 3 คือ ธรรมาทิปไตย ย่อมเป็นหลักธรรมที่ดีที่สุดในการนำมาใช้กับประชาธิปไตย ด้วยเหตุว่า “ตามกฎแห่งความจริงที่เป็นไปตามธรรมดาของมัน หรือ กฎธรรมชาติ หรือ กฎธรรม นั้น ทำเหตุปัจจัยอย่างไร ก็เกิดผลที่สอดคล้องกันอย่างนั้น ถ้ามนุษย์เบียดเบียนทำร้ายกัน เขาก็เดือดร้อน อยู่กันไม่เป็นสุข สังคมก็วุ่นวายไม่สงบ ถ้ามนุษย์เอื้อเฟื้อช่วยเหลือกัน เขาก็เจริญอยู่กันสุขสำราญ สังคมก็สงบเรียบร้อย”⁴ ดังนั้น หากพิจารณาตามกฎธรรมนี้ การยึดหลักธรรมาทิปไตยย่อมดีที่สุด คือ การถือหลักการความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ แทนการใช้หลักถือตนเป็นใหญ่ หรือถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ ในการใช้อำนาจที่ดีตามแนวคิดประชาธิปไตย จึงต้องยึดหลักธรรมาทิปไตย

นอกจากนี้ การนำแนวคิดประชาธิปไตย มาใช้ในระบอบการปกครอง ต้องมีฐานที่มาจากอำนาจของประชาชน และเมื่อนำอำนาจของประชาชนมาใช้ในการบริหารปกครองในขอบเขตประเทศที่ตนอาศัยอยู่ เบื้องต้นต้องมีการทำข้อตกลงสูงสุดที่ประชาชนทุกคนยอมรับถือ

³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) เขียนไว้ในเชิงอรรถว่า “ธรรมที่เป็นความจริงแท้ ซึ่งมีอยู่และเป็นไปตามธรรมดาของธรรมชาติ ที่เป็นกฎแห่งธรรม ท่านเรียกสั้น ๆ ว่า ธรรม ส่วนธรรมที่มนุษย์บัญญัติจัดตั้งขึ้นเป็นกฎเกณฑ์กติกา หรือกฎหมาย ที่เป็นกฎของมนุษย์ หรือกฎคนทำ ท่านให้ชื่อพิเศษว่า วินัย” รายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมาทิปไตย ไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ: รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์) (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, 2549), น. 25, เรื่องเดียวกัน, เชิงอรรถ 2.

⁴ เรื่องเดียวกัน

ปฏิบัติตาม ตราเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ คือ รัฐธรรมนูญ ดังนั้น ในรัฐธรรมนูญ จะมีบทบัญญัติต่าง ๆ ที่ออกแบบแนวทางในการจัดการเรื่องสำคัญต่าง ๆ อาทิ สิทธิเสรีภาพของประชาชน เพื่อเป็นหลักประกันในการคงอยู่ของอำนาจของประชาชน แนวนโยบายการบริหารจัดการประเทศที่ผู้มาบริหารดูแลประเทศ ต้องยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ ที่มาของผู้บริหารประเทศ ที่มาของผู้บัญญัติกฎหมายต่าง ๆ ที่มาของผู้ตรวจสอบถ่วงดุลผู้บริหารประเทศ ฯลฯ ประเทศที่มีระบอบการปกครองตามแนวคิดประชาธิปไตย หรือปกครองในระบอบประชาธิปไตย จึงถือรัฐธรรมนูญ เป็นดังสัญญาประชาคม ที่ประชาชนทุกคนได้ยินยอมเห็นชอบให้ใช้เป็นกติกาในการอยู่ร่วมกัน

2.1.1 นักทฤษฎีประชาธิปไตย

เพื่อการเข้าถึงเนื้อหาสาระของประชาธิปไตย และทราบวิวัฒนาการที่ผ่านมาว่า 2000 ปี จึงขอนำเสนอความคิดของนักคิด นักปรัชญา บางท่าน โดยสังเขป ดังนี้

1) อริสโตเติล⁵

อริสโตเติล ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตย ไว้ดังนี้

“ประชาธิปไตย คือ สภาวะที่คนที่เป็นไทและคนยากจน ซึ่งมีจำนวนข้างมากในสังคม ได้รับมอบหมายให้กำอำนาจของรัฐไว้ในมือ ประชาธิปไตยที่บริสุทธิ์ที่สุดได้รับการเรียกเช่นนั้นได้ก็เพราะมีสภาพแห่งความเสมอภาคปรากฏอยู่ในที่นั้น และกฎหมายของรัฐ มุ่งรับรองความเสมอภาค นั้น”

นอกจากประเด็น เรื่องความเสมอภาคแล้วในหนังสือ “The Politics” อริสโตเติล (335 & 323 B.C.) ได้ชี้ให้เห็นว่า หนึ่งในหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตย คือ เสรีภาพ สำหรับอริสโตเติล เสรีภาพ ประกอบด้วยสองสิ่ง คือ

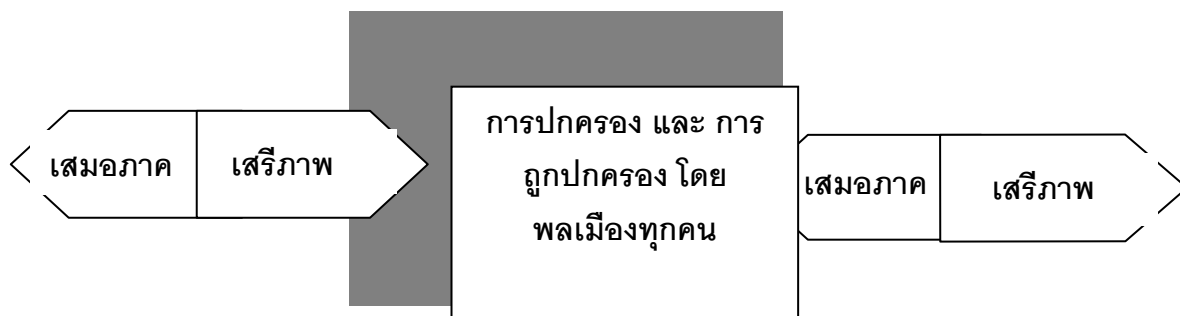
- (1) การปกครองและการถูกปกครอง "ruling and being ruled in turn"
- (2) การมีวิถีชีวิตตามที่ปรารถนา "living as one chooses."

อริสโตเติลเห็นว่า เสรีภาพ และเสมอภาค เป็นสองสิ่งที่เชื่อมต่อกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะองค์ประกอบแรกของ เสรีภาพ ในเรื่อง “การปกครองและการถูกปกครอง” ต้อง

⁵ข้อมูลส่วนใหญ่สรุปและเรียบเรียงจาก Bo Li, “The Classical Greek Democracy and Its liberalism, “<http://www.oycf.org/Perspectives/1_083199/politics.htm>.

อยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค (ทุกคนได้เป็นผู้ปกครอง และผู้ถูกปกครองเสมอกัน – ผู้วิจัย)
 ความเสมอภาคจึงเป็นพื้นฐานการปฏิบัติของเสรีภาพ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของเสรีภาพ

อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบทั้งสองส่วนในเรื่องเสรีภาพของอริสโตเติล มีความเป็นไปได้ที่จะขัดแย้งกัน คือ ถ้ายึดมั่นความเสมอภาคทางการเมืองดั่งคัมภีร์อย่างเคร่งครัดอาจเป็นอันตรายต่อเสรีภาพของบุคคลที่จะเลือกวิถีชีวิตตามที่ปรารถนา เพราะทุกคนอาจปรารถนาสิ่งเดียวกันที่มีอยู่อย่างจำกัด และไม่อาจจัดสรรให้ทุกคนได้อย่างเสมอเหมือนกัน ประชาธิปไตยกรีกจึงเชื่อว่าต้องจำกัดการเลือกของมนุษย์เพื่อป้องกันมิให้คนทำตามใจปรารถนาอย่างอิสระ แล้วไปแทรกแซงเสรีภาพของผู้อื่นอย่างไม่เป็นธรรม โดยเห็นว่าวิธีการที่ให้พลเมืองแต่ละคนมีโอกาสดังกล่าวที่จะปกครองและถูกปกครอง จะทำให้ปัญหาที่จะเกิดกับความเสมอภาคลดลง เพราะแม้ผู้ปกครองย่อมไม่สามารถตอบสนองความพอใจให้กับผู้ถูกปกครองได้ทุกคนเสมอกัน แต่ตราบใดที่ทุกคนได้เป็นผู้ปกครอง ความไม่พอใจจะหมดลงไปได้ องค์ประกอบทั้งสองของเสรีภาพ จึงเป็นความจำเป็น ดังนั้น สำหรับ อริสโตเติล เสรีภาพเป็นเงื่อนไขจำเป็นของประชาธิปไตย และความเสมอภาคทางการเมือง เป็นเงื่อนไขจำเป็นของเสรีภาพ

เมื่อความเสมอภาคและเสรีภาพ เป็นหลักการสำคัญของประชาธิปไตย การจะรักษาหลักการสำคัญดังกล่าวได้ พลเมืองต้องอุทิศเสียสละตามหลักการคุณธรรมของพลเมือง คือ การอุทิศตน และไม่ให้ความสำคัญกับชีวิตส่วนตัวมากไปกว่ากิจการของสาธารณะและประโยชน์สุขของส่วนรวม ประหนึ่งชาวเอเธนส์ ที่เห็นว่า ชีวิตที่น่าปรารถนามากที่สุด คือ ชีวิตใน “polis” ที่ซึ่งพลเมืองแต่ละคนเป็นสัตว์การเมือง⁶ ที่มุ่งแสวงหาเติมเต็มชีวิตผ่านการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการถกเถียงสาธารณะ

ประชาธิปไตยกรีกโบราณเป็นไปได้ เพราะมีเงื่อนไขสำคัญ ๆ หลายประการ ดังที่ Robert Dahl ⁷ ได้สรุปเงื่อนไขสำคัญ ๆ ไว้ ดังนี้

(1) พลเมืองต้องสามารถสมานผลประโยชน์ได้อย่างเพียงพอ เพื่อที่ว่าเมื่อพวกเขาแบ่งปัน หรือกระทำการใด ๆ ด้วยเจตจำนงเพื่อส่วนรวม จะไม่ไปเป็นการขัดแย้งกับจุดมุ่งหมายหรือผลประโยชน์ส่วนตัว

(2) พลเมืองต้องมีคุณสมบัติเหมือนกัน เช่น ความมั่งมี และเวลาว่าง เพราะความแตกต่างกันมาก ๆ จะนำมาซึ่งความคลอนแคลน และความขัดแย้งในเรื่องที่เกี่ยวกับส่วนรวม

(3) พลเมืองต้องประชุมและตัดสินใจร่วมกันในประเด็นที่เกี่ยวกับการบัญญัติกฎหมายและการพิจารณาพิพากษาคดีความ (ชาวกรีกไม่อาจยอมรับรัฐบาลตัวแทนให้เป็นทางเลือกที่ชอบธรรมของประชาธิปไตยโดยตรง)

(4) การประชุมในสภา มิใช่เป็นเพียงเงื่อนไขจำเป็นของการปกครองตนเอง (self-government) มันยังหมายถึงการมีส่วนร่วมของพลเมืองในการบริหารจัดการนครรัฐ พลเมืองเอเธนส์เกือบทุกคนได้ทำงานในหน้าที่การงานของรัฐอย่างน้อยหนึ่งครั้งในชีวิต

(5) นครรัฐจะต้องปกครองตนเองอย่างอิสระ

⁶สำหรับ อริสโตเติล การที่บอกว่า มนุษย์ คือ สัตว์การเมือง มีความหมายถึง การที่มนุษย์จะขึ้นถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ ก็ต่อเมื่อมนุษย์รู้จักอยู่ในนครรัฐ (Polis) กล่าวคือ มนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพที่ซ่อนเร้นอยู่ในตนได้อย่างเต็มที่ เพื่อจะได้บังเกิดชีวิตที่ดี ฉะนั้น จริยศาสตร์ (ศาสตร์อันว่าด้วยชีวิตที่ดีของแต่ละปัจเจกบุคคล) จึงต้องโยงมาโยงรัฐศาสตร์ (ศาสตร์อันว่าด้วยการปกครองที่ดีสำหรับชุมชนในรัฐจะได้มีชีวิตที่ดี)

⁷Robert A.Dahl, Democracy and Its Critiques (New Haven: Yale University Press, 1989), pp. 18-19.

การที่จะทำให้ประชาธิปไตยโดยตรงทำงานได้ดี พลเมืองจึงต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ พลเมืองแต่ละคนต้องมีเวลาว่างพอที่จะเข้าร่วมประชุมบ่อยครั้ง เข้าร่วมในการอภิปรายถกเถียง และรับผิดชอบในงานบริหาร⁸ สำหรับอริสโตเติลแล้ว ทุกส่วนในสังคมภายในรัฐต้องมีส่วนในการกระทำอันเป็นคุณประโยชน์แก่วิถีชีวิตของพลเมืองภายในรัฐนั้น ๆ การดำเนินงานของสมาคมและองค์การต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของการเมืองด้วยกันทั้งสิ้น โดยนัยความคิดของอริสโตเติล ผู้ก่อตั้งสมาคม องค์การ ตลอดจนสถาบันใด ๆ ในรัฐ ต้องมีทัศนคติตั้งผู้ก่อรัฐ คือต้องสร้างกรอบหรือรูปแบบให้สมาชิกในชุมชนนั้น ๆ ได้ร่วมกันประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายในทางความดีงามเป็นส่วนรวม กฎข้อบังคับของชุมชนนั้น ๆ ย่อมต้องวางขึ้นโดยได้รับความเห็นชอบร่วมกัน

โดยสรุป หลักการสำคัญของอริสโตเติล⁹ คือ

- (1) การปกครองต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวม
- (2) ยึดหลักกฎหมาย
- (3) ประชาชนยินยอมด้วยความสมัครใจ

ทฤษฎีประชาธิปไตยที่น่าสนใจสามารถนำไปใช้ประโยชน์กับงานศึกษาได้ เป็นแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสัญญาประชาคม ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญที่มีอิทธิพลต่อประชาธิปไตยปัจจุบัน มีนักทฤษฎีสำคัญ ๆ ที่ได้ให้คำอธิบายไว้ ดังนี้

2) โทมัส ฮอบส์¹⁰ (Thomas Hobbes, 1588-1679)

โทมัส ฮอบส์ เป็นบุคคลแรก ๆ ที่นำวิธีคิดทางวิทยาศาสตร์มาใช้เป็นพื้นฐานในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมือง โดยมีความเห็นว่า

- (1) มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติ (the state of nature) มีความเท่าเทียมกันโดยธรรมชาติ คนแข็งแรงจะได้เปรียบคนอ่อนแอเสมอไป คนอ่อนแออาจมีวิธีการลอบทำร้ายได้

⁸David Held, Models of Democracy, เชิงอรรถ 6.

⁹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์เกษม, 2519), น. 4- 5.

¹⁰ข้อมูลส่วนใหญ่สรุปและเรียบเรียงจาก สมบัติ อารังญวงศ์, การเมือง : แนวความคิดและการพัฒนา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสมาธรรม, 2545), น.135-209; พงศ์เพ็ญ ศกุนตาภัย, ทฤษฎีการเมืองยุคใหม่ (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2536), น. 81-107.

(2) เมื่อมนุษย์เสมอภาคกัน ย่อมเท่าเทียมกันในการแสวงหาโอกาส นำไปสู่การแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการ และเมื่อสภาวะธรรมชาติปราศจากกฎและระเบียบ มนุษย์ใช้สิทธิและเสรีภาพตามธรรมชาติเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ มนุษย์จึงต่างตกอยู่ในสภาวะความไม่มั่นใจในความปลอดภัย

(3) ในสภาวะเช่นนี้ ในเมื่อมนุษย์โดยธรรมชาติเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผล กฎธรรมชาติจึงสอนให้มนุษย์แสวงหาสันติภาพ เพื่อบรรลุซึ่งสันติภาพอันจะนำชีวิตไปสู่ความสุข มนุษย์จำต้องทำสัญญาาร่วมกัน (social contract) โดยยอมสละสิทธิและเสรีภาพบางอย่างให้แก่องค์อธิปัตย์โดยสมัครใจ สิทธิเสรีภาพที่สละนี้มีค่าเท่ากับสิทธิและเสรีภาพของตนที่จะไม่ถูกผู้อื่นละเมิด นี่คือจุดกำเนิดของรัฐตามทฤษฎีของฮอบส์

(4) จุดมุ่งหมายของสัญญาประชาคม คือการมอบอำนาจสูงสุดให้แก่องค์อธิปัตย์เพื่อทำหน้าที่ในการบัญญัติกฎหมายสำหรับจัดระเบียบให้สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เป็นสัญญาที่สร้างขึ้นระหว่างประชาชนกับประชาชน มิใช่ระหว่างองค์อธิปัตย์กับประชาชน องค์อธิปัตย์ มิใช่ผู้สัญญาของประชาชน ดังนั้น แม้องค์อธิปัตย์จะทำให้เกิดความเสียหาย ประชาชนไม่มีสิทธิไปโค่นล้มตราบใดที่องค์อธิปัตย์ยังสามารถคุ้มครองประชาชนให้ปลอดภัย องค์อธิปัตย์ทำหน้าที่ทั้งในทางนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ ตลอดจนควบคุมทหารและเก็บภาษีอากร

(5) ฮอบส์เห็นว่า องค์อธิปัตย์ต้องเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด และอำนาจนั้นแบ่งแยกไม่ได้ เพื่อให้การบังคับใช้กฎหมายเป็นไปได้โดยเคร่งครัด และการให้ปัจเจกบุคคลมีสิทธิอันสมบูรณ์ในทรัพย์สิน หรือสามารถใช้ดุลยพินิจตัดสินความดีความชั่วด้วยสามัญสำนึกด้วยตนเอง ล้วนมีผลต่อการบั่นทอนอำนาจขององค์อธิปัตย์และกฎหมายแห่งรัฐทั้งสิ้น

(6) รัฐและสังคมเป็นหนึ่งเดียวกัน ถ้าไม่มีรัฐ สังคมจะล่มสลาย ดังนั้น เพื่อรักษามิให้สังคมล่มสลาย ต้องรักษารัฐไว้ ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะให้องค์อธิปัตย์มีอำนาจสูงสุดเพื่อจุดมุ่งหมายในการรักษารัฐ

3) จอห์น ล็อก (John Locke, 1632-1704)¹¹

จอห์น ล็อก เป็นผู้ที่มีความศรัทธาในความสามารถของมนุษย์ การใช้สติปัญญา การรู้จักใช้เหตุผล และเป็นผู้ที่ยึดหลักเหตุผลด้วยวิธีการทดลองทางวิทยาศาสตร์ ล็อกกล่าวว่า

¹¹ ข้อมูลส่วนใหญ่สรุปและเรียบเรียงจาก ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย, เชียงรอต 10.

“ความรู้ทั้งหลายมาจากประสบการณ์ ในโลกนี้ไม่มีความจริงอันเดียวที่เป็นสัจธรรมสมบูรณ์แบบ (no absolute truth) และความจริงนั้นสามารถเปลี่ยนแปลงได้ มีลักษณะชั่วคราวชั่วคราว ขึ้นอยู่กับ การตรวจสอบว่าเป็นจริงหรือไม่”

ดังนั้น เมื่อมนุษย์มีเหตุผล รู้จักใช้เหตุผล และค้นหาสิ่งที่ปรารถนาในการใช้ชีวิต ย่อมมีอิสระเสรีในการเลือกใช้ชีวิต ที่จะทำหรือไม่ทำ และย่อมไม่อยู่ในอำนาจของการของใคร นอกจากนี้ เสรีภาพในการเลือก ย่อมทำให้ต้องผูกพันรับผิดชอบในสิ่งที่เลือกกระทำไปด้วย เสรีภาพดังกล่าวมิได้หมายความว่ามนุษย์ดำรงอยู่โดยปราศจากกฎเกณฑ์และระเบียบ กฎ และ ระเบียบที่ครอบคลุมมนุษย์อยู่ในสภาวะธรรมชาติ คือ กฎแห่งธรรมชาติ ทำหน้าที่จัดระเบียบการ อยู่ร่วมกันของมนุษย์ และด้วยเหตุผลแห่งกฎธรรมชาตินี้เอง สอนให้มนุษย์รู้ว่า มนุษย์เกิดมาด้วยความเสมอภาคและอิสรภาพเท่าเทียมกัน ไม่มีใครมีสิทธิทำอันตรายต่อชีวิต ร่างกาย เสรีภาพ ทรัพย์สินของผู้อื่น แต่มนุษย์มีข้อบกพร่อง คือ มนุษย์อาจตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของผลประโยชน์ส่วนตัว เห็นส่วนดีของตนมากเกินไป ใส่ใจความยุติธรรมของคนอื่นน้อยเกินไป และมนุษย์มีความแตกต่างกันในการปฏิบัติตามกฎหมาย ข้อบกพร่องดังกล่าว มนุษย์จึงต้องตกลงร่วมกันแก้ไขด้วยการจัดตั้งกฎและระเบียบสังคม เพื่อป้องกันความไม่แน่นอนจากกฎธรรมชาติ นำไปสู่ สัญญาประชาคม

ในทฤษฎีว่าด้วยกฎธรรมชาติ (natural law) ล็อคเห็นว่าคนที่แข็งแรงกว่าอาจทำร้าย คนอ่อนแอ กว่า ดังนั้นเพื่อคุ้มครองคนถูกรังแก ประกันความมั่นคงของสิทธิส่วนบุคคล คนจึงต้อง มารวมตัวกันทำสัญญาประชาคม (social contract) เป็นข้อตกลงร่วมกัน เป็นกฎหมาย

ทั้งนี้ ล็อค เห็นว่า มนุษย์มีศีลธรรม มีความรู้สึกรับผิดชอบ สิ่งที่เป็นความดีงาม ความ ถูกต้อง มีอยู่แต่เดิมตามธรรมชาติก่อนกฎหมาย กฎหมายเพียแต่ย้าและประกันศีลธรรม ความ ถูกต้อง ความดีงาม มิให้เกิดการล่วงละเมิดได้ สิทธิในชีวิตทรัพย์สินเช่นกัน มีอยู่ตามธรรมชาติ สังคมและรัฐเกิดขึ้นเพื่อเป้าหมายในการปกป้องคุ้มครองสิทธิเหล่านี้ ที่เกิดจากความยินยอมของ สมาชิกที่มาอยู่ร่วมกันในสังคม

จุดมุ่งหมายของสัญญาประชาคม คือ การจัดตั้งองค์กรและสถาบันที่มีความเที่ยง ธรรมในการบัญญัติและบังคับใช้กฎหมาย รัฐบาลถูกจัดตั้งขึ้นด้วยความไว้วางใจชั่วคราว (fiduciary trust) มีสถานะบัญญัติ เป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุด ที่มาจากตัวแทนที่ได้รับความเห็นชอบ จากเขตปกครองต่าง ๆ ฝ่ายบริหารมีหน้าที่รับใช้ และขึ้นตรงและรับผิดชอบต่อสถานะบัญญัติ และสถานะบัญญัติในฐานะผู้บริหารอยู่ใต้อำนาจสูงสุดของประชาชนที่มีอำนาจที่จะถอดถอน ล้มล้างผู้บริหาร/รัฐบาลได้ตลอด

โดยสาระสำคัญของหลักเกณฑ์แห่งสัญญา ผู้ที่กระทำสัญญาต่อกันต้องมีสิทธิและหน้าที่ แต่ลืมนึกไม่ต้องการให้ผู้ปกครองมีสิทธิ ลืมนึกจึงกำหนดให้ประชาชนทำสัญญาในระหว่างประชาชนเพื่อจัดตั้งสังคมขึ้นมิใช่จัดตั้งรัฐบาล รัฐบาลมิใช่คู่สัญญากับประชาชน สิทธิแห่งรัฐทั้งหมดเป็นของประชาชน ส่วนรัฐบาลมีเพียงหน้าที่ที่จะกระทำเพื่อประโยชน์ของประชาชน รัฐเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่สังคมต้องการ

มนุษย์โดยธรรมชาติควรมีสิทธิเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะสิทธิในทรัพย์สิน เหตุที่มนุษย์ยอมสละสิทธิตามธรรมชาติให้แก่สังคม เพื่อจุดมุ่งหมายหลักที่จะให้รัฐบาลปกป้องคุ้มครองชีวิต เสรีภาพ และทรัพย์สินของประชาชน

ลืมนึกยืนยันว่า รัฐบาลไม่สามารถจะยึดทรัพย์สินจากสมาชิกคนใดโดยไม่ได้รับการยินยอมสิทธิในทรัพย์สินของประชาชน จึงเป็นสิ่งที่รัฐบาลต้องเคารพโดยเคร่งครัดเช่นกัน

หลักการแห่งอำนาจอธิปไตยของปวงชนในระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทนในปัจจุบัน มีรากฐานความคิดมาจากความคิดทางการเมืองของลืค

4) รูสโซ (Jean Jacques Rousseau, 1712-1778)¹²

ผู้กล่าวอวดวาจา “มนุษย์เกิดมาเสรี แต่ทุกหนทุกแห่งเขาอยู่ในเครื่องพันธนาการ”

“ประชาชนมีสิทธิแย่งชิงเสรีภาพของตนกลับคืนมา ไม่มีใครมีสิทธิชิงเอาเสรีภาพไปจากประชาชน” สำหรับรูสโซแล้ว การสละเสรีภาพประจำตัว คือ การสละความเป็นมนุษย์ ซึ่งเท่ากับสละสิทธิของมนุษยชาติ ถือว่าละทิ้งหน้าที่ของมนุษย์ก็ว่าได้ ดังนั้น จึงไม่มีมนุษย์คนใดมีสิทธิเอาเสรีภาพของใครไปได้ และไม่มีมนุษย์คนใดมีอำนาจตามธรรมชาติเหนือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันมนุษย์จะมีอำนาจเหนือกันได้โดยชอบธรรมต้องอาศัยความตกลงยินยอมด้วยกันทุกฝ่ายโดยทั่วไปแล้ว อำนาจย่อมไม่ก่อให้เกิดกรรม และมนุษย์จะมีพันธะต้องอ่อนน้อมก็เฉพาะอำนาจที่ชอบธรรมเท่านั้น

อำนาจที่ชอบธรรมที่มาจากความยินยอมพร้อมใจของผู้คนที่เข้าร่วมโดยแต่ละคนได้สละสิทธิของตนทั้งหมดให้แก่สังคม โดยเมื่อทุกคนมอบตัวให้แก่สังคมเหมือนกันหมด ก็ไม่มีใครมีฐานะดีกว่ากัน ทุกคนเท่าเทียมกันหมด ภายใต้สัญญาประชาคม ในแง่นี้ อาจมองว่าสัญญา

¹² ข้อมูลส่วนใหญ่สรุปและเรียบเรียงจาก Jean Jacques Rousseau, “The Social Contract or Principles of Political Right,” G.D.H. Cole, <<http://www.constitution.org/jjr/socon.htm>>; ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ประชาธิปไตย สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย, เชียงธรรม 10.

ประชาคมทำให้มนุษย์ต้องสูญเสียเสรีภาพตามธรรมชาติ แต่รัฐโซธิบายว่า มีสิ่งที่ได้จากสัญญาประชาคมคือ เสรีภาพและกรรมสิทธิ์ในทุกสิ่งทุกอย่างที่ครอบครอง โดยมีเจตจำนงทั่วไป เป็นเครื่องจำกัดขอบเขต (general will) เจตจำนงทั่วไปที่มีไว้เกิดจากการรวบรวมความต้องการของประชาชนทุกคนมารวมกัน แต่เป็นเจตจำนงที่เกิดจากความเห็นพ้องร่วมกันของสมาชิกในสังคม และต้องเป็นเจตจำนงที่มีความเที่ยงตรง และมุ่งประโยชน์ส่วนรวม

ดังนั้น สัญญาประชาคมจะบรรจุข้อผูกมัด ระหว่างผู้ร่วมสัญญาทั้งหมด การที่ผู้ร่วมสัญญาแต่ละคนทำสัญญาผูกมัดตนเองทำให้กลายเป็นบุคคลสองสถานะ สถานะหนึ่ง คือ ผู้มีส่วนในอำนาจอธิปไตย อีกสถานะหนึ่ง คือ เป็นพลเมืองของรัฐ และประชาชนทั้งหมดที่ร่วมกันทำสัญญาผูกมัดคือ ผู้ทรงอำนาจอธิปไตย (The Sovereign) บนฐานที่ว่าสัญญาที่มีได้ให้ประโยชน์แก่คู่สัญญาที่ทัดเทียมกันและไม่มีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนตอบแทน ย่อมนำมาซึ่งความเป็นอิสระ

ถ้าเราปกครองตนเอง คือเราเป็นทั้งผู้ออกกฎหมาย และผู้ปฏิบัติตามกฎหมาย เมื่อนั้นเราจะสามารถรวมเอาประโยชน์ของการมีรัฐบาลกับอิสรภาพที่เราถืออยู่ เมื่อใดคน ๆ หนึ่งมีส่วนร่วมในกิจการของรัฐในการปกครองของรัฐ เขาย่อมเป็นผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองไปพร้อม ๆ กัน เพราะข้อผูกพันที่เขายอมเชื่อฟังมาจากเหตุที่ว่าเขาเองก็เป็นที่มาของกฎหมายที่ใช้ปกครองเขาอยู่¹³

ประชาธิปไตยพยายามทำให้ความเป็นอิสระของปัจเจกบุคคล เป็นการกระทำร่วมของกลุ่ม (Collective action) เช่นเดียวกับที่ปัจเจกซึ่งมีความรับผิดชอบเป็นผู้มีกฎหมายอยู่ในตัวเขาเอง และผูกพันเขาในสิ่งที่เขาเห็นว่าถูกต้อง สังคมซึ่งประกอบด้วยปัจเจกที่มีความรับผิดชอบเป็นจำนวนมากก็สามารถที่จะผูกพันร่วมกันต่อกฎหมายที่ร่วมกันออก และผูกพันร่วมกันต่อสิ่งที่ได้ตัดสินใจได้ตกลงร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องเป็นธรรม

ข้อตกลงประชาคม จึงเป็นอำนาจที่ทำให้การกระทำใด ๆ ที่อาศัยอำนาจอธิปไตยหรือที่มาจากเจตจำนงทั่วไป มีผลบังคับใช้กับประชาชนทั่วหน้ากัน ประชาชนทุกคนจึงต้องอยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน ไม่มีใครอยู่เหนือกฎหมายแม้แต่กษัตริย์

สำหรับรัฐโซ รัฐที่ปกครองด้วยกฎหมาย การปกครองย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสาธารณะเสมอ และรัฐบาลที่ชอบธรรมทุกรัฐบาลย่อมเป็นรัฐบาลสาธารณรัฐนิยม

¹³Robert Paul Wolf, In Defense of Anarchism (New York: Harper Torchbooks, 1970), Chapter 1, pp. 3-19.

รัฐบาลยังเป็นคณะรัฐมนตรีของผู้ทรงอำนาจอธิปไตย ที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ในการบริหาร เป็นเจ้าพนักงานของผู้ทรงอำนาจอธิปไตย ที่ผู้ทรงอำนาจอาจเรียกอำนาจคืนเมื่อใดก็ได้ และสิทธิของผู้ทรงอำนาจอธิปไตยจะโอนให้ใครมิได้

รูสโซ ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน เขาไม่เห็นด้วยกับการเลือกผู้แทนราษฎรมาเพื่อทำหน้าที่นิติบัญญัติแทนประชาชนในฐานะผู้ทรงอำนาจอธิปไตย ผู้แทนเป็นเพียงผู้รับหน้าที่ของประชาชนไปปฏิบัติชั่วคราว หากผู้แทนของประชาชนอย่างแท้จริงไม่ จึงไม่มีสิทธิทำการใด ๆ ที่เป็นการผูกมัดประชาชนโดยเด็ดขาด กฎหมายใด ๆ ที่ประชาชนมิได้ให้ความเห็นชอบด้วยตนเองย่อมเป็นโมฆะเสมอ

การบัญญัติกฎหมาย จึงเป็นหน้าที่ของประชาชน แต่การที่ประชาชนมาประชุมกันเพื่อตรารัฐธรรมนูญและออกกฎหมายต่าง ๆ นั้นยังไม่เพียงพอ รูสโซเห็นว่า เพื่อการดำรงอยู่ของอำนาจอธิปไตย ประชาชนต้องประชุมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอโดยอาจกำหนดวันประชุมไว้ในกฎหมาย ถ้าผู้ทรงอำนาจอธิปไตยแสดงตัวบ่อย การปกครองยิ่งมีพลังเข้มแข็งขึ้น การกระทำเช่นนี้สามารถกระทำได้ทั้งรัฐใหญ่และรัฐเล็ก

2.1.2 หลักการสำคัญของประชาธิปไตย

แนวคิดทฤษฎีประชาธิปไตยในปัจจุบัน จึงมีลักษณะสำคัญในแง่หลักการและอุดมการณ์ ที่ได้พัฒนาการมาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งแอนโทนี กิดเด็นส์¹⁴ (Anthony Giddens) เสนอว่ามีประชาธิปไตย 2 แบบ คือ ประชาธิปไตยแบบตัวแทน (representative democracy) อันเป็นมรรควิธีในการทำให้ผลประโยชน์ของคนในสังคมได้รับการตอบสนองจากรัฐ กับประชาธิปไตยแบบเปิดกว้าง (dialogic democracy) ที่เน้นการเปิดพื้นที่สาธารณะในสังคม ให้เกิดการถกเถียงอย่างกว้างขวาง เพื่อสร้างวาทกรรม “สาธารณะ” (public discourse) อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาาร่วมกัน คล้ายกับ “ประชาธิปไตยแบบเข้มข้นและมีพื้นที่ให้กับความแตกต่างหลากหลาย”

การเมืองของประชาธิปไตยแบบหลังนี้ ไม่ช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ช่วงชิงการนำในการสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้ เพื่อให้มีฐานะเป็นค่านิยมหลักของสังคม และ

¹⁴ Anthony Giddens, Beyond Left and Right : The Future of Radical Politics (Cambridge: Polity Press, 1994), pp.15-17.

ต้องการแยกย่อย/สลายระบบที่ดำรงอยู่ (disarticulation) เพื่อผลในการปรับเปลี่ยนทิศทาง หรือเพื่อกำหนด/จัดลำดับความสำคัญของปัญหาใหม่ (rearticulation) นำไปสู่การต้านวาทกรรมครอบงำ (counter-hegemonic discourse) และสร้างวาทกรรมใหม่ ๆ (เช่น “สิทธิมนุษยชน” “การมีส่วนร่วม” “การพัฒนาแบบยั่งยืน” “ประชาธิปไตย” หรือในอีกนัยหนึ่ง คือ การสร้าง “วาระแห่งชาติ” ชุดใหม่ในภาษาของนโยบายสาธารณะ

จะเห็นได้ว่า โดยทฤษฎี แนวคิดประชาธิปไตย มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง แต่อย่างไรก็ตาม ในสภาพความเป็นจริงปัจจุบัน ประชาธิปไตยได้พัฒนามาสู่ระบบของการแข่งขันระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ มากกว่า ผู้ปกครองมักอ้างเสียงประชาชนที่เลือกตนเองเข้ามาเป็นความชอบธรรมในการดำเนินการตัดสินใจ แม้จะเป็นการกระทำที่ทำได้แล้ว มุ่งที่ประโยชน์ของกลุ่มเฉพาะหรือพวกพ้อง ดังที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร¹⁵ เขียนไว้ว่า “การเมือง” บนฐานของผู้ปกครองยุคสมัยใหม่ วางอยู่บนฐานของรัฐ-ชาติ อย่างเดียว ที่ให้รัฐ-ชาติเป็นศูนย์กลาง มองการเมืองเป็นเรื่องของการช่วงชิงอำนาจ และการเลือกตัวแทน เพื่อเข้าไปดูแลปกป้องผลประโยชน์ของตนเท่านั้น

หลักการประชาธิปไตยในยุคสมัยนี้ จึงดูเหมือนว่าจะถูกผันแปรเปลี่ยนไปแตกต่างจากฐานคิดเดิม โดยเฉพาะในเรื่องความเสมอภาค เสรีภาพ และคุณธรรมที่เน้นสาธารณประโยชน์ในที่นี้ ผู้วิจัยจึงใคร่ขออภิปรายแสดงความคิดเห็นในหลักการสำคัญ ๆ ที่พึงเป็นองค์ประกอบอย่างน้อยของประชาธิปไตย เมื่อประยุกต์ใช้ในบริบทสังคมไทย ทั้งนี้บนฐานคิดของแนวคิดทฤษฎีข้างต้น และปรับปรุงจากกรอบแนวคิดของชัยอนันต์ สมุทวณิช¹⁶ ดังนี้

1) หลักเสรีภาพ

ฐานความคิดของประชาธิปไตยในเรื่อง เสรีภาพ เชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถพอที่จะใช้สติปัญญาในการใช้เหตุผลเลือกสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม ดังนั้น มนุษย์จึงควรมีเสรีภาพที่จะเลือกดำรงวิถีชีวิตที่ตนเองพึงพอใจ เสรีภาพที่จะแสดงความคิดเห็น เสรีภาพที่

¹⁵ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545), น. 49.

¹⁶ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับการเมืองไทย, น. 5-15.

จะกระทำหรือไม่กระทำอย่างหนึ่งอย่างใด ดังที่รูสโซถือเป็นหัวใจ¹⁷ แต่ที่น่าสนใจคือว่า ความเชื่อในเรื่องความสามารถของมนุษย์ในเรื่องการใช้เหตุผล มีความแตกต่างกัน ทำให้ระดับของประชาธิปไตยแตกต่างกันไปด้วย เจกเช่นที่มนุษย์สามารถใช้เหตุผลที่จะจำกัดหรือล่งละเมิดเสรีภาพของผู้อื่นได้เสมอในนามของประชาธิปไตย

ข้อห่วงใยที่มักเป็นข้ออ้างเพื่อจำกัดเสรีภาพของประชาชน เช่นว่า ประชาชนจะใช้เสรีภาพอย่างมากเกินเลยจนนำไปสู่ความวุ่นวายไม่สงบสุขได้ จำเป็นต้องมีมาตรการ ระเบียบ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ออกมาด้วยอ้างความมั่นคงสงบเรียบร้อยของสังคม เพื่อใช้ควบคุมถึงขั้นปิดกั้นเสรีภาพของประชาชน การใช้เสรีภาพและการควบคุมเสรีภาพจึงมักเป็นประเด็นถกเถียงถึงความเหมาะสมพอดีของการใช้เสรีภาพว่าอย่างไรถึงจะไม่เป็นเงื่อนไขให้ไปก้าวล่วงละเมิดถึงเสรีภาพของผู้อื่น หรือการควบคุมจำกัดเสรีภาพจะเป็นไปเท่าที่จำเป็นเท่านั้น หรือจำเป็นต้องมีการควบคุมใด ๆ เลยหรือไม่

อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาจากฐานความเชื่อที่เห็นว่าการกระทำของมนุษย์ มุ่งทำเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ด้วยสำนึกของมนุษย์ที่จะเห็นว่าประโยชน์ส่วนรวมคือประโยชน์ของแต่ละคนรวมกัน เพราะประโยชน์ของส่วนรวม แท้ที่จริงแล้ว คือสิ่งที่ส่งผลประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ทุกคนในที่สุด¹⁸ ที่แม้จะมีคนไม่เห็นด้วยในช่วงเวลาหนึ่ง แต่จะเห็นด้วยในที่สุดเมื่อได้รับประโยชน์ที่เกิดขึ้นไม่ทางใดทางหนึ่ง และอาจจะช่วยนำพาคนที่ไม่เห็นด้วยได้คล้อยตามไปด้วย ดังที่รูสโซ¹⁹ เห็นว่า ประชาธิปไตย ทำให้เสรีภาพของปัจเจก กลายเป็นการกระทำร่วมของกลุ่ม (collective action)

¹⁷ “การประกาศสละสิทธิในเสรีภาพ เท่ากับเป็นการประกาศเลิกความเป็นคน ยอมละทิ้งสิทธิ์ความเป็นมนุษย์ และหน้าที่ที่มนุษย์พึงมี.” ดูรายละเอียดใน Jean Jacques Rousseau, The Social Contract or Principles of Political Right, เชิงอรรถ 13.

¹⁸ “คนแต่ละคน เมื่อมอบตนเองแก่คนทั้งหมด ย่อมไม่ได้มอบตนเองแก่ผู้ใด และเมื่อไม่มีใครมีสิทธิ์เหนือใคร เขาย่อมมีสิทธิ์ที่จะได้เท่า ๆ กับสิ่งที่ได้สูญเสียไป และเพิ่มค่ามากขึ้นในสิ่งที่มืออยู่แล้ว”, ดูรายละเอียดใน Jean Jacques Rousseau, เชิงอรรถ 13.

¹⁹ “ประเด็น คือ การแสวงหารูปแบบการรวมกลุ่มที่เป็นไปเพื่อปกป้องคุ้มครองบุคคล และทรัพย์สินของกันและกัน ในขณะเดียวกัน แต่ละคน เมื่อรวมตัวกันกับคนอื่น ๆ ยังคงรักษาความเป็นตัวตนของตนเอง และคงความเป็นอิสระของตนเองไว้ได้.” ดูรายละเอียดใน Jean Jacques Rousseau, เชิงอรรถ 13.

สำนึกในส่วนรวมนี้เองที่จะเป็นตัวช่วยกลั่นกรองถึงพฤติกรรมการใช้เสรีภาพต่าง ๆ ของมนุษย์ ทำให้การใช้เสรีภาพเป็นไปด้วยความรับผิดชอบ²⁰ ดังนั้น จึงเป็นธรรมชาติที่มนุษย์เมื่อมีสำนึกต่อส่วนรวมมากเท่าไรจะยิ่งควบคุมตนเองและใช้เสรีภาพอย่างรอบคอบมากขึ้นเท่านั้น การปะทะสังสรรค์ ที่เกิดขึ้นจากความหลากหลายแตกต่างจะนำไปสู่การสร้างสรรค์ ความคิดที่แตกต่างหลากหลายจะถูกเชื่อมถูกสานถูกหลอมถูกละลายเข้าหากันอย่างมีความรอบด้านและมุ่งก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด สังคมที่มีเสรีภาพ จึงต้องการพลเมืองที่มีคุณธรรม มีสำนึกต่อส่วนรวม เพื่อช่วยนำพาสร้างสำนึกสังคมให้เกิดขึ้นกับสมาชิกโดยทั่วไป

ในประเด็นการล่องละเมิด หากลองพิจารณาในมุมมองที่ว่า ในสังคมที่เปิดให้มีเสรีภาพอย่างเต็มที่ มนุษย์ทุกคนในสังคมที่ใช้เสรีภาพ และไปล่องละเมิดเสรีภาพของผู้อื่น ย่อมมีโอกาสถูกละเมิดพอ ๆ กัน ดังนั้น มนุษย์ที่มีเหตุผลย่อมไม่ไปละเมิดผู้อื่น เพราะย่อมไม่ประสงค์จะถูกละเมิดในทางกลับกันเช่นกัน ประเด็นปัญหาจึงไม่น่าจะเป็นเรื่องการละเมิดเสรีภาพในตัวของมันเอง แต่น่าจะเป็นเรื่องความเสมอภาคในการใช้เสรีภาพต่างหาก เสรีภาพจึงควรต้องผูกกับหลักความเสมอภาคด้วย เพื่อมิให้ใครได้ใช้เสรีภาพมากเกินไปกว่าผู้อื่นที่อาจนำไปสู่การละเมิดได้

นอกจากนี้ เสรีภาพ ยังเป็นเรื่องของพลวัต เป็นเรื่องของการยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย การไม่แบ่งแยกเขา..เรา ความเป็นอหิวาละ (non-dual)²¹ การไม่ทำให้เป็นหนึ่งเดียวกันในความหมายของการทำให้เหมือนกัน เป็นแบบแผนเดียวกัน แต่เป็นการบูรณาการความหลากหลายบนฐานของการให้พื้นที่อิสระกับผู้คนที่จะเป็นตัวของตัวเอง เป็นตัวตนของตนเอง โดยไม่ขัดแย้งกับผู้อื่น แต่ยอมรับและเคารพในความแตกต่างหลากหลายของผู้อื่น ดังที่ธรรมชาติงดงามยังยืนได้ด้วย ความหลากหลาย

2) หลักความเสมอภาค

หลักความเสมอภาคในประชาธิปไตย ไม่ได้มีความหมายถึงการที่มนุษย์จะต้องมีความเท่าเทียมกันในทุกกายภาพ ความสามารถ สติปัญญา ความรู้ ความเป็นอยู่ รายได้ เศรษฐกิจ เพราะตามข้อเท็จจริงย่อมเป็นไปไม่ได้ ความเสมอภาคในที่นี้ จึงเป็นความเสมอภาคทางการเมือง ทางกฎหมาย สาระสำคัญของหลักความเสมอภาค ได้แก่

²⁰ Ibid.

²¹ non-dual เป็นทฤษฎีของ Ken Wilber ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นหนึ่งเดียวกับจักรวาลของมนุษย์ เป็นหนทางแห่งการหลุดพ้น ดูรายละเอียดใน Ken Wilber, A Brief History of Everything, 2nd ed. (Boston: Shambhala, 2000), pp.126-129.

ประการแรก การมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองประเทศอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน เช่น ผู้มีสิทธิเลือกตั้งมีคะแนนเสียงหนึ่งเสียงเท่ากันหมดในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง อันมีผลต่อผู้สมัครรับเลือกตั้งเสมอกัน ความเสมอภาคในเรื่องนี้ได้ผ่านการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมานับตั้งแต่สมัยนครรัฐกรีกซึ่งถือเป็นต้นแบบของการปกครองประชาธิปไตยโดยตรง ที่จำกัดสิทธิพลเมือง ไม่ให้ผู้หญิง เด็ก ทาส คนต่างถิ่น มีสิทธิทางการเมือง จากนั้น มีการพัฒนาไปสู่ประเด็นการเลือกปฏิบัติโดยให้สิทธิตามฐานะทางเศรษฐกิจ จนมาถึงปัจจุบันที่มีข้อจำกัดเพียงในเรื่องของอายุ และคนต่างถิ่น ดังที่กำหนดให้อายุ และสัญชาติ เป็นคุณสมบัติของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง เป็นต้น

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ในสังคมไทยแม้กฎหมายจะได้กำหนดให้ชาวไทยอายุ 18 ปีขึ้นไปมีสิทธิในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเสมอกัน แต่คะแนนเสียงแต่ละคะแนนมีค่าแตกต่างกัน เพราะในพื้นที่หนึ่ง คะแนนเสียง 20,000 คะแนน อาจทำให้ผู้สมัครรับเลือกตั้งได้รับเลือกเป็นผู้แทนในพื้นที่หนึ่ง ขณะที่ในอีกพื้นที่หนึ่ง อาจต้องใช้คะแนนเสียงถึง 40,000 คะแนน เพื่อให้ได้มาซึ่งตำแหน่งผู้แทนเหมือนกัน ในแง่นี้ ค่าของคะแนนเสียงในแต่ละพื้นที่จึงแตกต่างกัน

ประการสอง ความเท่าเทียมกันในด้านสิทธิพื้นฐานของพลเมือง อาทิ สิทธิในการมีชีวิตอยู่ มีอากาศบริสุทธิ์หายใจ มีที่อยู่อาศัย มีน้ำสะอาดดื่ม มีอาหารการกินพอเพียง การศึกษา การรักษาพยาบาล การได้รับบริการสาธารณะจากรัฐ ฯลฯ สิทธิต่าง ๆ เหล่านี้แม้จะปรากฏเป็นหลักประกันในรัฐธรรมนูญ แต่ในความเป็นจริงแล้วยังมีข้อจำกัดอยู่มาก

ประการที่สาม ความเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมาย แม้รัฐธรรมนูญไทย พ.ศ. 2540 จะมีข้อบัญญัติชัดเจนในเรื่องความเสมอภาค แต่การเลือกปฏิบัติ ยังปรากฏอยู่ในสภาพความเป็นจริงในสังคมและในกฎหมายลูกหลายฉบับ ไม่ว่าจะเป็นเหตุอันเนื่องมาจากเพศ การศึกษา หรือสถานะทางสังคม

ประการสุดท้าย ซึ่งเป็นประการที่สำคัญที่สุด คือ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ที่เห็นว่ามนุษย์ทุกคนเกิดมามีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เสมอเหมือนกัน ไม่มีใครบังอาจล่วงละเมิดความเป็นมนุษย์ของบุคคลใดได้ ไม่ว่าจะเป็นสถานภาพทางสังคม ยศถาบรรดาศักดิ์ ฐานะทางเศรษฐกิจ ตำแหน่งหน้าที่การงาน ความรู้ ความสามารถ การศึกษา แตกต่างกันอย่างน้อยเพียงใด มนุษย์ทุกคนต่างมีความเป็นคนเท่ากัน ความข้อนี้ ดูเหมือนว่าจะเป็นประเด็นปัญหาสำคัญในสังคมไทย ที่ยังให้ความสำคัญกับยศถาบรรดาศักดิ์ ติดยึดกับระบบเจ้าขุนมูลนาย ระบบอุปถัมภ์ แม้จะมีการเลิกทาสไปนานแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5

นอกจากนี้ บนฐานคิดของความเท่าเทียมและความเสมอภาค ที่ว่า ความเท่าเทียมและความเสมอภาค นั้นแม้ไม่มีจริง เพราะเป็นไปไม่ได้ที่มนุษย์จะเท่าเทียมกันในทุกด้าน เช่น คน

บางคนหนึ่งมีร่างกายแข็งแรงกว่า แต่จิตใจอ่อนแอกว่า คนบางคนมีความอ่อนไหวในเรื่องบางเรื่องมากกว่าอีกคน ฯลฯ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับ ความสนใจ ความสามารถ ศักยภาพ ทุนชีวิต กรรม DNA เป็นต้น แต่มนุษย์นั้นเท่าเทียมเสมอภาคกันภายใต้กฎที่มนุษย์ประพฤติปฏิบัติต่อกันและกัน เมื่อมนุษย์มีพื้นฐานความต้องการมีชีวิตอยู่รอดอย่างมีศักดิ์ศรีเหมือนกัน ต้องการความเป็นธรรมเหมือนกัน ย่อมพึงได้รับความเสมอภาคเท่าเทียมภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกัน จะอ้างว่าฝนตกไม่ทั่วฟ้า ย่อมไม่ได้ เพราะเมื่อไรฝนตกทั่วฟ้า โลกคงเกิดวิกฤต หากแต่กฎเกณฑ์ของธรรมชาติต่างหากที่ต้องคำนึงถึง กฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่มีความสม่ำเสมอ เสมอต้นเสมอปลาย ดั่งน้ำไหลจากที่สูงไปสู่ที่ต่ำ เสมอ แม้วิทยาศาสตร์ทำให้น้ำไหลจากที่ต่ำไปที่สูงได้ แต่ก็ด้วยอาศัยกฎธรรมชาติว่า ด้วยแรงดึงดูด เมื่อธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ที่เสมอต้นเสมอปลาย จึงชอบที่มนุษย์พึงมีกฎของมนุษย์ที่นำไปใช้อย่างเสมอภาค ไม่อาจนำไปใช้อย่างเลือกปฏิบัติได้

3) หลักเหตุผล

หลักเหตุผล เป็นหลักการเบื้องต้นของประชาธิปไตย บนสมมติฐานที่สำคัญอย่างยิ่งอย่างหนึ่ง ที่ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่มีเหตุมีผล กระทั่งสามารถใช้เหตุผลที่ตนมีอยู่แก้ปัญหาต่าง ๆ ที่ตนเผชิญอยู่ รวมตลอดถึงการปรับปรุงพัฒนาความเป็นอยู่ของตนให้มีความเจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ” อย่างไรก็ตาม มีผู้โต้แย้งว่า พฤติกรรมการกระทำของมนุษย์ไม่ใช้เหตุผลสติปัญญาเสมอไป การแสดงออกทางการเมืองอาจเกิดจากแรงผลักดันปลุกเร้า หรือสัญชาตญาณได้ เราอาจเห็นการแสดงออกของมนุษย์ที่เป็นไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกและไร้เหตุผล อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าแม้บางครั้งมนุษย์จะไม่มีเหตุผล แต่ก็อาจเป็นเพียงมุมมองหนึ่ง เพราะมนุษย์ต่างมีเหตุผลไม่เหมือนกัน มีสติปัญญาแตกต่างกัน ในความเป็นเหตุผลของคนหนึ่ง อาจเป็นเรื่องไร้สาระของอีกคนหนึ่งก็ได้ ในอีกประการหนึ่ง อาจพิจารณาได้ว่า การที่มนุษย์ไม่ได้ใช้เหตุผลในพฤติกรรมหนึ่ง ๆ หรือการกระทำหนึ่ง ๆ ไม่ได้หมายความว่าคน ๆ นั้นเป็นผู้ที่ไม่มีเหตุผล หรือใช้เหตุผลไม่เป็น เพราะในความเป็นจริงของชีวิต แม้บุคคลที่ถูกรบไปด้วยปัญญาความรู้ ก็ไม่ได้มีพฤติกรรมที่เป็นเหตุเป็นผลเสมอไป ดังนั้น ข้อโต้แย้งที่ว่า พฤติกรรมของมนุษย์ที่เกิดจากแรงผลักดันปลุกเร้าหรือสัญชาตญาณ แสดงว่ามนุษย์เป็นผู้ไม่มีเหตุผล นั้น ไม่จริงเสมอไป โดยพื้นฐาน ผู้วิจัยจึงยังเชื่อในความมีเหตุมีผลของมนุษย์ ด้วยเห็นว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญของความสามารถในการเรียนรู้และพัฒนาของมนุษย์ เพราะหากไม่เชื่อเช่นนั้น เท่ากับว่าเรากำลังจะบอกว่ามนุษย์ไม่มีความสามารถที่จะเรียนรู้พัฒนาได้

4) หลักการยินยอม

ความยินยอมหรือความสมัครใจเป็นแก่นของกระบวนการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ด้วยประชาธิปไตยเชื่อมั่นในจิตวิญญาณเสรีของมนุษย์ การที่สังคมจะมีระบอบการปกครองได้ สมาชิกในสังคมต้องยินยอมพร้อมใจที่จะสละความมีเสรีภาพบางส่วนของตนให้ผู้ปกครอง เช่น เสรีภาพในการลงโทษผู้ที่มาละเมิดสิทธิเสรีภาพของตน ให้เป็นอำนาจของผู้ปกครองไป เป็นต้น ความยินยอมพร้อมใจจึงเป็นสาระสำคัญของประชาธิปไตย เพราะถ้าปราศจากการยินยอมของประชาชนผู้อยู่ใต้การปกครองแล้ว การปกครองนั้นนับได้ว่าเป็นการปกครองแบบเผด็จการ ประเด็นนี้ ได้เป็นข้อโต้แย้งสำคัญในการยกร่าง รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ที่กำหนดให้การไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเป็นหน้าที่ของประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง เพราะการกำหนดให้เป็นหน้าที่ ดูประหนึ่งเป็นการบังคับให้ประชาชนไปลงคะแนนเสียง ที่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกถึงความยินยอมพร้อมใจในการมอบอำนาจให้ผู้ที่จะมาปกครอง ข้อถกเถียงนี้จึงน่าสนใจอย่างยิ่ง นำไปสู่คำถามที่ว่าในบริบทของการปกครองระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย ได้ประยุกต์ใช้หลักการต่าง ๆ ตามทฤษฎีประชาธิปไตยอย่างไร หรือไม่ หรือประชาธิปไตยเป็นเพียงรูปแบบ ดังที่เมื่อนักคิดนักวิชาการหลายคนได้วิพากษ์วิจารณ์ถึงการล้มลุกคลุกคลานของประชาธิปไตยบ้านเราว่า เป็นผลเนื่องจากการนำเอาความคิดประชาธิปไตยแบบตะวันตก มาลอกเลียนแบบอย่างไม่ผสมผสานกับวัฒนธรรมแวดล้อมกับความเป็นสังคมไทย หรือเป็นการนำเข้าเฉพาะกระ皮เพื่อประโยชน์ของชนชั้นปกครองในสมัยนั้น แต่ละเลยซึ่งสาระและหลักการสำคัญทำให้ประชาธิปไตยไม่ถูกทำให้พัฒนาองเงยในบริบทสังคมไทยเท่าที่ควร

ประเด็นคำถามในเรื่องความยินยอมพร้อมใจ อาจต้องมองลึกไปถึงพื้นฐานความเชื่อในเรื่องเสรีภาพของมนุษย์ เพราะถ้าไม่เชื่อในเรื่องเสรีภาพ ไม่จำเป็นต้องมีความยินยอม เพราะเมื่อไม่มีเสรีภาพ ย่อมสามารถบังคับกะเกณฑ์ประการใด ๆ ก็ได้ ในสังคมไทย มีนักวิชาการที่ตั้งสมมติฐานว่า สังคมไทยยังเป็นสังคมทาสที่ปล่อยไม่ไป ยังเป็นสังคมที่ติดยึดอยู่กับระบบอุปถัมภ์ แต่มีบ้างที่เห็นเป็นตรงข้ามว่า สังคมไทยเป็นสังคมเสรี ไร้วินัย มักทำตามแต่ตามใจตนเอง ดังคำพูดที่มักได้ยินอยู่เสมอว่า “ทำตามใจ คือไทยแท้” แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า โดยทั่วไปสังคมไทยยังเชื่อว่า เสรีภาพเป็นของมนุษย์ เป็นธรรมชาติที่ติดตัวมาพร้อมกับมนุษย์ เป็นสิ่งที่มนุษย์ปรารถนา และไม่อาจถูกพรากจากมนุษย์ได้ถ้ามนุษย์นั้นไม่ยินยอม

ดังนั้น เสรีภาพจึงถือได้ว่าเป็นวิถีที่มีอยู่ในชีวิตชุมชนสังคมไทย ข้อถกเถียงเรื่องการกำหนดให้การเลือกตั้งเป็นหน้าที่ในรัฐธรรมนูญ จึงมองได้ว่าเป็นการขัดกับหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตยในเรื่องความยินยอมพร้อมใจ เพราะถ้าคนจำนวนหนึ่งไม่ยินยอมพร้อมใจไปเลือกตั้ง

ด้วยเหตุผลใด ๆ ก็ตาม จะตีความได้หรือไม่ว่าเขาไม่ยินยอมพร้อมใจในการมอบอำนาจการปกครองให้ผู้ใด จึงเป็นที่น่าสงสัยได้ว่าความเข้าใจในเรื่องความสัมพันธ์ของอำนาจกับการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเป็นความรู้ความเข้าใจทั่วไปในสังคมไทยหรือไม่

อย่างไรก็ตาม จากลักษณะความขาด ๆวิน ๆของประชาธิปไตยแบบไทย อาจเข้าใจได้ว่า เจตนารมณ์ของผู้ร่างรัฐธรรมนูญที่กำหนดให้การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเป็นหน้าที่ ไม่ได้มีเจตนาที่จะบังคับบีบใจให้คนยินยอมพร้อมใจมอบอำนาจให้คนใดคนหนึ่งหรือคณะบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นความตั้งใจที่จะปกป้องระบอบประชาธิปไตยให้พ้นจากวงจรอุบาทว์ของธุรกิจการเมืองที่ใช้กลไกเลือกตั้งเป็นกลไกของการซื้อขายที่มีคะแนนเสียงเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับอำนาจและผลประโยชน์ ด้วยเชื่อว่าคะแนนเสียงบริสุทธิ์ที่ไม่ใช่มาจากอำิสสินจ้างจะสามารถมาท่วมท้นละลายคะแนนเสียงที่เป็นผลมาจากเงินทองผลประโยชน์ จนไม่อาจเป็นคะแนนเสียงที่มาซื้อขาดผลการเลือกตั้งที่ผ่านมาได้

5) หลักศีลธรรม/คุณธรรม

หลักข้อนี้เป็นผลมาจากสมมติฐานที่ว่า มนุษย์สัตว์โลกมีศีลธรรม จริยธรรม ไม่เห็นแก่ตัวจนเกินไป มีคุณธรรม ความเสียสละที่เห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ดังที่นครรัฐกรีกโบราณได้ให้ความสำคัญกับ civic virtue หรือคุณธรรมของพลเมือง ว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของประชาธิปไตย โสคราตีส (469-399 ก่อนคริสต์ศักราช)²² เห็นว่ามนุษย์จะมีชีวิตที่ดีและมีความสุขต้องยึดมั่นในคุณธรรม ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรม และเสริมสร้างให้ประชาชนมีความรู้และเข้าใจในคุณธรรม เพื่อให้ทุกคนตระหนักในคุณค่าของคุณธรรมและยึดถือเป็นคุณค่าแห่งวิถีชีวิต เพื่อชีวิตที่ดีของสังคม คุณธรรมที่สำคัญตามแนวคิดของโสคราตีส ประกอบด้วย (1) ปัญญา คือ ความรู้เกี่ยวกับความดี อะไรคือความดี ความเลว ความดีสามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผล และเหตุผลของความดีทำให้มนุษย์มีความสุข (2) ความกล้าหาญ คือความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่เราควรกลัวหรือไม่ควรกลัว และมีความกล้าหาญที่จะทำความดีในทุกสถานการณ์ แม้ว่าความดีนั้นจะเสี่ยงกับชีวิตก็ตาม (3) การควบคุมตนเอง คือการมีชีวิตตามทำนองคลองธรรมแห่งความดี ไม่ปล่อยยให้ชีวิตตกเป็นทาสของอารมณ์และความปรารถนาต่าง ๆที่ไม่เหมาะสมไม่ควร (4) ความยุติธรรม คือการแสดงออกในรูปของการกระทำที่เคารพสิทธิคนอื่น และการไม่ยอมกระทำความชั่วต่อผู้อื่น คนที่ยุติธรรมจะต้องไม่ตอบแทนการกระทำที่อยุติธรรมของผู้อื่นด้วยความอยุติธรรม

²² พลศักดิ์ จิรไกรศิริ, ความคิดทางการเมืองเบื้องต้น (กรุงเทพมหานคร: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2529).

โสคราติส ชี้ให้เห็นว่า ชีวิตที่มีคุณธรรม คุณธรรมจะส่งเสริมให้มีชีวิตที่ดี ชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มีความสุข ชีวิตที่มีคุณค่าคือชีวิตที่มีคุณธรรม ชีวิตที่ไร้คุณธรรมคือชีวิตที่ไร้ค่า ผู้มีคุณธรรมย่อมเอาชนะผู้ไร้คุณธรรมเสมอ คุณธรรมจึงเป็นอมตะแห่งชีวิตสังคม

ในการเมืองการปกครอง คุณธรรมของประชาชน และ ผู้ปกครอง ในการยึดถือความถูกต้องและความชอบธรรมเป็นหลักในการดำเนินงานที่เป็นประโยชน์ส่วนรวม จะทำให้ศีลธรรมกลายเป็น “บรรทัดฐานทางการเมือง” กลายเป็นวิถีชีวิตเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองที่คอยกำหนดมิให้มีการละเมิด “ศีลธรรมทางการเมือง”

ทั้งนี้ บรรทัดฐานทางการเมือง วัฒนธรรมทางการเมือง หรือ ศีลธรรมทางการเมือง ในสังคมประชาธิปไตยแต่ละสังคมมีความแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับคุณธรรมของผู้ปกครองและความตื่นตัวทางการเมืองของประชาชนพลเมือง รวมตลอดถึงปัจจัยทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางสังคมด้วย

6) หลักความสามารถในการพัฒนาตัวเอง

นักคิดประชาธิปไตย เชื่อว่า มนุษย์มีความสามารถในการปรับปรุงพัฒนาตนเอง ให้ก้าวหน้า มีความเจริญทั้งทางความคิด สติปัญญา ความรับผิดชอบชั่วดี และวิทยาการต่าง ๆ “ในมนุษย์แต่ละคนมีธรรมชาติหรือศักยภาพอันยิ่งใหญ่ซ่อนเร้นอยู่ ศักยภาพอันนี้สามารถทำให้มนุษย์บรรลุความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีจิตใจที่เป็นอิสระ ประกอบไปด้วยความสุขและความสร้างสรรค์อย่างเต็มที่”²³ ศักยภาพ ความมีเหตุผลและความรู้สึกรักความยุติธรรม เป็นสิ่งที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิด คุณสมบัตินี้ น่าจะอยู่เหนือความรู้สึกใฝ่ต่ำหรือความเห็นแก่ตัวของบุคคล โดยเฉพาะถ้าบุคคลได้รับการศึกษาอบรม และมีความเข้าใจในความจำเป็นของมนุษย์ที่ต้องอยู่ร่วมกันพึ่งพาอาศัยกัน มนุษย์จะรู้จักประนีประนอม หลีกเลียงการใช้กำลังความรุนแรง และเกิดความรับผิดชอบต่อส่วนรวมมากขึ้น

ใน deliberative democracy²⁴ จึงเห็นว่า การศึกษา ความรู้ ความสนใจในการติดตามข่าวสารทางการเมือง เป็นปัจจัยสำคัญ ต่อการตัดสินใจทางการเมืองของประชาชน ในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

²³ ประเวศ วะสี, ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, 2544).

²⁴ James S. Fishkin, and Peter Laslett, Debating Deliberative Democracy (Oxford: Blackwell, 2003).

มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า ในประเทศที่ไม่มีช่องว่างทางการศึกษา ความรู้ทางการเมืองไม่ต่างกันมากนัก การตื่นตัวของประชากรทางการเมืองมักจะสูง เช่น เขมร เพราะยังไม่มี ความซับซ้อนทางการเมืองมากนัก ประชาชนสามารถรู้เท่าทันนักการเมือง และประเมินความคาดหวังได้ อย่างไม่ลำบากรายนัก จึงเป็นประเทศที่มีคนมาใช้สิทธิเลือกตั้งค่อนข้างสูง ต่างกับประเทศที่ เจริญแล้ว มีความซับซ้อนทางการเมืองมาก ผู้คนไม่สามารถรู้เท่าทันเกมส์ของนักการเมือง จึงมัก ไม่สนใจและถอยห่างทางการเมือง ดังตัวอย่าง สถิติการมาใช้สิทธิเลือกตั้งในสหรัฐอเมริกาที่ ค่อนข้างต่ำ แม้จะได้ชื่อว่าเป็นประเทศแม่แบบทางประชาธิปไตย

ประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ปรัชญาพื้นฐานของประชาธิปไตยไม่นิยมการใช้ ความรุนแรง หรือมีการล้มล้างเปลี่ยนแปลงด้วยวิธีการรุนแรง ประชาธิปไตยยึดหลักวิธีการที่ค่อย เป็นค่อยไป ด้วยการใช้สติปัญญาเหตุผลเพื่อให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ด้วยเชื่อว่าเมื่อทุก คนใช้เหตุผล สามารถนำไปสู่ความเข้าใจ การเห็นพ้องและยอมรับด้วยความสมัครใจในที่สุด ดังที่ หลักคิดนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญที่มาของสัญญาประชาคม และการแก้ไขปัญหาด้วยสันติวิธี หลักการ ประชาธิปไตยไม่เชื่อในการกระทำที่ไร้เหตุผลด้วยการบังคับให้คนยอมรับความคิดเห็นของตนเอง ว่าเป็นความคิดเห็นที่ถูกต้องที่สุด ที่ทุกคนต้องเชื่อตามปฏิบัติตามด้วยการใช้กำลังบังคับ แต่ด้วย การใช้เหตุผล ความอดทน อดกลั่นจนความคิดเห็นที่แตกต่างได้รับการยอมรับ ดังที่ พระ ธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต) เขียนไว้ว่า ประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ช่วยประสานประโยชน์ระหว่าง บุคคลและสังคม²⁵

7) หลักการปกครองตนเอง

การปกครองตนเองนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เมื่อมนุษย์มีสติปัญญา มีเหตุผล มี ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เสมอเหมือนกัน จึงไม่น่าจะมีใครมีสิทธิ์มีอำนาจเหนือใครในการปกครอง จนกว่าจะได้มีการตกลงยินยอม การปกครองนั้นจึงจะมีความชอบธรรม อย่างไรก็ตาม การ ปกครองตนเองหรือประชาธิปไตยโดยตรงควรเป็นทางเลือกอันดับแรก ดังนครรัฐกรีกโบราณที่ถือเป็นตัวอย่างคลาสสิกของการปกครองตนเองที่พลเมืองทุกคนมีส่วนร่วมโดยตรงในการรับผิดชอบ บริหารดูแลจัดการบ้านเมืองด้วยตนเอง

²⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2543).

สำหรับประเทศไทย การเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร ถือได้ว่า เป็น
 นิमितหมายของการเริ่มต้น²⁶ของการใช้สิทธิไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชนในระบอบสมบูรณาสิทธิราชย์

²⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้า
 รพีพัฒน์ศักดิ์) ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องการจัดตั้งรัฐบาลประชาธิปไตย
 แทนที่ระบอบการปกครองแบบกษัตริย์ ที่มีกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional
 Monarchy) ต่อมา ในปี พ.ศ. 2454 คณะ ร.ศ. 130 พยายามยึดอำนาจจากรัชกาลที่ 6 เพื่อ
 สถาปนา constitutional king และให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เป็นกษัตริย์ แต่
 ประสบความล้มเหลว

ในสมัย รัชกาลที่ 7 ได้พยายามเตรียมความพร้อมสำหรับนำประเทศสู่ประชาธิปไตย
 เช่น การจัดตั้ง Supreme Council of State ให้ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่กษัตริย์ การจัดตั้ง
 Legislative Council ริเริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 (2438) ด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อศึกษา
 หาวิธีการให้ประชาชนสามารถปกครองตนเองในหมู่บ้าน/เมือง และการจัดตั้งคณะกรรมการ
 ข้าราชการพลเรือน รัชกาลที่ 7 เอง ได้ขอความเห็นจากคณะรัฐมนตรีและที่ปรึกษาที่เป็นชาว
 อเมริกา ในการให้รัฐธรรมนูญกับประเทศ แต่ทุกคนเห็นว่าประเทศยังไม่พร้อมที่จะมีรัฐบาลที่มา
 จากรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 7 ไม่เห็นด้วยกับความเห็นดังกล่าว และเริ่มทำการร่าง
 รัฐธรรมนูญ โดยหวังว่าเมื่อเสร็จแล้วจะส่งให้ Supreme Council of State and Cabinet เพื่อ
 ประกาศใช้ต่อไป

อย่างไรก็ตาม คณะราษฎร ซึ่งแบ่งออกเป็นหลายพวก เห็นว่า ไม่ควรจรรอ เพราะ
 เกรงว่า ถ้ารอ การเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกิดขึ้นอาจจะไม่นำไปสู่การปกครองระบอบ
 ประชาธิปไตยที่แท้จริง อันเนื่องมาจากในช่วงเวลานั้น มีความขัดแย้งทางอำนาจและผลประโยชน์
 ที่มีอยู่ของกลุ่มต่าง ๆ ที่อาจส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่ก่อให้เกิดผลแตกต่างแต่
 อย่างไรก็ดี ประกอบกับความขัดแย้งในหมู่ผู้นำกองทัพ จึงเป็นโอกาสที่คณะราษฎรสามารถเข้ายึด
 อำนาจได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง โดยคณะราษฎร (People's Party) เมื่อ
 วันที่ 24 มิถุนายน 2475 ให้พระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญนำประเทศสู่การปกครองใน
 ระบอบประชาธิปไตย

ในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สารสำคัญประการหนึ่งที่เป็นหลักของการ
 เปลี่ยนแปลงการปกครองให้ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง คือ ความคิดเรื่องเค้าโครงเศรษฐกิจ
 (ซึ่งคล้ายแนวคิดประชาธิปไตยยุคกรีกโบราณ – ผู้วิจัย) คือ การให้ทุกคนทำงานให้รัฐ ทรัพย์สิน

ที่น่าจะไปพัฒนาไปสู่การปกครองตนเองของ ประชาชนอย่างแท้จริง รัฐบุรุษปรีดี พนมยงค์ ได้มีแนวคิดในเรื่องการปกครองตนเอง ดังได้เสนอให้มอบนโยบายให้ประชาชนทุกคนทำงานให้กับ รัฐ และได้รับเงินค่าจ้างจากรัฐ²⁷ ซึ่งในแง่หนึ่ง นอกจากจะเป็นการกระจายรายได้แล้ว ยังอาจพิจารณาได้ว่าเป็นนโยบายการกระจายอำนาจทางการเมือง ให้ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรงในการบริหารจัดการบ้านเมือง เป็นเวทีฝึกฝนให้พลเมืองมีความรับผิดชอบโดยตรงต่อบ้านเมืองและชุมชนที่ตนอาศัยอยู่

โดยหลักประชาธิปไตยแล้ว การปกครองตนเอง ถือเป็นการปกครองที่ดีที่สุด ที่เปิดโอกาสให้มนุษย์ได้ใช้เสรีภาพอย่างมากที่สุดในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและชุมชนสังคมที่ตนอยู่ด้วย หลักประชาธิปไตยเชื่อว่าหนทางที่ดีที่สุดในการแก้ปัญหาสำคัญ ๆ ของสาธารณชน คือ ให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการพิจารณาศึกษาและมีข้อตกลงใจในเรื่องนั้น ด้วยเหตุนั้นคนหมู่มากถ้าได้รวมใจกันแล้วน่าจะคิดและปฏิบัติได้ดีกว่าคนหมู่น้อย การที่ให้ประชาชนแต่ละคนได้มีส่วนในการปฏิบัติงานหรือใช้ความคิด ก็เท่ากับเป็นการส่งเสริมให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการใช้ความสามารถ คุณธรรมร่วมกัน เสมือนหนึ่งการดำเนินงานโดยคน ๆ เดียว ดังที่รูดอล์ฟ เกาล์วไว้ในสัญญาประชาคม ในเรื่องเจตจำนงทั่วไป คนหมู่มากย่อมทำให้เกิดวิจรรณญาณที่รอบคอบและ

ที่ดิน ทั้งหมด ตกเป็นของรัฐ รัฐทำหน้าที่จัดสรร ฯลฯ (ในแง่หนึ่ง จึงเป็นแนวคิดที่น่าไปสู่การให้ทุกคนเป็นเจ้าของรัฐ เพราะต่างทำงานให้รัฐ และต่างมีส่วนในการกำหนดการจัดสรรทรัพย์สินเสมอ - ผู้วิจัย) อย่างไรก็ตาม คำนี้ถูกปฏิเสธ และหนึ่งในคณะราษฎร นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้คิดคำนี้เองได้กล่าว ถูกกล่าวหาว่า เป็นคอมมิวนิสต์ หลังการล้มล้างอำนาจ กษัตริย์ มีการต่อสู้ล้มล้างรัฐบาล ชี้กึ่งรัฐธรรมนูญ หลายครั้ง ทั้งนี้ เป็นการแย่งชิงอำนาจกันในระหว่างทหารด้วยกันเอง และกับข้าราชการพลเรือนระดับสูงส่วนหนึ่ง จึงเป็นประชาธิปไตยลุ่ม ๆ ดอน ๆ มาตลอดจนเกิดเหตุการณ์ตุลามหาวิปโยค และพฤษภาทมิฬ รายละเอียดใน ลูกหลาน มจ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์, 1 ศตวรรษ ศุภสวัสดิ์ 23 สิงหาคม 2543 (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2543), น. 85-96.

²⁷ ปรีดี พนมยงค์ เขียนไว้ในคำโครงเศรษฐกิจ หมวดที่ 5 หน้า 2 เกี่ยวกับ “การจัดหาเงิน” ว่า รัฐบาลไม่ได้บังคับให้ราษฎรทั้งหมดเป็นข้าราชการ อาจยกเว้นเอกชนที่มั่งมีแล้ว หรือผู้ที่ต้องประกอบเศรษฐกิจตนเอง ผู้มีอาชีพอิสระ เช่น นักประพันธ์ ทนายความ ฯลฯ อาจประกอบอาชีพอิสระได้โดยที่รัฐบาลไม่เข้ามาประกอบเสียเอง

ถูกต้องในสิ่งที่ตนคิดและปฏิบัติภายหลังจากที่ได้สามารถหล่อหลอมความคิดทั้งหลายเป็นหนึ่งเดียวกันแล้ว

เหตุผลของความเชื่อมั่นในหลักการปกครองตนเองว่าน่าจะเป็นดีที่สุด

(1) ไม่เชื่อในผู้นำ หรือคณะผู้นำที่ปกครองประเทศว่าจะดำรงไว้ซึ่งคุณธรรม และ ยุติธรรมได้ตลอดไป เพราะที่สุดมีแนวโน้มว่าบุคคลเหล่านี้จะเห็นแก่ตัวมากกว่าประโยชน์โดยส่วนรวม การปกครองตนเองของประชาชนจึงน่าจะตัดความบกพร่องจากชนชั้นปกครองนี้ได้

(2) ความเชื่อที่ว่าประชาชนจะเต็มใจปฏิบัติตามหน้าที่ตามกฎหมาย ยอมรับภาระและ ข้อจำกัดทั้งปวงในสังคมที่ตนเองมีส่วนในการกำหนดกฎเกณฑ์หรือบัญญัติกฎหมายเหล่านี้ขึ้น

(3) บุคคลย่อมปรารถนาที่จะอยู่ในโลกที่ตนสร้างขึ้นเองมากกว่าโลกที่คนอื่นสร้างให้ แม้ว่าโลกของคนอื่นจะดูสะดวกสบายน่าอยู่กว่าก็ตาม

หลักการประชาธิปไตย 7 ข้อข้างต้น อาจนำไปสู่การถกเถียงอภิปรายในมุมมองต่าง ๆ ได้ต่อไปอีก แต่ประเด็นสำคัญที่ยังต้องถกอย่างไม่ปิดป้อง คือ หลักการแห่งเสรีภาพ ความเสมอภาค ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หลักความเป็นธรรม ที่เป็นเป้าหมายของประชาธิปไตย ที่มี ธรรมาธิปไตยเป็นจิตวิญญาณ สังคมประชาธิปไตย จึงไม่ใช่เป็นเพียงชุมชนที่ประกอบด้วยผู้คนที่อยู่ด้วยกันอย่างเสรี และเสมอภาค แต่เป็นชุมชนที่สมาชิกมีอิสรภาพในการตัดสินใจด้วยตนเอง มาร่วมด้วยช่วยกันก่อร่างสร้างชุมชนอย่างเสรี บนความเสมอภาคเท่าเทียม การพัฒนาชุมชนที่เป็นหน่วยฐานของสังคม ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีภราดรภาพและความสมานฉันท์ จึงต้องมีประชาธิปไตยในวิถีชีวิต ตามแนวคิดทฤษฎีดังกล่าวข้างต้น ประชาธิปไตย ที่อริสโตเติล ได้เขียน อมตะวาจาไว้เมื่อ 2500 กว่าปีที่แล้วว่า

“เสรีภาพเป็นเงื่อนไขจำเป็นของประชาธิปไตย และความเสมอภาคทางการเมือง เป็นเงื่อนไขจำเป็นของเสรีภาพ” (“liberty and equality are inextricable linked”, Aristotle) เพราะต่างเป็นเหรียญแห่งประชาธิปไตยที่อยู่กันคนละด้าน และไม่แยกจากกัน²⁸

2.1.3 รูปแบบประชาธิปไตย

ในบริบทของชุมชนไทย ผู้วิจัยเห็นว่าพึงมีรูปแบบประชาธิปไตยที่เป็นขั้นบันไดซ้อนกัน อยู่ อย่างน้อย 3 รูปแบบ ตามแนวคิดทฤษฎีที่มีอยู่ ทั้งนี้ จากการศึกษาตามแนวทางของ

²⁸ David Held, *Models of Democracy*, เชิงอรธ 6.

ออสดิน แรนนี²⁹ นักรัฐศาสตร์รุ่นแรก ๆ ที่ทำการศึกษเปรียบเทียบการเมืองโดยจำแนกประเภทโดยใช้หลักการประชาธิปไตยเป็นแกนการวิเคราะห์และอาศัยข้อมูลรัฐธรรมนูญประกอบ ซึ่งในบริบทของสังคมไทยและรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 มีรูปแบบประชาธิปไตยอันได้แก่ ประชาธิปไตยในรูปแบบตัวแทน (representative democracy) ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democracy) และประชาธิปไตยแบบถกเถียงเรียนรู้ (deliberative democracy) ซึ่งผู้วิจัยขอให้คำอธิบาย ดังต่อไปนี้

1) ประชาธิปไตยแบบตัวแทน (representative democracy)

ประชาธิปไตยแบบตัวแทน คือ รูปแบบที่ประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยเลือกผู้ที่ตนคิดว่าจะสามารถทำงานสนองเจตนารมณ์ตนเองให้ทำการแทนในการบริหารจัดการดูแลประเทศ ในรูปคณะรัฐมนตรี และการออกกฎหมายเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการทำงานจัดการดูแลประเทศ ในรูปของรัฐบาลด้วยการไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ซึ่งโดยทั่วไป มีระบบการลงคะแนนเลือกตั้งอยู่หลายระบบ สำหรับรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ใช้ระบบลงคะแนนแบบเขตเดียวคนเดียว และแบบระบบสัดส่วน หรือที่เรียกว่า แบบบัญชีรายชื่อ ตามช่วงเวลาที่ตกลงกันโดยระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ ในประเทศไทย คือ ทุก 4 ปี โดยมีพรรคการเมือง เป็นผู้คัดสรรหาบุคคลที่พึงมีคุณสมบัติเหมาะสมมีความรู้ความสามารถพอเพียงแก่การทำหน้าที่บริหารประเทศ หรือออกกฎหมาย เป็นผู้สมัครรับเลือกตั้ง (ในบางประเทศ เปิดให้ผู้สมัครที่ไม่มีพรรคการเมืองสังกัด เป็นผู้สมัครรับเลือกตั้งได้ด้วย) และมีผู้รับผิดชอบจัดการเลือกตั้ง ในประเทศไทย กำหนดให้มีคณะกรรมการการเลือกตั้ง ที่มีความเป็นอิสระ และเป็นกลางทางการเมือง เป็นผู้ทำหน้าที่จัดการเลือกตั้ง

เมื่อพิจารณาตามแนวคิดนี้ จะเห็นได้ว่า ประชาธิปไตยแบบผู้แทน เป็นระบบที่ต้องการหาคนทำงานแทนประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจ ในเรื่องหลัก ๆ คือ การบริหารจัดการประเทศ ตามกรอบที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ (โดยบางประเทศ มีการกำหนดกฎหมายเป็นข้อรายละเอียดในการบริหารราชการแผ่นดิน บางประเทศอาศัยประเพณีปฏิบัติ เป็นหลักยึด) และในการบัญญัติข้อกฎหมายต่าง ๆ มีประเด็นสำคัญ ๆ ที่เป็นข้อถกเถียงกันถึงการทำหน้าที่ของผู้ได้รับเลือกตั้งตามระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน ในเรื่องการใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จ กับเรื่องการใช้อำนาจบนฐานของเสียงข้างมาก ดังนี้

²⁹ Austin Ranney, The Governing of Men (New York: Holt, Rinehart and Company, 1958), อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, เชิงอรรถ 10.

(1) การใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จ มีประเด็นที่น่าสนใจที่ว่า พรรคการเมืองที่มีสมาชิกได้รับเลือกตั้ง เข้าไปทำงานในรัฐสภา และสามารถได้รับเลือกให้ทำงานเป็นผู้บริหารประเทศ ในนามคณะรัฐมนตรี สามารถใช้อำนาจตัดสินใจในทุกเรื่อง หรือเฉพาะเรื่องที่เป็นไปตามกรอบที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า เมื่อประชาชนให้อำนาจทำการแทน เป็นการให้อำนาจทำการแทนตามกรอบที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ เพราะการใช้อำนาจของประชาชน ย่อมต้องเป็นไปตามกรอบข้อตกลงที่ต่างเห็นพ้องต้องกันในสังคม คือ รัฐธรรมนูญของประเทศ ซึ่งเป็นเสมือนหนึ่ง สัญญาประชาคม ที่ไม่มีผู้ใดสามารถกระทำการนอกกรอบรัฐธรรมนูญที่เป็นประชาธิปไตยได้ ดังนั้น ผู้ที่จะมาใช้อำนาจแทน ย่อมต้องเป็นไปตามกรอบที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ในอีกนัยหนึ่ง การดำเนินการเรื่องที่ไม่ได้กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ย่อมทำไม่ได้ นอกจากได้รับความเห็นชอบจากประชาชนก่อน ซึ่งอาจใช้วิธีการขอความเห็นชอบจากประชาชนด้วยการลงประชามติ หรือจัดเวทีรับฟังความคิดเห็น เป็นต้น หรือในอีกกรณีหนึ่ง การไม่ทำงานตามข้อบัญญัติที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ย่อมถือได้ว่าเป็นการไม่ปฏิบัติหน้าที่ตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญได้เช่นกัน³⁰

(2) การใช้อำนาจบนฐานของเสียงข้างมาก มีประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องการให้ความหมายที่ว่า ผู้บริหารประเทศ ทำหน้าที่บนฐานที่เมื่อตนเป็นตัวแทนที่ได้รับเลือกด้วยเสียงข้างมากของประชาชน มาแล้ว คือเป็นพรรคการเมืองที่มีสมาชิกพรรคได้รับเลือกเข้ามาเป็นตัวแทนจำนวนมากที่สุด ย่อมสามารถดำเนินการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้โดยไม่ต้องรับฟังความเห็นของประชาชนอีกต่อไป เนื่องจากถือได้ว่าได้รับมอบอำนาจมาอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแล้ว หรือว่าหมายถึง ผู้บริหารประเทศที่เมื่อได้รับเลือกตั้งมาแล้ว ต้องมาทำหน้าที่เพื่อให้บรรลุถึงซึ่งเจตนารมณ์ร่วมของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ตามที่กำหนดในรัฐธรรมนูญ

³⁰ ดังที่รุสโซกล่าวไว้ว่า “ในระบบนิติบัญญัติที่สมบูรณ์ ไม่มีปัจเจกหรือเจตนารมณ์เฉพาะ เจตจำนงของรัฐบาลเองมีความสำคัญน้อยกว่า ขณะที่เจตนารมณ์ร่วมของประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยมีอิทธิพลสำคัญกว่า และเป็นผู้กำหนดกติกาต่าง ๆ”; “ในกิจการสาธารณะ ประโยชน์ ไม่มีอะไรที่จะเป็นอันตรายมากกว่าอิทธิพลของผลประโยชน์ส่วนตน และการใช้อำนาจทางกฎหมายโดยมิชอบของรัฐบาล กระนั้นยังเป็นสิ่งที่เลวร้ายน้อยกว่าการคอร์รัปชันของผู้บัญญัติกฎหมายที่กระทำไปเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน” ดูรายละเอียดใน Jean Jacques Rousseau, *The Social Contract*, trans. Maurice Cranston (London: Penguin Books, 2004), pp. 72-77.

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัย เห็นว่าผู้บริหารประเทศ ไม่ว่าจะได้รับเสียงข้างมาก หรือน้อย เมื่อได้รับเลือกตั้งแล้ว ต้องปฏิบัติหน้าที่ที่เป็นไปเพื่อบรรลุเจตนารมณ์ร่วมของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ดังที่รัฐบาลที่มาจากพรรคการเมืองที่มีสมาชิกที่ได้รับเลือกตั้งมาเป็นส่วนน้อย แต่เมื่อสามารถทำงานเพื่อบรรลุเจตนารมณ์ร่วมของประชาชน สามารถเป็นรัฐบาลที่ชอบธรรมได้ เพราะการเลือกตั้ง คือ การกำหนดเลือกบุคคลที่ได้คะแนนเสียงมากที่สุด เพื่อให้มาทำงาน ตามอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบให้ทำ ในฐานะสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ที่ได้รับเลือกให้มาทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประชาชนทั้งประเทศ ที่มีหน้าที่แตกต่างไปจากสมาชิกสภาท้องถิ่นอื่น ๆ คือ การบรรลุถึงซึ่งเจตนารมณ์ร่วมของประชาชนที่ได้กำหนดเป็นกรอบนโยบายและแนวทางไว้แล้วในรัฐธรรมนูญ ในการทำงานเพื่อบรรลุถึงซึ่งเจตนารมณ์ร่วมของประชาชน จึงต้องคอยรับฟังความเห็นประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย อย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้การนำนโยบายและแนวทางในรัฐธรรมนูญมาเป็นกรอบในการทำงานตามบริบทของเวลาและพื้นที่ เป็นไปตามเจตนารมณ์ที่แท้จริงของประชาชนโดยรวม

2) ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (participatory democracy)

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย ทำหน้าที่ในการดูแลประเทศด้วยความรับผิดชอบที่พึงมีต่อชุมชนที่ตนพึงพาอาศัยอยู่³¹ ทั้งโดยตรงและโดยผ่านผู้แทนที่ได้รับเลือกตั้ง อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่ให้ความสำคัญการที่ประชาชนพึงทำหน้าที่ในการดูแลประเทศโดยตรง เห็นว่า ประชาชนต้องทำหน้าที่ใช้อำนาจตัดสินใจในเรื่องบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการของสาธารณะโดยรวมด้วย หรือต้องทำหน้าที่ให้ความเห็นเพื่อให้การตัดสินใจใช้อำนาจของผู้แทนเป็นไปตามเจตนารมณ์ที่พึงประสงค์หรือบางครั้งต้องเข้าไปร่วมในการริเริ่มดำเนินกิจการรวมไปจนตลอดกระบวนการด้วยตนเอง

แนวคิดประชาธิปไตยแบบการมีส่วนร่วม ที่ให้ความสำคัญกับการที่ประชาชนเข้าไปติดตามดูแลผู้บริหารประเทศที่ตนเลือกเข้าไปทำงานอย่างใกล้ชิด เห็นว่า การทำหน้าที่ดูแลประเทศร่วมกัน ควรมีการวางกรอบกติการ่วมกันเป็นสัญญาประชาคม คือ รัฐธรรมนูญ ที่กำหนดกรอบแนวทางการดูแลจัดการประเทศ รัฐธรรมนูญส่วนใหญ่ได้กำหนดการสรรหาที่มาของผู้มาทำหน้าที่บริหารดูแลประเทศให้ประชาชน ในประเทศที่ประชาชนพอใจกับการจัดการดูแลประเทศ

³¹ Lester W. Milbrath, and M.L. Goel, Political Participation : How and Why Do People Get Involved in Politics (Chicago: Rand McNally College Publishing Company, 1977).

ของบุคคลที่ตนเลือก ประชาชนจะปล่อยให้กิจการต่าง ๆ ดำเนินไปโดยไม่ค่อยเข้าไปติดตามดูแล จนเมื่อครบวาระของผู้บริหารประเทศ จึงได้มีการประเมินทบทวนว่าจะยังคงให้ผู้บริหารคนนั้น ๆ ทำหน้าที่ต่อไปหรือไม่ ในประเทศที่ประชาชนไม่ค่อยพอใจกับการใช้อำนาจตัดสินใจของผู้บริหารประเทศ จะมีการดำเนินการติดตามดูแลอย่างใกล้ชิด เพื่อมิให้มีการใช้อำนาจของผู้บริหารประเทศ แตกต่างไปจากเจตนารมณ์ที่กำหนดไว้ ทั้งนี้ ด้วยเห็นว่าภารกิจที่มอบหมายไปเป็นภารกิจที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและผลประโยชน์จำนวนมาก ในบางประเทศ ได้มีการกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ถึงกลไกการติดตาม ตรวจสอบ ถอดถอน หรือการจำกัดอำนาจหน้าที่บางอย่างที่ระบุให้รับฟังความเห็นจากประชาชนก่อน หรือการที่ต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจการนั้น ๆ ด้วย ดังเช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ที่ได้ระบุเจตนารมณ์ไว้อย่างชัดเจนในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน อีกทั้งยังมีบทบัญญัติในหมวด 5 แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ มาตรา 76 ว่า

“มาตรา 76 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนด นโยบาย การตัดสินใจทางการเมือง การวางแผนพัฒนาทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้ง การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ”

นอกจากนั้น ยังมีบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญอีกหลายมาตราที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทางการเมืองอย่างเป็นรูปธรรม สิทธิมีส่วนร่วมในทางการเมืองของประชาชนตามรัฐธรรมนูญ ได้เปิดกว้างขึ้นทั้งด้านรูปแบบ หรือวิธีการของการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของประชาชน ก่อให้เกิด “ระบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Democracy) ที่นำไปสู่ “การเมืองภาคประชาชน” ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ได้มีสิทธิมีส่วนร่วมในทางการเมืองเท่าเทียมกัน และปฏิเสธการผูกขาดอำนาจทางการเมืองให้เป็นของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เป็นการเมืองที่ยอมรับและเคารพความแตกต่าง (Difference) และความหลากหลาย (Diversity)

ระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชน อาจมีได้หลายระดับ อาทิ

(1) ระดับการริเริ่มและตัดสินใจ เช่น การกำหนดกฎหมาย นโยบาย แนวทาง โครงการ กิจกรรม ฯลฯ

(2) ระดับการให้ความเห็น คือ การให้ความเห็นในขั้นการตัดสินใจ การวางแผน ขั้นตอนการปฏิบัติงาน วิธีการทำงาน การประเมินผลงาน ฯลฯ ที่อาจเป็นความเห็นในเชิงวิชาการ การสนับสนุน คัดค้าน หรือการวิพากษ์วิจารณ์

(3) ระดับการเข้าร่วมงาน คือ ร่วมรับผิดชอบในการดำเนินงานตลอดกระบวนการ หรือบางส่วนของกระบวนการทำงาน รูปแบบการเข้าร่วม อาจเป็นไปในลักษณะของการให้แรงงาน ให้เวลา ให้กำลังใจ หรือการให้วัสดุ สิ่งของ เงินทอง อุปกรณ์ เครื่องใช้ สถานที่ ฯลฯ เพื่อสนับสนุนการทำงาน

(4) ระดับการติดตาม คือ ร่วมรับรู้ในการดำเนินงานตลอดกระบวนการ หรือบางส่วนของกระบวนการทำงาน

(5) ระดับการตรวจสอบ คือ ตรวจสอบการทำงานในการดำเนินงานตลอดกระบวนการ หรือบางส่วนของกระบวนการทำงาน และพิจารณาตัดสินการทำงาน ที่อาจนำไปสู่การเพิกถอน หรือสนับสนุนให้กำลังใจ

3) ประชาธิปไตยแบบถกเถียงเรียนรู้ (deliberative democracy)

แนวคิดประชาธิปไตยแบบถกเถียงเรียนรู้ เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจของประชาชน ที่ควรเป็นไปด้วยความไตร่ตรองพินิจพิจารณาอย่างรอบคอบ และเป็นความเห็นร่วมอย่างแท้จริงของประชาชนผู้ที่เกี่ยวข้อง³² องค์ประกอบสำคัญของแนวคิดนี้ คือ การให้และรับข้อมูลข่าวสาร การรับรู้-รับฟัง ความรู้-ความเข้าใจ การคิดไตร่ตรอง การถกเถียง การพิจารณา และการหาข้อสรุปที่เห็นพ้องร่วมกัน โดยมีประชาชนที่เกี่ยวข้องในประเด็นเรื่องนั้น ๆ มีส่วนมาเข้าร่วมมากที่สุด ลักษณะของแนวคิดนี้ คล้ายคลึงกับแนวทางการประชุมของสงฆ์ในพุทธศาสนา แนวความคิดแบบถกเถียงเรียนรู้ มีหลักการความสำคัญ คือ การแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ การยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย การเคารพความเห็นทุกความเห็น เสมอเหมือนกัน และเชื่อมั่นในการทำความเห็นที่พ้องต้องกันมากที่สุด โดยไม่ได้มาจากการทำให้เหมือนกัน หรือการใช้อิทธิพลของความเห็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นความเห็นพ้องที่เกิดจากฐานความเข้าใจร่วมกันตามเหตุตามผล ตามข้อมูลที่ได้รับ และตามสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่

แนวคิดการถกเถียงเรียนรู้ จึงเป็นแนวคิดที่ต้องใช้เวลา นับตั้งแต่การค้นคว้ารวบรวม ศึกษาข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้อง การนำมาถกเถียงทำความเข้าใจ ทำความเห็น ประกอบกับผู้ที่เกี่ยวข้องต่างมีภูมิปัญญา ฐานความรู้ ความคิด การหล่อหลอมความคิด วิถีวรรณะ มุมมอง ประสบการณ์ ค่านิยม ความเชี่ยวชาญชำนาญ ต่าง ๆ กัน จึงใช้เวลามากน้อยต่างกันในการซึมซับ พินิจพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ เช่น ในเรื่องต้นทุนการปลูกข้าว ชาวนาย่อมให้ความเห็นได้รวดเร็ว

³² Colin Farrelly, "Deliberative Democracy," An Introduction to Contemporary Political Theory (US: Sage Publications, 2004), Chp. 7.

กว่าพ่อค้าขายข้าว หรือชาวสวนทุเรียน ย่อมให้ความเห็นเรื่องการให้ปุ๋ยง่ายกว่านักวิชาการเกษตรในห้องแล็บ หรือพ่อค้าขายทุเรียน เป็นต้น การรวบรวมความเห็นที่แตกต่างหลากหลาย จึงต้องให้เวลากับการทำความเข้าใจและตกลึกทางความคิดของผู้ร่วมแต่ละคน ก่อนที่จะนำมาสู่ความเห็นพ้องต้องกัน แนวคิดนี้ จึงมีปัญหาคอจำกัดของเวลาที่ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถแก้ไขได้ด้วยวิธีการบริหารเวลาอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การกำหนดตารางเวลาประชุมที่สม่ำเสมอ การแจ้งวาระการประชุมล่วงหน้า การเตรียมเอกสารประกอบการประชุมที่กระชับ ชัดเจน และง่ายต่อการทำความเข้าใจ เป็นต้น ในหลายประเทศ มีการส่งเสริมวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยถกเถียงเรียนรู้ โดยมีสถาบัน องค์กร ที่จัดให้มีหลักสูตรการจัดเวทีถกเถียงเรียนรู้รูปแบบลักษณะต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม เวทีการถกเถียงเรียนรู้ ต้องมีการประชุมหลายรอบ ที่อย่างน้อยควรประกอบด้วยการประชุมดังต่อไปนี้

(1) รอบการให้ข้อมูลข่าวสาร ที่ฟังเป็นไปอย่างครบถ้วนรอบด้านมากที่สุด รูปแบบการให้ข้อมูล เช่น การบรรยายโดยนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ การเล่าเรื่องจากผู้รู้ ผู้มีประสบการณ์ การศึกษาจากเอกสาร ข้อมูลสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ การศึกษาดูงาน เป็นต้น

(2) รอบการถกเถียงทำความเข้าใจในข้อมูลที่ได้ศึกษาร่วมกัน ซึ่งอาจมีการประยุกต์ใช้เทคนิคต่าง ๆ เช่น การระดมสมอง mind mapping, six hats การสานเสวนา (dialogue) เป็นต้น

(3) รอบการพินิจพิจารณาให้ไตร่ตรองด้วยตนเอง และหรือร่วมกันในที่ประชุม

(4) รอบการแสดงความคิดเห็น และกระตือรือร้นที่จะรับฟังเรียนรู้ความเห็นของผู้อื่น

(5) รอบพิจารณาหาความเห็นพ้องร่วมกัน ในกรณีที่มีความแตกต่างทางความเห็น ต้องย้อนกลับไปเริ่มต้นในรอบแรก หรือรอบถัด ๆ ขึ้นไป ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับลักษณะความเห็นที่แตกต่างกันว่าเป็นความแตกต่างจากฐานใด ๆ อาทิ แตกต่างในการรับรู้ข้อมูลไม่เหมือนกัน เข้าใจข้อมูลไม่ตรงกัน พึงทำให้เกิดการรับรู้เท่ากัน หรือพยายามอธิบายการตีความที่แตกต่างกัน

แนวความคิดนี้ ให้ความสำคัญกับการหาความเห็นพ้อง หรือมติที่เป็นเอกฉันท์ คือ เมื่อได้พิจารณาทำความเข้าใจความเห็นที่แตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อยอย่างมากที่สุดแล้ว ยังคงมีความแตกต่างกันอยู่ การลงคะแนนหาความเห็นส่วนใหญ่มักเป็นทางเลือกสุดท้าย โดยที่ความเห็นที่แตกต่างไปของเสียงส่วนน้อยยังได้รับการเคารพ หมายความว่าความเห็นส่วนน้อย ยังคงสามารถมีโอกาสชี้แจงอธิบายทำความเข้าใจของตนใหม่ที่มีเมื่อมีความเพียงพอต่อการพิจารณาของที่ประชุม ที่ประชุมสามารถนำกลับมาพิจารณาให้ความเห็นใหม่ได้ ขณะที่เสียงส่วนน้อยรับฟังและยินยอมตามความเห็นส่วนใหญ่จนกว่าตนจะสามารถมีคำอธิบาย

ชี้แจงที่ชัดเจนพอเพื่อขอนำมาเสนอให้ที่ประชุมทบทวนใหม่ ทั้งนี้ อาจมีการกำหนดกรอบเวลาการทบทวนความเห็นใหม่ได้ด้วย

2.1.4 การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจการสาธารณะของชุมชน กับแนวคิดประชาธิปไตย

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจการสาธารณะของชุมชน กับแนวคิดประชาธิปไตย อาจพิจารณาจากแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจการสาธารณะ ซึ่งผู้วิจัยได้สำรวจแนวคิดของบรรดานักทฤษฎีนักวิชาการต่าง ๆ และนำแนวคิดในส่วนที่เห็นว่าเกี่ยวข้องกับแนวคิดประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทยที่เป็นอยู่ 3 ประเภท คือ ประชาธิปไตยแบบตัวแทน ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และประชาธิปไตยแบบถกเถียงเรียนรู้ ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะ ตลอดกระบวนการหรือบางส่วนของกระบวนการนับตั้งแต่ขั้นการหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การกำหนดทางเลือก การกำหนดเป็นนโยบาย ขั้นตอนการนำนโยบายสู่การปฏิบัติ การดำเนินการตามนโยบาย การมีส่วนร่วมในกิจกรรม การประเมินผล ฯลฯ โดยมีนักทฤษฎี นักวิชาการที่อธิบายแนวคิดนี้ เช่น เสน่ห์ จามริก³³, สายทิพย์ สุดติพันธ์³⁴, อภิชัย พันธเสน³⁵, สมคิด เลิศไพฑูรย์³⁶, บัณฑร อ่อนคำ³⁷, เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง³⁸, วิรัช วิรัชนิภาวรรณ³⁹, นเรศ สงเคราะห์สุข⁴⁰, ยุวัฒน์ วุฒิ

³³ นวรัตน์ เหลี่ยมไทย, “ขีดความสามารถขององค์กรประชาชนในเขตชุมชนกึ่งเมืองสองฝั่ง คลองเกี่ยวกับการพิทักษ์คลองแสนแสบ,” (ภาคนิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2539).

³⁴ สายทิพย์ สุดติพันธ์, บรรณาธิการ, อุดมการณ์พัฒนากับการสาธารณสุขมูลฐานในประเทศไทย ในปัญหาผู้นำกับการกำหนดนโยบายแห่งชาติ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), น. 92.

³⁵ อภิชัย พันธเสน, แนวคิดทฤษฎีและภาพรวมของการพัฒนา (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2539), น. 151 – 162.

³⁶ สมคิด เลิศไพฑูรย์, “รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองส่วนท้องถิ่นตามรัฐธรรมนูญ,” เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา เพื่อรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองท้องถิ่น, 2541.

³⁷ บัณฑร อ่อนคำ, “บทบาทของผู้นำท้องถิ่นและการระดมประชาชนให้เข้าสู่อการพัฒนา,” รายงานการสัมมนาระดับชาติ, 2521.

เมธี⁴¹, ปกรณ์ ปรียากกร⁴², เดวิด แมทิวส์⁴³, Ann Richardson⁴⁴, W.F Wertheim⁴⁵, Cerner⁴⁶, Rudolpho Stavenhagen⁴⁷, HO⁴⁸, Cohen and Uphoff⁴⁹, Williams Erwin⁵⁰ เป็นต้น

³⁸เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, การระดมประชาชนเพื่อการพัฒนาชนบท การบริหารงานพัฒนาชนบท (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2523).

³⁹วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญของการพัฒนาชุมชน : ประชาชนข้าราชการ และผู้นำรัฐบาล (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2530).

⁴⁰นเรศ สงเคราะห์สุข, จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ (เชียงใหม่: สำนักงานโครงการการพัฒนาที่สูง ไทย-เยอรมัน, 2541), น.10.

⁴¹ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, หลักการพัฒนาชุมชนและหลักการพัฒนาชนบท (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยอนุเคราะห์, 2526), น. 253.

⁴²ปกรณ์ ปรียากกร, ทฤษฎี แนวคิด และกลยุทธ์เกี่ยวกับการพัฒนา (กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2530), น. 64.

⁴³เดวิด แมทิวส์, จากปัจเจกสู่สาธารณะ : กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง, แปลและเรียบเรียงโดย จีรวิมล เสนาคำ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2540).

⁴⁴Ann Richardson, Participation (London: Routledge & Kegan Paul, 1983).

⁴⁵W.F Wertheim, "The Urgency Factor and Democracy : a theoretical contribution to UNRISD Debate on participation," (Geneva: UNRISD, 1981), pp. 3-5.

⁴⁶Patricia Lundy, "Community participation in Jamaican Conservation Projects," Community Development Journal (1999):125.

⁴⁷Rudolpho Stavenhagen, "Marginality Participation and Agrarian Structure in Latin America," International Institutes for Labour Studies Bulletin (June 1970):60.

⁴⁸H. HO, "Strategies and Measures to Secure People's Participation in Development at the Grassroots Level," Professional Paper of ICSW, Western Pacific Regional conference, 1983, pp. 32.

⁴⁹J. Cohen and N.T. Uphoff, "Participation's Place in Rural Development : Seeking Clarify Through Specificity," World Development 8 (March 1980):213 – 218.

⁵⁰Williams Erwin, Participation Management : Concept Theory and Implementation (Atlanta, Ga: Georgia State University, 1976).

2) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมผ่านกระบวนการเลือกตั้ง ด้วยการไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การแสดงความคิดเห็นผ่านผู้แทน การไปสมัครเป็นผู้แทน การสนใจใคร่รู้ติดตามข่าวสารบ้านเมือง การแสดงความเห็นวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมือง ฯลฯ โดยมีนักทฤษฎี นักวิชาการที่อธิบายแนวคิดนี้ เช่น โคทม อารียา⁵¹, กนก วงษ์ตระหง่าน⁵², Myron Weiner⁵³, Seymour Martin Lipset⁵⁴, Lester W. Milbrath, and M.L. Goel⁵⁵, เป็นต้น ตลอดจนหลักสากลของสหประชาชาติในบทบัญญัติเรื่อง “ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน” ข้อ 21 ที่ว่า ทุกคนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในรัฐบาลของประเทศตน จะเป็นโดยตรงหรือโดยผ่านทางผู้แทน ที่ผ่านการเลือกตั้งโดยอิสระ ทุกคนมีสิทธิที่จะเข้าถึงบริการสาธารณะโดยเสมอภาค เจตจำนงของประชาชนต้องเป็นมูลฐานแห่งอำนาจของรัฐบาล เจตจำนงนี้ต้องแสดงออกทางการเลือกตั้ง ที่อาศัยการออกเสียงโดยทั่วไปและเสมอภาค และการลงคะแนนลับ หรือวิธีการลงคะแนนโดยอิสระ

3) การมีส่วนร่วมของประชาชน คือการที่ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมผ่านกระบวนการถกเถียงเรียนรู้ การปะทะสังสรรค์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การประชุม การสัมมนา วงเสวนา สภาประชาเพ เป็นต้น เพื่อร่วมคิดค้นหาทางออกต่อปัญหาสาธารณะ ด้วยหวังว่าข้อเสนอแนะที่ได้จากการพูดคุยจะนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ไม่ว่าจะเป็นการนำไปปฏิบัติเอง หรือ การนำเสนอต่อผู้รับผิดชอบ

⁵¹ โคทม อารียา, การมีส่วนร่วมทางการเมืองขององค์กรเอกชน (กรุงเทพมหานคร: ด้านกิจการการมีส่วนร่วม สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2542).

⁵² กนก วงษ์ตระหง่าน, การเมืองในสภาผู้แทนราษฎร (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

⁵³ Myron Weiner, “Political Participation : Crisis of the Political Process,” ใน Crises and Sequences in Political Development, Leonard Binder et al, ed. (New Jersey: Princeton University Press, 1971), pp. 161-164.

⁵⁴ Seymour Martin Lipset เชิงอรธ 1.

⁵⁵ Lester W. Milbrath, and M.L. Goel, Political Participation : How and Why Do People Get Involved in Politics (Chicago: Rand McNally College Publishing Company, 1977).

ที่เกี่ยวข้อง โดยมีนักทฤษฎี นักวิชาการที่ได้ให้คำอธิบายในกรอบแนวคิดนี้ เช่น William W. Reeder⁵⁶, William W. Agbayani⁵⁷ ออ่าน วุฒิศิทธิกรรมรักษา⁵⁸ เป็นต้น

ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทยที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน 3 ประเภท คือ ประชาธิปไตยแบบตัวแทน ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และประชาธิปไตยแบบถกเถียงเรียนรู้ โดยเห็นว่า ในทางทฤษฎี การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจการสาธารณะของชุมชนเป็นไปตามกรอบแนวคิดประชาธิปไตย ทั้ง 3 รูปแบบคือรูปแบบประชาธิปไตยผ่านตัวแทน ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และประชาธิปไตยแบบถกเถียงเรียนรู้ และเมื่อพิจารณาข้อค้นพบจากการลงพื้นที่สังเกตพฤติกรรมในชุมชน พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจการสาธารณะของชุมชน สอดคล้องกับรูปแบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมากที่สุด ขณะที่การมีส่วนร่วมในรูปแบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน มีปัญหาจำนวนผู้มาใช้สิทธิเลือกตั้ง การไปใช้สิทธิเลือกตั้งที่ไม่เป็นอิสระ พรรคการเมือง นักการเมืองใช้เงินหาเสียง และไม่สามารถทำหน้าที่เป็นปากเสียงที่แท้จริงให้กับผู้ที่ลงคะแนนเลือกตนเองได้ เป็นต้น ข้อจำกัดเหล่านี้ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในหลายประเทศที่ใช้รูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน แม้ในประเทศที่พัฒนาแล้ว พบปัญหามีผู้มาใช้สิทธิเลือกตั้งในสัดส่วนที่ลดน้อยลง โดยมองว่า

⁵⁶ William W. Reeder, Some Aspects of the Informal Social Participation of Farm Families in New York State (Cornell University: Unpublished Ph.D. Dissertation, 1974).

⁵⁷ William W. Agbayani, 1977, อ้างถึงใน นิธิศ ขำนุรักษ์, “การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการดำเนินงานพัฒนาชนบทของสภาตำบล : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดหนองบัวลำภู,” (ภาคินพนธ์ปริญญาพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2538).

⁵⁸ ออ่าน วุฒิศิทธิกรรมรักษา, “ปัจจัยทางการเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการสร้างงานในชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการที่ได้รับรางวัลดีเด่นของตำบลคุ่มพลอด อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,” (วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2510), อ้างถึงใน ปิรวิวรรต วรวิวัฒน์กุล, “การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านในการพัฒนาชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์,” (ภาคินพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2538).

ประชาชนไม่เห็นประโยชน์หรือความหมายของคะแนนเสียงหนึ่งเสียงของตนว่า จะสามารถสร้างให้เกิดผลแตกต่างได้อย่างไร ประกอบกับความไร้สมมาตรของสารสนเทศ⁵⁹ ประชาชนไม่สามารถมีข้อมูลประกอบในการตัดสินใจลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง และหรือไม่สนใจที่จะหาข้อมูลมาใช้ประกอบในการตัดสินใจลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง⁶⁰ จนนำมาสู่แนวคิดประชาธิปไตยแบบถกเถียงเรียนรู้ (deliberative democracy) ที่ให้ความสำคัญกับการนำประเด็นทางสังคมมาเปิดเวทีให้ประชาชนได้ถกเถียงแลกเปลี่ยนอย่างเต็มที่ (town meeting) เพื่อเป็นการเพิ่มความรับรู้ให้กับประชาชน อีกทั้งยังเป็นเวทีที่สะท้อนความต้องการของประชาชนให้พรรคการเมืองได้รับรู้เป็น

⁵⁹ การได้มาซึ่งสารสนเทศมีต้นทุนที่ต้องเสีย ซึ่งเรียกว่า "ต้นทุนสารสนเทศ" (Information Cost) ผู้ที่มีประพฤติกกรรมอันสมเหตุสมผล (Rational Behaviour) ซึ่งแสวงหาอรรถประโยชน์สูงสุด (Utility Maximization) ย่อมต้องประเมินประโยชน์ที่ได้จากสารสนเทศเทียบกับต้นทุนที่เสียไป การใช้จ่ายเพื่อให้ได้มาซึ่งสารสนเทศทางการเมืองจะกระทำถึงระดับที่ประโยชน์ส่วนเพิ่มที่ได้จากสารสนเทศ (Marginal Information Benefit) เท่ากับต้นทุนส่วนเพิ่มที่ต้องเสีย (Marginal Information Cost) ผู้ที่ต้องการอรรถประโยชน์สูงสุดจะไม่ใช้จ่ายมากกว่านี้ ด้วยเหตุที่สารสนเทศมีใช้สินค้าไร้ราคา (Free Good) และการได้มาซึ่งสารสนเทศมีต้นทุนที่ต้องเสียนี้เอง ราษฎรที่มีสิทธิเลือกตั้งที่มีเหตุผลย่อมไม่ใช้จ่ายอย่างไม่อันเพื่อให้ได้มาซึ่งสารสนเทศที่สมบูรณ์ หากแต่ต้องประเมินประโยชน์ที่ได้เทียบกับต้นทุนที่ต้องเสียไปในการได้มาซึ่งสารสนเทศนั้น ด้วยเหตุนี้ การตัดสินใจในการเลือกตั้งจึงมิได้กระทำบนพื้นฐานของสารสนเทศที่สมบูรณ์ หากแต่เป็นการหย่อนบัตรเลือกตั้งจากสารสนเทศที่ไม่สมบูรณ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ราษฎรที่มีสิทธิเลือกตั้งตัดสินใจทางการเมืองจากอวิชาหรือความไม่รู้ (Voter Ignorance) ถึงกระนั้นก็ตาม อวิชาดังกล่าวนับเป็นอวิชาที่สมเหตุสมผล (Rational Ignorance) เพราะการได้มาซึ่งความรู้ (สารสนเทศ) หรือการจัดอวิชามีต้นทุนที่ต้องเสีย ราษฎรที่มีสิทธิเลือกตั้งย่อมใช้จ่ายในการซื้อความรู้หรือในการจัดอวิชาเพียงเท่าที่คุ้มประโยชน์เท่านั้น บทวิเคราะห์ดังกล่าวนี้เป็นที่มาของทฤษฎีว่าด้วยอวิชาที่สมเหตุสมผลของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง (Rational Voter Ignorance), รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, เศรษฐศาสตร์รัฐธรรมนูญ : บทวิเคราะห์รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2545).

⁶⁰ Joseph A. Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy (New York: Harper, 1942), อ้างถึงใน Russell Hardin, "Street-Level Epistemology and Democratic Participation," Journal of Political Philosophy 10 (June 2002):212-229.

ข้อมูลให้จัดทำเป็นนโยบายต่อไป โดยมีกระบวนการที่ต้องเป็นไปอย่างเปิดเผย และประชาชนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้อย่างเต็มที่ แนวคิดนี้อาจมีส่วนที่สอดคล้องกับรูปแบบการทำประชาคมของชุมชนอยู่บ้าง

2.2 แนวคิดทฤษฎีในเรื่องประชาสังคม / ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

2.2.1 ทฤษฎีว่าด้วยประชาสังคม (civil society)

ประชาสังคม เกิดจากแนวคิดที่ต้องการเห็นกระบวนการเยียวยาทางสังคมเกิดขึ้น โดยพลเมืองที่ไม่อาจทนต่อความป่วยไข้ของสังคมและเรียกร้องให้มีการเยียวยารักษา หรือเข้าไปจัดการเยียวยารักษาเอง ในอีกนัยหนึ่ง ประชาสังคมเกิดจากความต้องการอยากเห็นสังคมเปลี่ยนแปลง

ความหมายของประชาสังคมในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ชี้ตรงจำกัดเฉพาะส่วนที่เป็นภาคพลเมืองจริง คือ ไม่รวมบรรดาพลเมืองที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจอรัฐ และการเมืองในระบบการเมือง คือ พรรคการเมือง นักการเมืองหรือผู้มีตำแหน่งทางการเมืองทั้งหลาย เป็นการขีดเส้นแบ่งบทบาท เพราะเห็นว่า รัฐ มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลกิจการบ้านเมืองอยู่แล้ว ขณะที่การเมืองในระบบ เป็นการเมืองของผู้มีอำนาจที่เป็นอำนาจเพื่อประโยชน์ของพวกเขาพ้องมากกว่าประโยชน์ของส่วนรวม⁶¹ ขณะที่การเมืองภาคพลเมืองเป็นการเมืองที่มุ่งเน้นเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม

ความหมายของประชาสังคมได้ถูกทำให้ชัดเจนตามกรอบทางประวัติศาสตร์ความคิด ในปรัชญาการเมืองตะวันตก แนวคิดประชาสังคมมีความหมายหลากหลายไปตามสภาพความเป็นจริงและวิถีคิดของสังคม เมื่อวิวัฒนาการเปลี่ยนไป ประชาสังคมได้พัฒนาไปสู่ความหมายใหม่ ดังตัวอย่างแนวคิดของนักวิชาการตะวันตก ต่อไปนี้

⁶¹ ในประเด็นนี้ จะอภิปรายรายละเอียดต่อไปในส่วนที่ว่าด้วยเรื่องความเป็นสาธารณะที่อธิบายความเห็นของผู้วิจัยในเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัวและผลประโยชน์ส่วนรวม

John Keane⁶² เห็นว่า ประชาสังคม เป็นสัญญาณของการสิ้นสุดศตวรรษที่ถูกครอบงำด้วยความคิดที่สนับสนุนการให้อำนาจสูงสุดแก่รัฐ โดยประชาสังคมกลับมาเป็นแนวคิดที่สำคัญในความคิดทางการเมือง

Antonio Gramsci⁶³ ที่มองสังคมว่า มีชั้นใหญ่สองชั้น คือประชาสังคม ที่เป็นที่รวมตัวของปัจเจกชน และรัฐหรือการเมือง โดยชั้นทั้งสองมีความสัมพันธ์กัน โดยที่ด้านหนึ่ง เป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ครอบงำ โดยกลุ่มผู้ที่มีอิทธิพล ในขณะที่อีกด้านหนึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจโดยรัฐ

สำหรับ Tocqueville, Alexis de⁶⁴ . ประชาสังคม ดำเนินในเงื่อนไขที่สภาพสังคมมีความเสมอภาค และมีเสรีภาพทางการเมือง ที่ประกอบด้วยสมาคมอาสาสมัครที่ทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ความสัมพันธ์ทางผลประโยชน์ของสมาคมเหล่านี้ช่วยปกป้องคุ้มครองจากการครอบงำทางผลประโยชน์เฉพาะ และตรวจสอบเผด็จการโดยเสียงส่วนใหญ่ และความมากเกินไปของประชาธิปไตย

แนวคิดประชาสังคมของ de Tocqueville จำกัดบทบาทรัฐให้อยู่ในขอบเขตพื้นที่ทางการเมือง และให้ความสำคัญกับการมีหลักประกันทางกฎหมาย และเงื่อนไขต่างๆ ที่จำเป็นต่อการทำงานที่มีประสิทธิภาพของประชาสังคม ตัวอย่างเช่น ความเสมอภาคทางสังคมเศรษฐกิจ เป็นต้น โดยเป็นรัฐที่มีการรวมศูนย์น้อย และไม่สัมพันธ์กับประชาสังคมนัก⁶⁵

⁶² John Keane, Civil Society : Old Images, New Visions (Cambridge: Polity Press, 1998), pp. 65.

⁶³ [ดูรายละเอียดใน](#) Antonio Gramsci, Selections from the Prison Notebooks, trans.Ed. Q. Hoare, and G. N. Smith (New York: International Publishers, 1971), pp. 3-23.

⁶⁴ Tocqueville, Alexis de, ประชาธิปไตยในอเมริกา, แปลโดย วิจารณ์วรรณ ตูยานนท์ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2523).

⁶⁵ รายละเอียดใน Keith Whittington, "Revisiting Tocquevillean's America : Society, Politics, and Association in the Nineteenth Century," in Beyond Tocqueville : Civil Society and the Social Capital Debate in Comparative Perspective, ed. Bob Edwards, Michael W. Foley, and Mario Diani (Hanover: University Press of New England, 2001), pp. 22-23.

Jurgen Habermas⁶⁶ เห็นถึงความหลากหลายของสังคมสมัยใหม่ จึงมองว่าประชาสังคม เป็นสิ่งจำเป็นในการปกป้องประชาธิปไตยจากการคุกคามของระบบราชการสมัยใหม่ที่เข้าโอบล้อมพื้นที่ของชีวิตทางสังคมมากขึ้น ลักษณะการสะท้อนตัวเองทางสังคมและสถาบันของประชาสังคม ถูกมองว่าเป็นสิ่งสำคัญในการปกป้องความเป็นอิสระของความคิดเห็นสาธารณะ และลักษณะที่แสดงออกอย่างตรงไปตรงมาในพื้นที่สาธารณะ (autonomous public opinion and the integrity of public sphere) ซึ่งเป็นเสาหลักสองเสาของประชาธิปไตย

ขณะที่ฝ่ายซ้ายใหม่มองประชาสังคมในฐานะพื้นที่สำคัญในการต่อกรกับอำนาจที่อยู่เหนือผู้อื่น (counter hegemonic struggle) มองประชาสังคมและสถาบันอย่างเป็นเครื่องมือที่เผชิญหน้ากับรัฐ (ปกป้องพื้นที่สาธารณะจากการแทรกแซงของรัฐ จากอิทธิพลทางนโยบายของรัฐ) และไม่ใช่พื้นที่พิเศษสำหรับปกครองและปฏิรูปที่เป็นอิสระจากรัฐ มองว่าเป็นกุญแจสำคัญในการปกป้องสังคมจากรัฐและตลาด และในการก่อร่างแรงปรารถนาทางประชาธิปไตยให้มีอิทธิพลต่อรัฐ

แนวความคิดประชาสังคมที่พัฒนามา จึงเป็นการสะท้อนพัฒนาการต่อสู้แย่งชิงพื้นที่สาธารณะของผู้ที่มีอำนาจ กับเจ้าของอำนาจอธิปไตย คือ ระหว่างผู้ใช้อำนาจในทางปกครอง ประกอบด้วย รัฐ และนักการเมือง ที่มีกลุ่มนายทุน นักธุรกิจให้การสนับสนุน กับ ผู้ถูกปกครอง ประชาสังคมดำเนินการขับเคลื่อนด้วยการรวมกลุ่มของประชาชนในรูปแบบลักษณะต่าง ๆ เช่น กลุ่ม องค์กร สมาคม มูลนิธิ สมาพันธ์ สหภาพแรงงาน สหกรณ์ เครือข่าย ขบวนการ เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งเพื่อสาธารณประโยชน์ ด้วยการเปิดพื้นที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง การออกกฎหมาย หรือการกำหนดนโยบาย แนวทางการพัฒนา การดำเนินโครงการต่าง ๆ รวมตลอดถึงการริเริ่มดำเนินการกิจการสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ด้วยตนเอง ทั้งที่รับการสนับสนุนจากรัฐ และไม่รับการสนับสนุนจากรัฐ

⁶⁶Jurgen Habermas, "Further reflections on the Public Sphere," in Habermas and the Public Sphere, ed. Craig Calhoun (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1996), อ้างถึงใน Muthiah Alagappa, Civil Society and Political Change : An Analytical Framework, 2003.

2.2.2. แนวคิดประชาสังคมในประเทศไทย

แนวคิดประชาสังคมไทยในระยะต้นๆ พัฒนาผ่านปฏิบัติการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน เป็นหลัก นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2485 เมื่อมีการจัดตั้งมูลนิธิ สมาคมเพื่อการสงเคราะห์อย่างเป็นทางการ ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 และเริ่มมีความเข้มข้นเป็นลำดับนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 ที่มีการขับเคลื่อนทางความคิดที่แหลมคมมากขึ้นในเรื่องประชาธิปไตย และสิทธิมนุษยชน การถกเถียงเชิงความคิดเรื่องประชาสังคม ชัดเจนขึ้น เมื่อประเวศ วะสี⁶⁷ ได้เสนอแนวคิด สังคมสมานูภาพ และวิชา ที่แบ่งอำนาจในสังคมเป็น 3 ส่วน ได้แก่ อำนาจรัฐ (รัฐานูภาพ) อำนาจเงิน (ธนานูภาพ) และอำนาจภาคสังคม โดยที่อำนาจรัฐและอำนาจเงิน มีอิทธิพลเหนืออำนาจภาคสังคม การสูญเสียดุลยภาพของอำนาจทั้งสามในสังคมในลักษณะที่ภาคสังคมไร้อำนาจ เพราะทรัพยากรในสังคมถูกระดมเข้าไปอยู่ในส่วนของอำนาจรัฐและอำนาจเงิน ก่อให้เกิดภาวะผิดปกติของสังคม (disorder) ในอีกนัยหนึ่ง คือ การเสื่อมเสียทางศีลธรรม ประเวศ จึงเสนอวิธีการแก้ปัญหาภาวะที่ผิดปกติของสังคมโดยการเสริมสร้างอำนาจของสังคมให้เท่า ๆ กับอำนาจรัฐและอำนาจเงิน หรือเรียกว่า “สังคมสมานูภาพ” ซึ่งหมายถึงการพัฒนาองค์กรและสถาบันทางสังคมให้มีพลังและอำนาจมากขึ้น

การที่ภาคสังคมมีความเข้มแข็ง จะทำให้อำนาจทั้งสามในสังคมมีความสมดุล การเสริมอำนาจของภาคสังคม หรือ “สังคมสมานูภาพ” ตามนัยของประเวศ มีความหมายเดียวกับ “ประชาสังคม” คล้ายคลึงกับรูปแบบประชาคมเสรีนิยม ที่ ธีรยุทธ บุญมี เสนอ ประเวศ ยังได้เสนอ “ยุทธศาสตร์เครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน”⁶⁸ เป็นยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ โดยให้ความหมายของ “ชุมชน” ว่าหมายถึง “...การรวมตัวของกลุ่มชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจเป็นการรวมตัวกันตามพื้นที่ หรือ มิใช่พื้นที่ก็ได้ สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำและมีการจัดการ”

⁶⁷ ประเวศ วะสี, แนวคิดและยุทธศาสตร์ สังคมสมานูภาพและวิชา (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2536).

⁶⁸ ประเวศ วะสี, ยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541), น. 21.

ความเป็นชุมชนตามความหมายของประเวศ ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ เป็น ศักยภาพที่ไม่มีข้อจำกัด และชุมชนที่เข้มแข็ง จะเป็นรากฐานของ “สังคมอารยะ” หรือ civil society ซึ่งประเวศกล่าวว่า “เป็นรากฐานของประชาธิปไตย”

ตามแนวคิดของประเวศ แม้ว่าจะแยกภาครัฐและภาคทุนออกจากภาคสังคม แต่ กลยุทธ์การสร้างเสริมความเข้มแข็งให้ชุมชน ยังจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากรัฐและชุมชน ประเวศยืนยันความคิดดังกล่าวในการเสนอความคิดเรื่อง “เบญจภาคี” ในการทำงานพัฒนาซึ่ง ประกอบด้วย การเข้ามามีส่วนร่วมของคน 5 ประเภทในสังคม ได้แก่ ชุมชน นักวิชาการ ข้าราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่มธุรกิจ สื่อมวลชน นักเรียน นักศึกษา⁶⁹ โดยสรุป ประเวศ วะสี⁷⁰ อธิบายว่า “ประชาสังคม” คือ ภาคประชาชนหรือภาคสังคม ได้แก่ ประชาชน ชุมชน หมู่บ้านหรือองค์กรประชาชน ที่มีคุณลักษณะคือ มีความเข้มแข็ง มีความรัก ความเอื้ออาทร มีมิตรภาพ และการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเกิดจากกระบวนการที่ประชาชนจำนวนหนึ่ง มีวัตถุประสงค์ ร่วมกัน มีอุดมคติเดียวกัน และมีการจัดการในระดับกลุ่ม จนเกิดมีพลังมากพอที่จะสร้างสรรค์ดุลยภาพให้เกิด “สังคมสมานภาพ” ได้ นั่นคือ เกิดความสมดุลระหว่างภาครัฐ ภาคประชาชน ขึ้น

ธีรยุทธ บุญมี⁷¹ ได้เสนอแนวคิดเรื่อง civil society โดยใช้คำว่า “สังคมเข้มแข็ง” และ ให้ความสำคัญกับ “พลังที่สาม” หรือ “พลังของสังคม” เน้นลักษณะที่กระจาย (diffuse) เป็นพลังทางสังคมที่มาจากทุกส่วน โดยไม่จำกัดอาชีพ รายได้ ท้องถิ่น เป็นกลุ่ม องค์กรหลากหลาย ตามกรอบอาชีพของตนเองโดยไม่จำเป็นต้องมีระดับการมีส่วนร่วมทางการเมือง หรือมี เป้าหมายทางการเมือง แนวคิด “สังคมเข้มแข็ง” ตามนัยนี้แตกต่างจากแนวคิด “ประชาชนเป็นใหญ่” หรือ “อำนาจของประชาชน” ที่โน้มเอียงไปในลักษณะของขบวนการประชาชน ที่มักจะมี แนวโน้มรวมศูนย์เป็นองค์กรหรือสมพันธ์ขนาดใหญ่ และไม่ผูกพันกับอุดมการณ์ของคนบางส่วน ดังเช่นขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในอดีต สังคมเข้มแข็ง ตามข้อเสนอของธีรยุทธ มี ขั้นตอนการก่อตัว 4 ขั้นตอน คือ

⁶⁹ พิศิษฐ์ ชาญเสนาะ, คนกับทะเล (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2537), น. 49 – 50.

⁷⁰ ประเวศ วะสี, แนวคิดและยุทธศาสตร์ สังคมสมานภาพและวิชา, เชียงรอก 41.

⁷¹ ธีรยุทธ บุญมี, “สังคมเข้มแข็ง (Civil Society),” ใน ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย, รวบรวมโดย ชูชัย ศุภวงศ์ และ ยุวดี คาคการณโกศล (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มติชน, 2540), น.188-189.

1. การเกิดจิตสำนึกทางสังคม
2. การเกิดขององค์กรทางสังคม
3. การเกิดอุดมการณ์ร่วมของสังคม
4. การตกผลึกเป็นสถาบันของอุดมการณ์สังคมและกลุ่มองค์กรต่างๆ

เกษียร เตชะพีระ⁷² เสนอว่า ประชาสังคม หมายถึง สถาบันที่อยู่นอกรัฐ นอกภาคเศรษฐกิจ โดยรวมตลาด สถาบันการศึกษา และรวมเอาการเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องในประเด็นปัญหาต่าง ๆ ของคนในสังคมไว้ในความหมายของประชาสังคมด้วย แนวคิดเรื่องประชาสังคมในความหมายของเกษียร ไม่ได้มีความหมายเฉพาะเรื่องความสมานฉันท์ ตามนัยของประเวศแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นพื้นที่ของกลุ่มหรือบุคคล ซึ่งมีผลประโยชน์และความคิดที่แตกต่างกันมาอยู่ในสังคม แล้วทะเลาะกันอย่างอารยะ

อนุก เหล่าธรรมทัศน์⁷³ อธิบายว่า ประชาสังคม หมายถึง เครือข่าย กลุ่ม ชุมชน สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือมีการเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐ (state) กับปัจเจกชน (individuals) โดยจุดเน้นของประชาสังคม ได้แก่ (1) ไม่ชอบและไม่ยอมให้รัฐครอบงำหรือสั่งการ แม้ว่าจะยอมรับความช่วยเหลือจากรัฐ และมีความร่วมมือกับรัฐได้ แต่สามารถชี้นำกำกับและคัดค้านรัฐได้พอสมควร (2) ไม่ชอบลัทธิปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว ซึ่งส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัวต่างคนต่างอยู่ แยกแยะแข่งขันกันจนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม หากแต่สนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มรวมหมู่และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์เฉพาะส่วนเฉพาะกลุ่ม เป็นแนวคิดประชาสังคมที่ย้ำว่าสังคมประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ รัฐ-ประชาสังคม-ปัจเจกชน ที่เป็นอิสระต่อกัน แต่โยงใยเกี่ยวข้องกัน และขัดแย้งคัดค้านกันได้ ขณะเดียวกันปรองดองประสานสามัคคีกันได้ด้วย

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร⁷⁴ ให้ความหมายประชาสังคม โดยศึกษาจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในต่างประเทศ ความหมายของประชาสังคมจึงเกี่ยวข้องกับเรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (new social movement) และสิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐ

⁷² เรื่องเดียวกัน, น. 119-145.

⁷³ อนุก เหล่าธรรมทัศน์, ประชาธิปไตยสองระดับ : ความคิดชี้นำ การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น (กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2542).

⁷⁴ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่, เจริญธรรม, 16, น. 57-67.

ของประชาชน(civil disobedience) ซึ่งเรียกร้องให้เกิดประชาธิปไตยที่เข้มแข็งและมีที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลาย ประชาสังคมตามนัยนี้ ไม่ใช่รัฐ ไม่ใช่ระบบเศรษฐกิจ และไม่ใช่เรื่องส่วนตัวหรือสังคม (the Social) แต่เป็นสิ่งที่ Jurgen Habermas หรือ Hannah Arendt เรียกว่า “public sphere/public realm” หรืออาณานิคมสาธารณะ ที่ปัจจุบันได้ขยายตัวกว้างขวางออกไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาเทคโนโลยีสื่อสารคมนาคมที่สะดวกก้าวหน้ามากขึ้น

โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล⁷⁵ ได้รวบรวมความหมายและสังเคราะห์ลักษณะของประชาคมและความเป็นประชาสังคม ไว้ 5 ประการ ดังนี้

1. มีความหลากหลาย ทั้งนี้ อาจพิจารณาได้ในหลายมิติ ได้แก่ ความหลากหลายในการรวมตัว ความหลากหลายเชิงพื้นที่ รูปแบบกิจกรรม ประเด็นความสนใจและกลุ่มคนที่มาร่วมตัวกัน
2. ความเป็นชุมชน โดยเสนอว่า การรวมกลุ่มของประชาคมต้องเกิด และเติบโตบนพื้นฐานแห่งความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคี อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวนราบ และเป็นพื้นฐานของพลังในความร่วมมือมากกว่านำไปสู่ความแตกแยกและใช้อำนาจ
3. มีฐานสำนึกสาธารณะ การเกิดขึ้นของประชาสังคมมีความเป็นธรรมชาติ และอยู่บนเงื่อนไข และสำนึกของความเป็นพลเมือง (civic consciousness) มิใช่การแต่งตั้ง-จัดตั้งโดยกลไกอำนาจรัฐ และสำนึกสาธารณะนี้อาจก่อให้เกิดความเป็นชุมชนตามลักษณะการออกแบบ (community by design) หรืออาจเกิดขึ้นจากสำนึกที่เห็นวิกฤตร่วมกัน (community by crisis) ได้
4. เป็นกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่อง ประชาสังคมเป็นเรื่องกระบวนการ ที่ต้องอาศัยเวลาและการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (interactive learning through actions) อย่างต่อเนื่อง ในลักษณะสังคมแห่งการเรียนรู้ (learning society)
5. มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นเครือข่าย เนื่องจากประชาสังคมเป็นกระบวนการความสัมพันธ์ทางสังคม บนช่องทางติดต่อสื่อสารในลักษณะต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับความรับรู้

⁷⁵ อนุชาติ พวงสำลี; อาภรณ์ จันทรสมวงศ์ และ พีรพัฒน์ โกศลศักดิ์สกุล, “บทสังเคราะห์ความเคลื่อนไหวของภาคีอันหลากหลายในขบวนการประชาสังคมไทย,” ใน ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง, รวบรวมโดย อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542), น. 291.

การติดต่อสัมพันธ์กันของผู้คน ทั้งโดยตรงและผ่านกิจกรรม จนกลายเป็นเครือข่ายและการสื่อสารสัมพันธ์ (communication and networking)

สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล ได้แบ่งความหมายของประชาสังคมอย่างกว้าง ๆ เป็น 4 แนวได้แก่⁷⁶

1. ประชาสังคม ที่เน้นถึงชุมชนในอุดมคติ ที่มีความเอื้ออาทร สมานฉันท์ และมีการถักทอความสัมพันธ์ในแนวนอน โดยที่ไม่ปฏิเสธบทบาทรัฐ
2. ประชาสังคมแนวเสรีนิยมที่ไม่เน้นความเป็นอุดมคติมากนัก โดยเป็นประชาสังคมที่เน้นความหลากหลาย สามารถมีความขัดแย้งกันได้ “อย่างอารยะ” แต่จุดเน้นคือปฏิเสธการมีบทบาทที่เป็นศูนย์กลางของรัฐ
3. ประชาสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่เน้นถึงสิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน (civil disobedience)
4. ประชาสังคมในทัศนะของมาร์กซิสต์ที่มีความเห็นว่าประชาสังคมเป็นเครื่องมือหนึ่งที่รัฐนำมาใช้ในการขยายบทบาท มากกว่าจะเป็นการลดบทบาทรัฐตามที่นักกิจกรรมในสังคมไทยเสนอ

2.2.3 ประชาสังคม กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

เพื่อประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจประชาสังคมที่หลากหลายมิติ ควรทำความเข้าใจแนวคิดทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วย ในที่นี้ ผู้วิจัยจะใช้งานของไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร และอนุชาติ พวงสำลี เป็นแนวทางหลักในการศึกษาทำความเข้าใจขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ดังนี้

“ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (the new social movements)⁷⁷ เป็นทฤษฎีที่ได้รับการยอมรับจากคนในแวดวงวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์⁷⁸ กล่าวคือ เป็นการมอง

⁷⁶ สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล, “การสร้างประชาสังคมโดยรัฐ: การปรับตัวโดยรัฐไทย,” (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญา รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544).

⁷⁷ ข้อมูลส่วนใหญ่สรุปและเรียบเรียงจาก ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movements), เชิงอรรถ 16; พลเมืองไทย ณ จุดเปลี่ยน

ขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนธรรมดาว่า เป็นการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งชนิดใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคม เป็นความขัดแย้งที่วางอยู่บนฐานที่หลากหลายกว่าเรื่องของชนชั้น หรืออุดมการณ์ทางการเมืองดังในอดีต แต่รวมเอาเรื่องเพศ (gender) เชื้อชาติ (race) ศาสนา และวัฒนธรรม เข้าไปด้วย

ลักษณะเด่นประการหนึ่งของขบวนการ ฯ คือ ความสามารถในการประสานงานเชื่อมโยงชีวิตประจำวันเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้งในระดับประเทศและโลก โดยมีเป้าหมายทางการเมืองไม่ใช่เพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐ เพราะขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ไปไกลกว่าเรื่องของอำนาจรัฐและความรุนแรง ในทัศนะของขบวนการ ฯ การบริหารปกครองประเทศที่เป็นการใช้อำนาจรัฐ ต้องเป็นไปด้วยความมีมนุษยธรรมและมีการพัฒนาบนความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน บนเป้าหมายของการสร้างบรรยากาศและเงื่อนไขแบบประชาธิปไตย ที่นำไปสู่การสร้างประชาสังคมเข้มแข็ง ตื่นตัว

ลักษณะร่วมของขบวนการเคลื่อนไหว ฯ ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างวัฒนธรรม เพื่อยกระดับจิตสำนึกการรับรู้ของประชาชนในเรื่องการสร้างคุณค่า ความเชื่อชุดใหม่ ขณะเดียวกันเพื่อลดความชอบธรรมของระบบที่ดำรงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลดความชอบธรรมของอำนาจรัฐ ในรูปการใช้สิทธิไม่เชื่อฟังรัฐ (civil disobedience) ที่สำคัญกว่านั้น คือ การเรียกร้องให้รัฐต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตน (accountability) หรือให้ประชาชนเข้าไปมีบทบาทในการตัดสินใจ

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เคลื่อนไหวเรียกร้องเพื่อสร้างประชาธิปไตยแบบใหม่ หรือประชาธิปไตยแบบที่มีที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลาย

ศตวรรษ, รวบรวมโดย อนุชาติ พวงสำลี (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, 2543).

⁷⁸ทฤษฎีที่พยายามอธิบายการเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ (ดูตัวอย่างใน, Jean L Cohen, "Strategy or identity : New theoretical paradigms and contemporary social movements," Social Research 52/4 (Winter 1985):663-716; Claus Offe, "New Social Movements : Challenging the boundaries of institutional politics," Social Research 52/4 (Winter 1985):817-868.

รูปแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ คือ รูปแบบหนึ่งของการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในระบอบประชาธิปไตยแบบเข้มข้น

ประชาสังคมในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ จึงเป็นกลไกหนึ่งในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในสังคมปัจจุบัน ตัวอย่างขบวนการเคลื่อนไหว ฯ ที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร นำเสนอเพื่อให้เห็นถึงรูปลักษณะเฉพาะของขบวนการเคลื่อนไหว ฯ ได้แก่

ขบวนการโซลิดาริตี⁷⁹ ในประเทศโปแลนด์ เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ที่มีได้เคลื่อนไหวเพื่อต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่เรียกร้องความเป็นอิสระจากรัฐ เพื่อสร้างประชาสังคมให้มีฐานะเป็นคู่เจรจากับรัฐ นอกจากนี้ ยังพยายามเสนอทางเลือกที่สามให้กับสังคมโปแลนด์ เช่น การจัดขบวนที่เป็นการกระจายอำนาจไปยังขบวนการแรงงานทั่วประเทศ และการบริหารงานในรูปของคณะกรรมการประสานงาน

ขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส⁸⁰ เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ที่มีได้เคลื่อนไหวเพื่อต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ต้องการสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่ ให้กับการอนุรักษ์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยการเสนอมุมมองใหม่ต่อธรรมชาติที่ชูโลกเป็นศูนย์กลาง การจัดขบวนเป็นแบบกว้างและหลวมในรูปของเครือข่าย ไม่มีผู้นำที่เป็นทางการ ไม่มีการรวมศูนย์อำนาจ แต่ละสาขาแต่ละกลุ่มเคลื่อนไหวโดยอิสระ บนฐานของประเด็นเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติร่วมกัน มีสื่อกลาง เป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ แสดงความเห็น มากกว่าเป็นแหล่งกำหนดจุดยืน/มาตรฐานของขบวนการ ลักษณะการเคลื่อนไหวเป็นไปเพื่อขยายประชาสังคมให้กว้างและมีพลังมากขึ้น (น่าจะเรียกว่า “ประชาสังคมอนุรักษ์” --- ผู้วิจัย) เป็นการใช้สิทธิของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่จะใช้สิทธิแสดงความไม่เห็นด้วยกับระบบที่ดำรงอยู่

สิ่งที่ขบวนการทั้งสองทำ เป็นการเมืองในเชิงสัญลักษณ์ หรือการเมืองเชิงอิทธิพล เป็นการปลุกจิตสำนึกคนในสังคมให้ตระหนักรู้ถึงปัญหา อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตใหม่ (เปลี่ยน grammar of the forms of life.... Habermas) ด้วยการนำเสนอทางเลือกในการดำรงชีวิตแบบอื่น ๆ ที่ไม่เน้นการผลิต ไม่เน้นกำไร ไม่เน้นการบริโภค ไม่เน้นการทำลายล้างธรรมชาติ ฯลฯ

⁷⁹ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ขบวนการเคลื่อนไหวสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movements), เจริญรอด 16, น. 8-17.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, น.18-25.

ตัวอย่างขบวนการทั้งสอง มีลักษณะเป็นการเคลื่อนไหวอย่างอิสระ ด้วยตัวเอง มากกว่าเคลื่อนไหวผ่านตัวแทนตามระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่เป็นอยู่ การเคลื่อนไหวเช่นนี้ต้องการบ่งบอกว่า “การเมืองมิได้จำกัดและผูกขาดแต่เพียงเรื่องแคบ ๆ ของรัฐสภา และการตัดสินใจในรัฐสภาเท่านั้น แต่การเมืองหมายถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยตรงในฐานะพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

1) ว่าด้วยเรื่องการเมืองแบบใหม่

การเมืองแบบใหม่ คือ การเมืองที่พัฒนาไปสู่ระบบความคิดและวิถีชีวิตที่เน้นสิทธิชุมชน การมีส่วนร่วมโดยตรง และการตัดสินใจบนฐานของความเห็นพ้องต้องกัน การเมืองแบบใหม่เป็นไปได้ จำต้องมีการทบทวนระบบและโครงสร้างทางการเมืองและสังคมที่ดำรงอยู่ ว่าจะสามารถปรับเปลี่ยน เพื่อเปิดพื้นที่ให้กับกรเรียกร้องยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย เช่น รัฐชาติต้องปรับเปลี่ยนบทบาท และนโยบายให้เปิดกว้าง เพื่อเปิดโอกาสให้คนที่ถูกปิดกั้นสามารถเข้ามามีบทบาท มีส่วนร่วมในระบบได้ในแบบฉบับของตัวเอง มองการเมือง คือ การรับใช้สังคม ที่ทุกคนมีหน้าที่ที่ต้องเข้ามามีส่วนร่วม เพราะลัทธิระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน ดังที่เป็นอยู่ ไม่สอดคล้องกับแนวความคิดการเมืองแบบใหม่ ความซับซ้อนของโลกใบเล็กลงนี้ เรียกร้อง การขยายขอบข่ายและความแข็งแกร่งของประชาสังคม และสิ่งที่เรียกว่า “การเมือง” ให้กว้างไกลออกไป หรือการสร้าง “การเมืองแบบใหม่” (the new/post-modern politics) แทนที่ประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่มักสับสนระหว่างสิ่งที่เรียกว่าความเสมอภาค และความเท่าเทียมกัน กับการทำให้เหมือนกัน การเมืองของประชาธิปไตยแบบตัวแทน ชูความเสมอภาคด้วยการเก็บกดเสรีภาพในรูปของการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “พลเมือง” (citizen) และ “ความเป็นพลเมือง” (citizenship) แบบเดียว คือ แบบของรัฐเป็นพลเมืองของรัฐเท่านั้น ไม่สามารถเป็นพลเมืองแบบอื่น ๆ รัฐเท่านั้นที่ทรงสิทธิในการสร้างพลเมืองขึ้นมา และเฉพาะพลเมืองของรัฐเท่านั้น จึงจะทรงสิทธิต่าง ๆ ภายในอาณาเขตรัฐ ในวันนี้ ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่นิยมยกย่องกันอย่างมากในระบอบประชาธิปไตยเสรี จึงเป็นเพียงเทคนิควิทยาการในการปกครองแบบหนึ่งเท่านั้น เป็นเทคนิคในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนแบบหนึ่ง⁸¹

สิทธิการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน (civil disobedience) จึงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญมากต่อ “ประชาสังคม” และเป็นเสาหลักของขบวนการเคลื่อนไหวสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการประชาสังคม ที่อธิบายผ่านทฤษฎีประชาธิปไตยแบบเข้มข้น (a radical democratic

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, น. 47-48.

theory) ด้วยการชูความคิดเรื่องความชอบธรรมในระบบประชาธิปไตย (democratic legitimacy) นักคิดที่โดดเด่นในแนวนี้ได้แก่ Jurgen Habermas, Hannah Arendt ที่มองว่า การแสดงความไม่เห็นด้วยกับระบบ เป็นเรื่องปกติธรรมดาในระบบประชาธิปไตย และเป็นความชอบธรรมของการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบไม่ชอบด้วยกฎหมาย (the legitimacy of illegal political action) ในนัยที่ว่า ระบบประชาธิปไตยมี/เป็นมากกว่าระบบกฎหมาย การมองแต่ในแง่ของความถูกต้องตามกฎหมาย ทำให้เกิดความแข็งทื่อ ไม่ยืดหยุ่น เพราะการใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน เป็นไปเพื่อการสร้าง/เรียกร้องสิทธิใหม่ ๆ ที่ถูกเก็บกดปิดกั้นไว้ เพื่อผลในการสร้างกระแสประชาธิปไตยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมาย⁸²

การใช้สิทธิไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน เป็นตัวสร้างสิ่งใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งในระบบที่ดำรงอยู่ไม่สามารถกระทำได้ เป็นการปลุกกระแสประชาธิปไตย เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงมากกว่าการสร้างแรงกดดันกับรัฐ หรือรัฐบาลตรง ๆ อย่างการเมืองแบบเก่า ในนัยนี้ การใช้สิทธิไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน จึงเป็นการใช้อิทธิพลของประชาชนและประชาสังคมต่อสังคมการเมือง (political society) และสิ่งนี้ คือฐานรากของระบบประชาธิปไตย

จะเห็นได้ว่า นักทฤษฎีแนวนี้เน้นความชอบธรรมของระบบประชาธิปไตยมากกว่าเรื่องสิทธิอย่างทฤษฎีเสรีนิยม นักทฤษฎีแนวนี้เห็นว่าการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนโดยตรง คือ หัวใจของระบบประชาธิปไตย และเป็นมรรควิธีในการพัฒนาประชาสังคมไปพร้อม ๆ กันด้วย

ในแง่นี้ ทศนะของอมรา พงศาพิชญ์⁸³ มองว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ต้องการเปิดพื้นที่ที่มากขึ้นสำหรับประชาชนธรรมดา ลดช่องว่างระหว่างรัฐบาลกับประชาชน และการเป็นรัฐบาลที่มีมนุษยธรรมมากขึ้น เปลี่ยนประชาธิปไตยแบบตัวแทน ไปสู่ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และนำเสนอทฤษฎีประชาธิปไตยเข้มข้น (radical democratic theory) ในฐานะแนวคิดที่สามารถตอบสนองกับเงื่อนไขที่หลากหลายได้มากกว่า บนแนวคิดของการไม่เชื่อฟังรัฐ และรับรองความชอบธรรมของการกระทำทางการเมืองที่ผิดกฎหมาย⁸⁴

⁸² เรื่องเดียวกัน, น. 53-54.

⁸³ Amara Pongsapich, "Thailand : New Social Movements and Participatory Democracy," (2003). (Mimeographed)

⁸⁴ การวิเคราะห์อยู่บนฐานแนวคิดของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ที่นิยามโดย Habermas (1981) และขยายความโดย Frank and Fuentes (1989) and Giddens

2) ว่าด้วย “อาณาบริเวณสาธารณะ”

ประชาสังคม จึงไม่ใช่รัฐ ไม่ใช่ระบบเศรษฐกิจ และไม่ใช่เรื่องส่วนตัวหรือสังคม แต่เป็น “public sphere / public realm” หรือ “อาณาบริเวณสาธารณะ”⁸⁵ ประชาสังคมที่กลับมาใหม่เป็นเรื่องของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน เพื่อนำไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลาย ด้วยการสร้างขีดจำกัดให้รัฐ มากกว่ามุ่งสลายรัฐ เป็นการเปิดพื้นที่ทางการเมือง/พื้นที่สาธารณะ (political space / public space) อีกแบบขึ้นมาที่ไม่ใช่ รัฐ ไม่ใช่ระบบเศรษฐกิจและไม่ใช่เรื่องส่วนตัว เป็นพลังที่อยู่นอกสถาบันการเมืองที่ดำรงอยู่⁸⁶ เป็นประชาสังคมที่ต่างกับประชาสังคมในอดีต ที่มีลักษณะการรวมกลุ่ม/องค์กร แบบอาสาสมัคร หรือเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่ผลิตซ้ำ/กล่อมเกลาสมาชิกในสังคมอย่างครอบครัวยุวชน โรงเรียน วัด สื่อมวลชน

(1994) ที่ได้สำรวจธรรมชาติของการต่อต้านชัดเจนขึ้นในขบวนการ และขอบเขตของ “การเมือง” ที่เกี่ยวกับรัฐ-ชาติ พรรคการเมือง และรัฐบาล และวาทกรรมของประชาธิปไตยแบบตัวแทน. ใน Amara Pongsapich, เรื่องเดียวกัน, น. 2.

⁸⁵ ดูรายละเอียดใน Jurgen Habermas, New Social Movements 49 (Fall 1981): 33-37; Hannah Arendt, The Human condition (Garden City, N.Y.: Doubleday Anchor Books, 1958); Phillip Hansen, Hannah Arendt : Politics, History and Citizenship (Oxford: Polity Press, 1993), chs. 2, 3 อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ขบวนการเคลื่อนไหวสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movements), เชิงอรทด 16, น. 59.

⁸⁶ ดูรายละเอียดใน Garry Roden, “Civil Society and other political possibilities in Southeast Asia,” Journal of Contemporary Asia 27 (1997):156-178; Archana Parashar, “Reconceptualisations of Civil Society : Third world and ethnic women,” in Public and Private : Feminist Legal Debates, ed. Margaret Thornton (Oxford: Oxford University Press, 1995), pp. 221-242; Jean L. Cohen and Andrew Arator, Civil Society and Political Theory (Cambridge: the MIT Press, 1992) อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ขบวนการเคลื่อนไหวสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movements), เชิงอรทด 16, น. 61.

และสถาบันอื่นๆ ที่หลุยส์ อัลธุสแซร์ (Louis Althusser) เรียก รวม ๆ ว่า กลไกทางด้านอุดมการณ์ของรัฐ⁸⁷ (the ideological state apparatus)

ความเป็นสาธารณะในที่นี้ จึงไม่เน้นความเป็นปัจเจก (แต่ไม่ใช่ไม่มีความเป็นส่วนตัว หรือไม่เป็นตัวของตัวเอง) ความเป็นปัจเจกชนที่มุ่งเน้นสนใจแต่เรื่องของตนเอง ของครอบครัว ของพวกพ้องของตัวเอง การหมกมุ่นเช่นนี้ จะนำไปสู่การสั่งสม เพราะอาณาบริเวณของความเป็นสาธารณะจะถูกแบ่งด้วยเส้นขีดคั่นของปัจเจกชนต่าง ๆ ที่ต่างมีปริณิชนของตนเอง เมื่อมีตัวตนของตนเอง ของครอบครัวพวกพ้อง เกิดการเปรียบเทียบ นำไปสู่การแข่งขันชิงดี เกิดการแข่งขันกันสร้างอาณาจักร กลายเป็นความภาคภูมิใจที่ได้ดีกว่า มากกว่า เด่นกว่า นำไปสู่การต่อสู้แย่งชิงกันอย่างไม่รู้จักสิ้น ประชาสังคม ที่อยู่กันเช่นนี้ ย่อมไม่มีความสุข เพราะต่างคิดช่วงชิง รอคอยโอกาสให้อีกฝ่ายพ่ายแพ้ ความสมานฉันท์ไม่อาจเกิดขึ้นได้ เพราะไม่อาจสร้างความไว้วางใจกันได้ ความเชื่อใจกันวางอยู่บนหลักของผลประโยชน์ ถ้าตราบใดที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน สามารถอยู่ร่วมกันได้ หากผลประโยชน์ขัดแย้งกัน ความเป็นมิตรอาจจะหมดลงไปตรงนั้นเลยก็ได้

ในแง่นี้ อาจไม่แตกต่างกับแนวคิดของ de Tocqueville, Hegel, Durkheim ที่มองปัจเจกชนในความหมายของความเป็นตัวของตัวเอง และในแง่นี้ เห็นว่าประชาสังคมไม่ต่อต้าน “ปัจเจกชนนิยม” (individualism) เพราะแม้จะเห็นส่วนรวม-สังคมเป็นด้านหลัก แต่การรวมกลุ่ม การดำรงอยู่ต้องอยู่บนฐานที่ว่าคนในกลุ่มมีความเป็นตัวของตัวเอง และอาจจะคล้ายกับ de Tocqueville โดยเฉพาะที่ชี้ว่า ผลประโยชน์ส่วนตัวหรือผลประโยชน์เฉพาะส่วนนั้นก็มีกันได้ ขอเพียงให้มองผลประโยชน์ส่วนตัวหรือเฉพาะส่วนนั้น อย่างมีสติปัญญา (enlightened self-interest)⁸⁸ สามารถมองเป็นผลประโยชน์ส่วนรวมที่จะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวในระยะยาว โดยต้องไม่มองแต่ผลประโยชน์เฉพาะหน้า ขณะที่ประโยชน์ส่วนรวมคำนึงถึงความเห็น ความต้องการ และสภาพของเฉพาะส่วน และเฉพาะส่วนเฉพาะตนคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม เป็นประโยชน์เฉพาะตนเฉพาะส่วนด้วย ดังที่ Rousseau ว่าไว้ คือ มองเรื่องของตนเองเสมือนจากสายตาของผู้อื่น หรือกลุ่มอื่นทั้งหลายด้วย

⁸⁷ Louis Althusser, *Lenin and Philosophy and Other Essays* (London: NLB, 1971) อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, *ขบวนการเคลื่อนไหวสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movements)*, เจริญธรรม 16, น. 61.

⁸⁸ อเนก เหล่าธรรมทัศน์, *การเมืองของพลเมือง : สู้สหัฐวรรษใหม่* (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2543), น.14-23.

ประชาสังคมใหม่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ เป็นเรื่องของการสมาคมติดต่อสื่อสารกันของคนในสังคมที่เป็นอิสระจากรัฐและกลไกตลาด เปิดกว้าง มีเครือข่ายโยงใยกว้างขวาง เพื่อมุ่งหาข้อยุติ หรือหลักการร่วมกัน เพื่อสร้างวิถีแบบประชาธิปไตยที่มีที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลาย กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยเห็นว่า ประชาสังคมในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการประชาสังคม มีหลักการที่สำคัญ ดังนี้

1. ตั้งข้อสงสัยกับความเป็นกลาง และความสามารถของรัฐ ในการตอบสนองข้อเรียกร้องและความต้องการของประชาชน ทัดทาน / สร้างขีดจำกัดให้กับอำนาจรัฐ
2. มีฐานเป็น “พื้นที่อาณานิคมสาธารณะ” ที่กระจัดกระจาย ตื่นตัว มีชีวิตชีวา ประชาชนธรรมดาามีบทบาทอย่างแข็งขัน ไม่ปล่อยให้รัฐผูกขาดกำหนด
3. มี “ความเป็นพลเมือง” แบบที่สนใจ ตื่นตัว และมีจิตสำนึกทางการเมืองสูง ที่เป็นความปรารถนาที่จะรับใช้สังคม

การขับเคลื่อนประชาสังคม พึ่งอยู่บนฐานของความเป็นสาธารณะที่มุ่งประโยชน์ส่วนรวม การยอมรับความหลากหลาย เคารพในความแตกต่าง การให้ความสำคัญกับพหุภาวะ (pluralistic) แห่งอัตลักษณ์ที่ไม่ครอบงำ (undominating identity) และมีลักษณะแพร่กระจาย (diffuse) ที่เข้มแข็งในมิติของวิถีที่ตนเองเป็นอยู่ โดยต่างไม่จำเป็นต้องมีเป้าหมายทางสังคมเหมือนกัน หรือมีอุดมการณ์ทางการเมืองเดียวกัน มีความยึดมั่นในความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เคลื่อนไหวด้วยความคิดอิสระ และไม่รีรอที่จะใช้สิทธิของการไม่เชื่อฟังรัฐ เพื่อยื่นหยัดความถูกต้องดีงาม

2.2.4. หลักการสำคัญของประชาสังคม

จากการศึกษาแนวคิดประชาสังคมของนักคิดต่าง ๆ ข้างต้น นำมาสู่การสังเคราะห์แนวคิดประชาสังคมตามความเห็นของผู้วิจัย ที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญในการสร้างความหมายของประชาสังคม บนฐานคิดทฤษฎีที่พัฒนามานับแต่ศตวรรษที่ 17 จากงานของ John Locke ถึงยุค Scottish Enlightenment และงานของ Hegel และ Marx ในศตวรรษที่ 19 (Seligman)⁸⁹ ที่วางแนวคิดประชาสังคมในฐานะสังคมที่มีองค์ประกอบของผู้คนต่าง ๆ ที่รวมตัวกันอย่างเป็นอิสระจากรัฐ เพราะประชาสังคมเป็นเวทีปฏิบัติการใช้อำนาจของสมาชิกในสังคม

⁸⁹ Adam B. Seligman, *The Idea of Civil Society* (New York: The Free Press, 1992).

ในแง่นี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ประชาสังคมควรประกอบด้วยสมาชิกในสังคมที่มาด้วย จุดมุ่งหมายเดียวกันที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยไม่นำตำแหน่งหน้าที่การงาน ศถาบรรดาศักดิ์ สถานภาพทางสังคม ฐานะ ความมั่งมี ความยากจน มาร่วมด้วย แต่มาในฐานะ บุคคลธรรมดาที่มาร่วมถักทอฝันด้วยสายใยฝ่ายที่ชาวบริสุทธ์แลอ่อนนุ่มเมื่อได้สัมผัสนั้น เมื่อ ได้ใส่จินตนาการอันหลากหลายลงไปแล้วเกิดเป็นสีสันของผืนผ้าที่งดงาม ดังตัวอย่างกรณี เครือข่าย “ร่วมด้วยช่วยกัน” ที่เห็นถึงความเชื่อเพื่อเผื่อแผ่ของผู้คนในสังคมเมืองที่ดูเหมือนต่างมุ่ง แข่งขันกันทำมาหากิน จนได้ชื่อว่าต่างคนต่างอยู่ ตัวใครตัวมัน แต่เมื่อสังเกตดูมากขึ้นจะพบว่า สมาชิกจำนวนมากของเครือข่ายนี้ เป็นคนขับรถแท็กซี่ที่มีความเอื้ออาทรคอยช่วยเหลือเพื่อน มนุษย์เมื่อมีสัญญาณขอความช่วยเหลือมา เครือข่ายร่วมด้วยช่วยกัน จึงดูประหนึ่งเครือข่ายที่มา หล่อเลี้ยงคนเมืองอย่างกรุงเทพฯ ให้มีความชุ่มชื้นขึ้นมาบ้าง มีข้อสังเกตประการหนึ่งในความสำเร็จ ของการรวมตัวกันของเครือข่ายร่วมด้วยช่วยกัน ที่มีผู้คนมากมายอาสาทำงานช่วยเหลือผู้อื่นนั้น อาจมีส่วนที่มาจากความต้องการการทดแทนความโหยหาเพื่อนร่วมเดินทางที่ไม่รู้จัก ด้วยเหตุแห่ง ความอ้างว้างโดดเดี่ยว ในสังคมเมืองที่เต็มไปด้วยผู้คนที่ไม่รู้จักกัน เมื่อมีแต่คนไม่รู้จัก กลายเป็น ความรู้สึกที่ขาดความอบอุ่นมั่นคง เครือข่ายร่วมด้วยช่วยกัน จึงเป็นดังสายพานที่ร้อยเชื่อมผู้คนที่ ไม่รู้จักกันนี้ให้สานสัมพันธ์ด้วยกิจกรรมช่วยเหลือกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ไม่เล็กน้อยเมื่อยามขาดแคลน ในอีกแง่หนึ่ง ยังเป็นสัญลักษณ์ให้เห็นถึงความปรารถนาเล็ก ๆ ในมนุษย์ที่อยากช่วยเหลือผู้อื่น และ พร้อมจะช่วยเหลือกันที่เมื่อมีความรู้สึกพร้อมและมีความมั่นคงในจิตใจที่รู้ได้ว่าการให้ความ ช่วยเหลือ หรือการกระทำนั้น จะไม่มีเรื่องราวติดตามมาให้เป็นที่กังวลใจ ดังกรณีการไปแจ้งความ เป็นพยานรู้เห็นเหตุการณ์ผิดกฎหมาย จะต้องมีการพัวพันติดตามมา จึงเป็นความรู้สึกโดยทั่วไปที่ ไม่มีใครอยากหาเรื่องใส่ตัว กลายเป็นลักษณะที่ต่างคนต่างอยู่ไป เป็นต้น แต่หากเป็นสิ่งที่กระทำ ไปแล้วได้ช่วยเหลือผู้อื่น มีความสุขใจ เป็นที่ชื่นชม ไม่มีเรื่องเดือดร้อนใจตามมา ผู้คนคงพร้อมที่จะ ให้พร้อมที่จะช่วยสิ่งที่ให้ประโยชน์แก่สาธารณะตามกำลังที่ตนจะช่วยให้

หลักการสำคัญที่กำหนดคุณลักษณะประชาสังคมในทัศนะผู้วิจัยเปรียบได้กับงล้อ 4 งล้อที่ใช้รองรับพลวัตของประชาสังคมให้หมุนเวียน สร้างประวัติศาสตร์ให้กับมนุษยชาติ ประกอบด้วย

- ความเป็นสาธารณประโยชน์
- ยอมรับความหลากหลาย เคารพในความแตกต่าง ให้ความสำคัญกับพหุภาวะ (pluralistic) แห่งอัตลักษณ์ที่ไม่ครอบงำ (undominating identity) และมีลักษณะ

แพร่กระจาย (diffuse) ที่เข้มแข็งในมิติของวิถีที่ตนเองเป็นอยู่ โดยไม่จำเป็นต้องมีเป้าหมายทางสังคมเหมือนกัน หรือมีอุดมการณ์ทางการเมืองเดียวกัน

- ยึดมั่นในความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์
- ความเป็นอิสระการไม่เชื่อฟังรัฐ

หลักการที่เป็นคุณลักษณะสำคัญ 4 หลักนี้ เป็นหลักที่บรรดานักปรัชญา นักคิดทั้งหลายทั้งในอดีต และปัจจุบัน ต่างใช้เป็นฐานคิดในการประกอบส่วนของประชาสังคม ดังนี้

1) ความเป็นสาธารณะ

หลักการใหญ่ในเรื่องความเป็นสาธารณะ หรือที่ Habermas⁹⁰ ใช้คำว่า public sphere ในทางพุทธศาสนากลับปรากฏเป็นหลักการใหญ่ ดังที่พระวราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้เรียบเรียงไว้อย่างชัดเจนใน “พุทธธรรม” ดังนี้

“หลักการใหญ่ทางสังคมข้อหนึ่งของพระพุทธศาสนา คือ การให้ชุมชนมีอิสระอยู่ ชุมชนหนึ่งในสังคมมนุษย์ ซึ่งไม่ขึ้นต่อระบบต่าง ๆ ในสังคมส่วนใหญ่ ชุมชนนี้แลหาความเป็นอิสระของตน ด้วยการไม่เข้ายุ่งเกี่ยวกับผลประโยชน์ต่าง ๆ ในสังคม และไม่รบกวนกับสถาบันต่าง ๆ ที่กำหนดกันไว้ของสังคมนั้นโดยตรง ชุมชนนี้มีระบบความเป็นอยู่ของตนเอง ที่อาศัยความมีจิตใจอิสระเป็นพื้นฐาน และเกื้อกูลแก่สังคมด้วยการสืบทอดธรรมให้แก่สังคม และด้วยระบบชีวิตที่เป็นอิสระนั้น สมาชิกของชุมชนนี้ไม่รับเอาผลประโยชน์ตอบแทนการทำงานของตน เป็นอยู่เพียงด้วยทักษิณา⁹¹ อันเกิดจากการเจียดส่วนอุทิศบูชาธรรม ...ของคนในสังคมส่วนใหญ่... โดยไม่ทำให้เกิดความกระทบกระเทือนแก่ความเป็นอยู่หรือชีวิตประจำวันของเขา...สมาชิกของชุมชน คือสงฆ์นี้ อาศัยผู้อื่นทั่ว ๆ ไปเป็นอยู่ จึงมีพันธะโดยธรรม และจึงเป็นอิสระที่จะประพฤติเพื่อประโยชน์สุขของคนทั่ว ๆ ไป ชีวิตของท่านขึ้นต่อทุกคน แต่ไม่ขึ้นต่อใครเลย...(นี่คือ)...หลักการทางสังคมในเรื่องชุมชนอิสระที่เป็นส่วนผนวกอันจำเป็นสำหรับสังคมที่ดีงาม”⁹²

⁹⁰ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่, เชิงอรรถ 16.

⁹¹ ทักษิณา คือ ทานที่ให้โดยเชื่อกกรรมและผลแห่งกรรม

⁹² โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, “ประชาสังคม: มิติใหม่ของการเมืองสาธารณะ ข้อพิจารณาในการสร้างสรรค์สังคมเพื่อสุขภาพ,” ใน ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ: บทวิเคราะห์ทางวิชาการ, รวบรวมโดย สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2540), น. 51.

การที่จะเป็นอิสระในทางธรรมได้ ย่อมหมายความว่า ผู้นั้นได้บรรลุถึงซึ่งการหลุดพ้น จากความรู้สึกเป็นเจ้าของในสิ่งใด ๆ เมื่อไม่มีความเป็นเจ้าของ จะไม่ประสงค์สิ่งใด เป็นอิสระจากความรู้สึกอยากมีอยากได้ หรือในทางธรรม จะเรียกว่าหลุดพ้นจากกิเลส ดำรงชีวิตโดยไม่เอาตัวตนเป็นที่ตั้ง แต่เป็นการใช้ชีวิตรวมนหมู่ เป็นชีวิตแบบสงฆ์ที่ไม่มีปัจเจก แต่เป็นชุมชน เพราะเมื่อไม่ต้องการ จะให้แบ่งปันในสิ่งที่ตนมีให้หมู่คณะ และเมื่อไม่มีใครมีความใคร่อยากมีอยากได้ ในหมู่คณะนั้น ในชุมชนนั้น จะมีแต่ผู้ให้ ทุกคนจะรู้สึกเป็นอิสระที่ได้ให้ เกิดเป็นความเป็นอิสระ จากความรู้สึกเป็นเจ้าของ

ในแง่นี้ อาจมีประเด็นแย้งได้ว่า ถ้าเช่นนั้น มนุษย์ทุกคนจะไม่ทำอะไรหาเลี้ยงชีพ แต่จะรอให้คนอื่นคอยดูแลเลี้ยงดู แนวคิดเช่นนี้น่าจะมาจากกรอบความคิดที่เห็นว่ามนุษย์มีความเกียจคร้านโดยพื้นฐาน ซึ่งอาจจะจริงหรือไม่จริงเสมอไป เพราะเราอาจสังเกตเห็นพฤติกรรมโดยทั่วไปได้ว่า ถ้าผู้ใดได้ทำในสิ่งที่ชอบ ทำแล้วสนุก มีความสุขความพอใจ เขาหรือเธอผู้นั้นจะทำอย่างเพิลิดเพิลินไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย การที่จะทำงานด้วยความสนุกได้ ย่อมหมายความว่า เป็นกิจที่ต้องกับจริต หรือเป็นงานที่ตรงกับศักยภาพของผู้นั้น ดังนั้น ถ้าสังคมเราไม่ถูกครอบด้วยความคิดทางวิชาชีพที่ถูกบ่มเพาะผ่านกระบวนการศึกษาในระบบที่เป็นอยู่ เราสามารถมีอิสระใช้ชีวิตด้วยความสนุกสนาน ทุกคนต่างใช้ชีวิตด้วยความสุข เกิดเป็นสานสัมพันธ์ที่ต่างได้ใช้ชีวิตด้วยความพอใจต่างเป็นสุขที่ได้ทำในสิ่งที่อยากจะทำ

ดังนี้ จึงเป็นหัวใจสำคัญของสงฆ์ ของประชาสังคม และแท้ที่จริงแล้ว เป็นหัวใจสำคัญขององค์การเอกชนทั้งหลายที่ทำงานเคลื่อนไหวอยู่ได้ แม้จะได้ค่าตอบแทนเพียงเล็กน้อย เพราะเหตุว่าได้ทำในสิ่งที่รักจะทำ และได้มาอยู่ร่วมกับคนที่มิไจรักเหมือนกัน อยู่ในโลกเดียวกัน หัวใจที่ได้หล่อหลอมเข้าหากันด้วยความเป็นอิสระเช่นนี้ จึงเป็นฐานที่มั่นคงของประชาสังคม

แรงบันดาลใจจากการที่ได้ทำในสิ่งที่มีความสุข เมื่อทำไปนานเข้า เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นในความถูกต้องของสิ่งที่ได้ทำ เป็นความรู้ เป็นความภาคภูมิใจ เป็นรู้สึกถึงคุณค่าในตนเอง เป็นประสบการณ์ที่เมื่อได้สั่งสมอย่างสูงอมจะเกิดเป็นปัญญาวิริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นปัญญา เกิดเป็นความเมตตาที่รู้สึกอยากเกื้อกูลเผื่อแผ่ อยากให้ อยากช่วยเหลือ ความเป็นตัวตนค่อย ๆ ถูกหลอมละลายกลืนกลายเป็นชีวิตสาธารณะไป ในสังคมที่มีแต่การให้ การเผื่อแผ่เมตตา ไม่ชวนขวยอยากมีอยากได้ ประชาในสังคมนั้นจะอยู่อย่างมีความสุข เข้มแข็ง

ความเป็นสาธารณะ หรือจิตสาธารณะ บางทีเรียกว่า อาสาสมัคร คือ อาสาทำงานที่ไจรักโดยไม่หวังผลตอบแทน หากแต่ความเป็นอาสาสมัคร ในแง่นี้ อาจมีความหมายที่เบาบางกว่าความเป็นสาธารณะ เพราะความเป็นอาสาสมัครมีนัยของการทำงานเป็นครั้งเป็นคราวอยู่ด้วย

อย่างไรก็ตาม ในหลายกรณี งานอาสาศัมครกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานเพื่อสาธารณะอย่างทุ่มเทและจริงจังของหลาย ๆ คน

การเกาะเกี่ยวร้อยเรียงกันของผู้คนที่อยากอาสาทำงานช่วยเหลือโดยไม่หวังผลตอบแทน เป็นสำนักสาธารณะที่ควรหล่อเลี้ยงให้เติบโต ไม่ว่าจะเป็นกรณีกรณีเครือข่าย “ร่วมด้วยช่วยกัน” หรือ จส.100 ที่เป็นตัวอย่างของเครือข่ายของผู้คนที่ไม่รู้จักกัน แต่มีส่วนได้มารวมตัวกันคัดค้านรัฐบาลสุจินดา จนนำไปสู่เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ หรือเมื่อย้อนกลับไปในอดีต เมื่อ 30 ปีที่แล้วที่มีผู้คนที่ไม่รู้จักกัน ได้มารวมตัวกันต่อสู้เผด็จการ ในเหตุการณ์ตุลาคม 2516 รวมทั้งเหตุการณ์ตุลาคม 2519 เหล่านี้ เป็นตัวอย่างของสำนักสาธารณะที่แฝงลึกอยู่ ยังมีได้ถูกนำออกมาเพาะเลี้ยงให้เติบโตกล้าแกร่ง พอที่จะสู้กับกระแสกดดันอื่น ๆ ในสังคมที่ถาโถมอยู่เป็นนิจสิน สำนักสาธารณะจึงเป็นเหมือนเมล็ดพันธุ์ที่รอการบ่มเพาะให้เติบโตงอกงามในสังคมที่หลากหลายแห่งนี้

Wapner⁹³ กล่าวไว้ว่า การใช้อำนาจประชาสังคมไม่มีกฎหมายรองรับและไม่สามารถบังคับใช้ความรุนแรงอย่างถูกต้องตามกฎหมาย อำนาจประชาสังคมวางอยู่บนพื้นฐานของการชักจูงและการใช้อำนาจตามกฎหมาย ซึ่งประชาชนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการปฏิบัติตนเพราะเกิดความเข้าใจต่อโลก หรือเพราะอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ชักนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง อำนาจประชาสังคม คือ การแปลงปฏิบัติการที่เกิดจากความความสมัครใจจนเป็นประเพณีปฏิบัติ ให้กลายเป็นกลไกจัดการดูแลกิจการสาธารณะ

2) การยอมรับความหลากหลาย

ความยอมรับความหลากหลาย เคารพในความแตกต่าง ให้ความสำคัญกับพหุภาวะ (pluralistic) แห่งอัตลักษณ์ที่ไม่ครอบงำ (undominating identity) และมีลักษณะแพร่กระจาย (diffuse) ที่ต่างเข้มแข็งในมิติของวิถีที่ตนเองเป็นอยู่ โดยไม่จำเป็นต้องมีเป้าหมายทางสังคมเหมือนกัน หรือมีอุดมการณ์ทางการเมืองเดียวกัน

ความข้อนี้ มีลีลีซ้อนอยู่หลายมิติ จึงขออภิปรายสาธยายเป็นเรื่อง ๆ ไปดังนี้

- เรื่องความหลากหลาย ที่พึงได้รับการยอมรับเคารพแม้จะมีความเห็นแตกต่าง ผู้วิจัยเห็นว่ากรอบบ่มสอนให้เห็นทุกอย่างเป็นเรื่องเดียว เป็นหนึ่งเดียว เป็นเส้นเดียวที่ตรงแนว เป็นแบบแผนเดียวกัน เป็นปัญหาจากระบบการศึกษาที่มีการครอบงำทางความคิด สร้าง

⁹³ Paul Wapner, “Politics Beyond the State : Environmental Activism and World Civic Politics,” World Politics 47 (April 1995):337-338.

ระบบวิถีคิดเดียวใช้กันทั่วประเทศ ในระบบราชการมีการสั่งการเป็นสายตรงจากบนลงล่าง จากคน ๆ เดียว หมู่คณะเดียว ที่ครอบคลุมปฏิบัติการเหมือนกันทั่วประเทศ ทั้งที่แต่ละแห่งหนีความแตกต่างหลากหลายตามสภาพในท้องถิ่นต่าง ๆ การคิดแบบเคยชินว่าต้องเหมือนกัน มิได้มีสาเหตุจากการอบรมบ่มเพาะ และการศึกษาอย่างเดียวกัน อาจมีสาเหตุแวดล้อมอื่น ๆ อีกด้วย รวมถึงวิธีคิดที่มักตัดสินด้วยนสรูปในใจอย่างทันทีถึงความผิดถูก ความดีเลว ขาวดำ ของปวงชนโดยทั่วไป เป็นเรื่องที่ยังต้องศึกษาทำความเข้าใจต่อไป

การมีโลกทัศน์ที่เคยชินกับความคิดเห็นที่ต้องเป็นแบบแผนเดียวกัน ทำให้มองข้ามระบบคิด มองข้ามความงดงามสร้างสรรค์ที่เป็นมุมมองแตกต่างออกไป มุมมองที่ไม่เหมือน มุมมองที่ไม่ใช่ของเรา ด้วยความเคยชินดังกล่าว ความหลากหลายแตกต่าง จึงกลายเป็นอุปสรรคต่อการอยู่ร่วมกัน ช่วยเหลือกัน พึ่งพากัน หากประชาสังคม สามารถสร้างหนทางที่ผู้คนหลากหลายเคารพยอมรับในความแตกต่าง ข้ามพ้นเรื่องชาติพันธุ์ สีผิว ความเชื่อ ศาสนา ศรัทธา อุดมการณ์ โดยมุ่งเป้าหมายที่เป็นประโยชน์ส่วนรวมแล้ว ประชาสังคมจะเข้มแข็งขึ้นมาได้

- พหุภาวะ (pluralistic) แห่งอัตลักษณ์ที่ไม่ครอบงำ (undominating identity) ความหลากหลายของอัตลักษณ์ในประชาสังคมเป็นความจำเป็น เพราะประชาสังคมประกอบด้วยผู้คนที่หลากหลายที่มีอัตลักษณ์ของตนเอง ประชาสังคมจึงต้องไม่มีอัตลักษณ์เดียว แต่มีอัตลักษณ์ร่วมได้ หรือจะเรียกว่า พหุอัตลักษณ์ (pluralistic identity) คือ เป็นอัตลักษณ์ที่นำอัตลักษณ์ส่วนต่าง ๆ มาอยู่ด้วยกันโดยต่างเป็นอิสระต่อกัน แต่สัมพันธ์กัน พึ่งพากัน โดยไม่มีอัตลักษณ์ใดกลุ่มใดมีอิทธิพลไปกว่าอัตลักษณ์หนึ่ง ๆ ในอีกนัยหนึ่ง คือ เราต้องสามารถอยู่ร่วมกันภายใต้ความแตกต่างได้ และต้องให้ความแตกต่างในแต่ละจุดสมดุลกัน ในแต่ละสถานการณ์ที่เหมาะสม เพื่อความสุขและการอยู่ร่วมกันอย่างไม่แยกเป็นฝักฝ่าย

- ลักษณะแพร่กระจาย (diffuse) ที่ต่างเข้มแข็งในมิติของวิถีที่ตนเองเป็นอยู่ ในแง่ นี้ ต้องการเน้นความเป็นอิสระของสมาชิกที่มาร่วมกันในประชาสังคม และในยุคสมัยของโลกาภิวัตน์ที่มีเทคโนโลยีและการสื่อสารที่รวดเร็วคล่องตัว ไม่ว่าจะเป็น คอมพิวเตอร์ อีเมล กล้องถ่ายภาพดิจิทัล ที่สามารถบันทึกเสียง ถ่ายภาพและส่งทางอีเมล ฯลฯ ทำให้การติดต่อของผู้คนจากต่าง ๆ ถิ่นเป็นไปได้ในเวลาอันรวดเร็ว พื้นที่ของประชาสังคมจึงไม่ใช่พื้นที่ที่มีขอบเขตจำกัดในแง่ "สถานที่หรือแห่งหนที่" อีกต่อไป ลักษณะของประชาสังคมที่แพร่กระจายในแง่สมาชิกในพื้นที่ แต่ต้องไม่แพร่กระจายในเชิงของเป้าหมายที่มาร่วมกัน เพราะฉะนั้น ความหมายของประชาสังคม จะไม่แตกต่างไปจากคำว่า สังคม

ในประเด็นนี้ ยังมีประชาสังคมในระดับประเทศ ประชาสังคมในระดับสากล (ระหว่างประเทศ) เป็นประชาสังคมที่ประกอบด้วยผู้คนและเครือข่ายต่าง ๆ ระดับมหภาค ที่มีจุดมุ่งหมายของผู้ที่มาร่วมตรงกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และอาจมีประเด็นหลากหลายต่าง ๆ กันออกไป ตัวอย่างเครือข่าย เช่น สมัชชา สมาพันธ์ ฯลฯ กับ “ประชาสังคมท้องถิ่น” เป็นประชาสังคมในระดับท้องถิ่น ที่เป้าหมายของการมาร่วมของผู้คนมีประเด็นที่หลากหลายซับซ้อนในขอบเขตพื้นที่ท้องถิ่นหนึ่ง ๆ และอาจมีพื้นที่ คือ ท้องถิ่น เป็นเงื่อนไขหรือองค์ประกอบส่วนหนึ่งในเป้าหมายด้วย

3) การยึดมั่นในความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

สมคิด เลิศไพฑูรย์⁹⁴ ได้อธิบายว่า หลักความเสมอภาคนั้นมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับหลักเสรีภาพเนื่องจากเป็นหลักการที่จะทำให้การใช้เสรีภาพเป็นไปอย่างเสมอกันทุกผู้ทุกคน แต่หากเสรีภาพสามารถใช้ได้เพียงบุคคลบางคนเท่านั้นในขณะที่คนบางกลุ่มบางคนเข้าถึงไม่ได้ในกรณีดังกล่าวก็ไม่ถือว่ามีความเสรีภาพแต่ประการใด ความเสมอภาคจึงเป็นฐานของเสรีภาพและเป็นหลักประกันในการทำให้เสรีภาพเกิดขึ้นได้จริง หลักความเสมอภาค จึงเป็นหลักการที่ทำให้มีการปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ อย่างเท่าเทียมกันหรือไม่เลือกปฏิบัติ (non-discrimination) ทั้งนี้ การปฏิบัติตามหลักความเสมอภาคต้องปฏิบัติต่อสิ่งที่มีสาระสำคัญเหมือนกันอย่างเท่าเทียมกัน และจะต้องปฏิบัติต่อสิ่งที่มีสาระสำคัญแตกต่างกันให้แตกต่างกันไปตามลักษณะของเรื่องนั้น ๆ จึงจะทำให้เกิดความยุติธรรมภายใต้หลักความเสมอภาคขึ้นได้⁹⁵

ประเด็นนี้ ผู้วิจัยได้อธิบายไว้บ้างแล้ว ถึงความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ที่เห็นว่ามันุษย์ทุกคนเกิดมามีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เสมอเหมือนกัน ไม่มีใครบังอาจล่วงละเมิดความเป็นมนุษย์ของบุคคลใดได้ ไม่ว่าจะเป็นสถานภาพทางสังคม ยศถาบรรดาศักดิ์ฐานะทางเศรษฐกิจ ตำแหน่งหน้าที่การงาน ความรู้ ความสามารถ การศึกษา แตกต่างกันอย่างน้อยเพียงใด มนุษย์ทุกคนต่างมีความเป็นคนเท่ากัน ในส่วนที่ว่าด้วยประชาธิปไตย ทั้งนี้ ควรให้ความสำคัญของหลักความเสมอภาค ได้แก่

⁹⁴ สมคิด เลิศไพฑูรย์, “หลักความเสมอภาค,” วารสารนิติศาสตร์ 30 (มิถุนายน 2543):165.

⁹⁵ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, “หลักความเสมอภาค,” <<http://www.pub-law.net/pub-law/view.asp?PublawIDs=657>>.

ประการแรก การมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองประเทศอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน เช่น ผู้มีสิทธิเลือกตั้งมีคะแนนเสียงหนึ่งเสียงเท่ากันหมดในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งอันมีผลต่อผู้สมัครรับเลือกตั้งเสมอ

ประการสอง ความเท่าเทียมกันในด้านสิทธิพื้นฐานของพลเมือง อาทิ สิทธิในการมีชีวิตอยู่ มีอากาศบริสุทธิ์หายใจ มีที่อยู่อาศัย มีน้ำสะอาดดื่ม มีอาหารการกินพอเพียง การศึกษา การรักษาพยาบาล การได้รับบริการสาธารณสุขจากรัฐ ฯลฯ สิทธิต่าง ๆ เหล่านี้แม้จะปรากฏเป็นหลักประกันในรัฐธรรมนูญ แต่ในความเป็นจริงแล้วยังมีข้อจำกัดอยู่มาก

ประการที่สาม ความเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมาย

ประการสุดท้าย ซึ่งเป็นประการที่สำคัญที่สุด คือ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

อย่างไรก็ตาม ในบริบทนี้ ประชาสังคมที่ประกอบด้วยผู้คนที่แตกต่างกันไปทั้งฐานะและสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง หรืออุดมการณ์ ในการมาร่วมกัน จึงจำเป็นต้องระมัดระวังในการเคารพความเห็นที่แตกต่าง พฤติกรรมท่าทีการแสดงออก ภาษาท่าทางที่คำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของแต่ละบุคคล เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องนับถือให้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของประชาสังคมทีเดียว เพราะการดูถูก ดูหมิ่นเหยียดหยาม ถือว่าเป็นอันตรายต่อความเป็นประชาสังคม

สำหรับเรื่องความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ถือเป็นหัวใจของการมาอยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกันของประชาสังคม กระบวนการร่วมกันทำงาน จึงต้องอยู่บนฐานของความเท่าเทียมกัน การทำงาน การประชุมหารือ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เสียงแต่ละเสียงได้รับการเคารพเสมอ แม้ประชาสังคมจะคำนึงถึงการหาข้อยุติที่อยู่บนฐานของความเห็นพ้องร่วมกันเป็นกระบวนการสำคัญลำดับแรก แต่เมื่อถึงวาระจำเป็นของการตัดสินใจชี้ขาดด้วยการลงมติ จะเนื่องด้วยเหตุผลข้อจำกัดทางเวลา หรือด้วยเหตุผลความจำเป็นใด ๆ ก็ตาม เสียงทุก ๆ เสียงต้องมีค่าต่อผลลัพธ์เท่ากัน ทั้งนี้ เสียงส่วนน้อยไม่ถูกละเลยมองข้าม คงมีความสำคัญที่จะถูกนำมาถกเถียงพิจารณาได้อีกในระยะเวลาต่อมา

4) ความเป็นอิสระสิทธิของการไม่เชื่อฟังรัฐ⁹⁶

⁹⁶ ผู้วิจัยขอสงวนการใช้คำแปล Disobedience ที่แปลว่าเป็น “สิทธิการไม่เชื่อฟัง” ด้วยเหตุผลว่า การใช้คำแปลตามนี้ อาจทำให้เข้าใจประหนึ่งว่าเรามีฐานคิดยอมรับว่า ประชาชนต้องเชื่อฟังรัฐโดยปริยาย และเป็นเหตุให้เราลืมข้อเท็จจริงที่ว่า รัฐเป็นของประชาชน ต้องทำงานให้ประชาชน ไม่ใช่ประชาชนเป็นของรัฐ ดังที่รัฐมากำหนดประชาชน โดยการใช้นิยาม “ความเป็น

ในทัศนะของไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร⁹⁷ เห็นว่า สิทธิของการไม่เชื่อฟังรัฐ เป็นหลักการสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ อันเป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคม ในทัศนะของผู้วิจัย เห็นว่า สิทธิของการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาสังคม มิได้เป็นไปเพื่อต่อต้านรัฐ เพราะแท้จริงแล้ว การทำงานของประชาสังคมควรมีบทบาทหนุนช่วยรัฐ เพราะจุดมุ่งหมายของการมีรัฐนั้น เพื่อรัฐทำงานให้กับสังคม ดูแลคุ้มครองให้สมาชิกในสังคมอาศัยอยู่กันด้วยความสุขสงบ อย่างไรก็ตาม ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ได้ชี้ให้เห็นว่า ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่เป็นอยู่ บุคคลที่เข้าสู่อำนาจรัฐ ส่วนใหญ่มักจะไม่ยอมรับว่าอำนาจที่ตนใช้อยู่ นั้น เป็นอำนาจของประชาชนที่ประชาชนให้ยืมมาใช้ชั่วคราว ด้วยเจตนาของข้าม (by-pass) อำนาจของประชาชนที่ยังคงมีอยู่ เพลินกับการใช้อำนาจ จนลืมไปว่าการเข้ามาสู่อำนาจรัฐนั้น เพื่อมาทำงานตามภารกิจ

พลเมือง” ด้วยการออกบัตรประชาชนให้ (ทำไมถึงมีกฎหมายให้ต้องต่ออายุบัตรประชาชน ถ้าไม่ต่อบัตรจะทำให้ความเป็นพลเมืองสิ้นสุดลงหรือ)

นอกจากนี้ สิทธิการไม่เชื่อฟัง อาจถูกตีความว่า เรายอมรับว่า เราถูกปกครอง เพราะรัฐ/ผู้ปกครองมายึดดินแดน ชุมชน เข้ามาครอบงำครอบคลุมไว้แล้ว ดังนั้น “เราจึงต้องใช้สิทธิไม่เชื่อฟัง” ในอีกด้านหนึ่ง หากเราเชื่อว่าอธิปไตยมีจริง บนฐานความเชื่อนั้น เราย่อมมีความชอบธรรมที่จะดำเนินการใด ๆ ได้ โดยไม่ต้องขออนุญาต ดังนั้น จึงไม่น่าจะใช้คำว่า “การใช้สิทธิที่ไม่เชื่อฟัง” เพราะเป็นความชอบธรรมอยู่แล้วโดยธรรมชาติของเราก็จะทำได้ และในความเป็นจริง ประชาชนโดยส่วนใหญ่ ไม่ได้มอบอธิปไตย หรือยินยอมมอบอำนาจของตนให้กับผู้แทน หรือผู้บริหารประเทศ ตามหลักการในทางทฤษฎี เพราะต่างไม่ได้มีความเข้าใจและรู้ซึ่งถึงอำนาจที่ตนมีอยู่ และนี่เองอาจเป็นเหตุที่ปัญหาการซื้อสิทธิขายเสียงแก้ไม่ได้ เพราะว่าไปแล้ว สำหรับประชาชนส่วนใหญ่ คะแนนเสียงมิใช่การยินยอมมอบอำนาจให้ใครไปทำหน้าที่แทนตน ตัดสินใจแทนตน แต่เป็นเพียงการตอบแทนด้วยการให้คะแนนกับบุคคลที่มาสร้างประโยชน์ มาสร้างสาธารณูปโภค ให้บ้านหรือชุมชนของเขาเท่านั้น

ดังนั้น ในแง่นี้ น่าจะใช้คำว่า “สิทธิในการดื้อแพ่งทางการเมือง” มากกว่า คือ สิทธิที่ไม่เห็นคล้อยตามนักการเมืองที่มาบริหารปกครองประเทศ แต่เพื่อประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจแนวคิดนี้ จึงขอใช้คำว่า “สิทธิการไม่เชื่อฟังรัฐ” ไปพลางก่อน

⁹⁷ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่, เจริญรอด

หน้าที่ที่ได้รับมอบหมายตามสัญญาประชาคมและตามอำนาจหน้าที่ที่กฎหมายกำหนดไว้ เราจึงมักเห็นการใช้อำนาจของรัฐไปในทางที่มีชอบอยู่เนื่อง ๆ

การยืนยันในสิทธิของการไม่เชื่อฟังรัฐ จึงเป็นความจำเป็นของสังคม โดยเฉพาะเมื่อรัฐกระทำการอันเป็นการขัดกับเจตนารมณ์โดยรวมของประชาชน ประชาสังคมจึงต้องทำหน้าที่ในการติดตาม ตรวจสอบ และดำเนินการให้มีการเพิกถอน อำนาจอัฐที่ไม่ถูกต้องชอบธรรม ทั้งนี้ ด้วยการใช้สันติวิธีเท่านั้น เพื่อยืนยันการคงมีอยู่ (existence) ของอำนาจอธิปไตยของประชาชน (sovereignty) แม้เมื่อการเลือกตั้งได้ผ่านพ้นไปแล้ว และยืนยันความพร้อมของประชาชนที่จะเรียกอำนาจนั้นคืนมา ไม่ว่าจะด้วยการถอดถอน impeachment การชุมนุมเรียกร้อง ดังตัวอย่างเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 หรือ เหตุการณ์พฤษภาคม 2535 เพื่อให้ข้อผิดพลาดของการมอบอำนาจให้กับบุคคลหรือคณะบุคคลที่ไม่เหมาะสมนั้น ได้รับการแก้ไขปรับปรุง ให้การใช้อำนาจอัฐเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนที่แท้จริง

พึงสังเกตว่า ผู้วิจัยใช้ถ้อยคำ “เป็นการเรียกอำนาจคืนมา” เพื่อชี้ให้เห็นว่า วาทกรรม “การให้อำนาจแก่ประชาชน” ที่นักการเมืองมักใช้กันนั้น เป็นการมองว่า ประชาชนไม่มีอำนาจในตัวเอง ต้องรอคอยให้คนอื่นหยิบยื่นให้ อีกทั้งยังเป็นการมองอำนาจในแนวการเมืองแบบเก่าที่มองอำนาจแบบกระจุกตัวเสมือนสินค้าหรือวัตถุ ที่สามารถเข้าไปแย่งชิงเพื่อเป็นเจ้าของและเคลื่อนย้ายได้ตามที่ต้องการ นับเป็นการมองอำนาจที่หยุดนิ่ง และแตกต่างไปจากการเมืองแบบใหม่ที่มองอำนาจในเชิงความสัมพันธ์ที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง และกระจายอยู่ทั่วไปในสังคม⁹⁸

ในการพัฒนาความรู้สึกสาธารณะและทำให้ประชาชนมีอำนาจ อาจมีวิธีการต่าง ๆ ได้ ดังนี้⁹⁹

1. สร้างความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน (Solidarity) ที่จะเชื่อมพลเมืองแต่ละคน เข้ากับสังคมที่กว้างออกไปร่วมกับคนอื่น ๆ และจัดให้ทุกสิ่งทุกอย่างสอดคล้องกับเงื่อนไขความเป็นสังคมที่เข้มแข็ง

⁹⁸ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร์, รัฐศาสตร์ การบริหารรัฐกิจ ทฤษฎี : หนึ่งทศวรรษ รัฐศาสตร์แนววิพากษ์ (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2540), น. 153.

⁹⁹ ศรีประภา เพ็ชรมิศรี, “สิทธิพลเมืองและความรับผิดชอบสาธารณะ,” ใน พลเมืองไทย ณ จุดเปลี่ยนศตวรรษ, รวบรวมโดย อนุชาติ พวงลำลือ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม, 2543), น. 194.

2. สร้าง Specific Identity -เอกลักษณ์เฉพาะ เช่น พฤติกรรม แนวปฏิบัติ วิธีการมองเหตุการณ์ตามความเป็นจริง

3. สร้างสถาบันที่พลเมืองจะสามารถแสดงออกซึ่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวและร่วมกันแก้ปัญหา

4. สร้างเงื่อนไขทางสังคมและการเมืองที่จะสร้างพลเมืองที่มีประสิทธิภาพ

5. ทำให้ประชาธิปไตยเบ่งบานด้วยการสร้างศูนย์อำนาจให้เกิดขึ้นในทุกส่วน และทุกระดับของสังคมอย่างกว้างขวาง องค์การเอกชนและองค์การประชาชนร่วมกันสนับสนุนคุณค่าประชาธิปไตย และความเป็นพลเมือง นั่นคือ การร่วมสร้างประชาสังคม

จะเห็นว่า กล้อง 4 กล้อง ที่ขับเคลื่อนประชาสังคมในทัศนะของผู้วิจัย มีความเป็นอุดมคติ (idealistic) มาก การสร้างประชาสังคมดังกล่าว จึงจำเป็นต้องมีกระบวนการ (process) ฝึกฝน ฝึกปรือการปฏิบัติการที่หวังผลสัมฤทธิ์ในเป้าหมายที่วางไว้ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในฐานะส่วนหนึ่งของประชาสังคม จึงเป็นกระบวนการสำคัญกระบวนการหนึ่งที่จะสร้างความเชื่อมั่นให้ประชาสังคมตระหนักถึงพลังอำนาจและศักยภาพที่ตนมีอยู่ ในการขับเคลื่อนสังคมให้ไปในทิศทางที่ต้องการที่เป็นประโยชน์กับส่วนรวม และที่เป็นผลดีกับสังคมในระยะยาวด้วย

2.2.5. คุณค่าสำคัญ (values) ของประชาสังคม

การขับเคลื่อนขบวนการประชาสังคม ให้เป็นไปอย่างเข้มแข็ง ต้องมีจิตวิญญาณที่ให้คุณค่า(values)¹⁰⁰ กับการทำงาน ที่ผู้วิจัยเห็นว่า ควรประกอบด้วย ความเป็นประชาธิปไตย ความโปร่งใส (transparency) ความอดทนอดกลั้น (tolerance) ความไว้วางใจเชื่อมั่นต่อกัน (social trust) และความสามารถในการทำงานรวมหมู่ (collectivism) ดังนี้

1) ความเป็นประชาธิปไตย

ขบวนการประชาสังคม ต้องเป็นพื้นที่ที่ผู้เข้าร่วมในขบวนการมีอิสระที่จะแสดงออกซึ่งศักยภาพที่ตนมีอยู่อย่างเต็มที่ บนฐานที่ต่างเคารพในความแตกต่างที่แต่ละคนมีอยู่เป็นอยู่ ขณะเดียวกันต่างสนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกันให้การพัฒนาศักยภาพนำไปสู่การพัฒนาประชาสังคม ชุมชน สังคม โดยรวมต่อไป ในการพัฒนาบนความแตกต่าง การเปิดใจกว้างจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญ เพื่อมิให้ความแตกต่างนำไปสู่ความขัดแย้ง บนความเชื่อที่ว่า ความเหมือนมิได้เป็นหลักประกันว่าไม่มีความขัดแย้ง ด้วยเหตุว่ามนุษย์นั้นแตกต่างกัน การเปิดใจกว้างยอมรับได้

¹⁰⁰ จากแนวคิดของ Volkhart Finn Heinrich, <www.civicus.org>, บทที่ 1.

เพราะมีทัศนคติเห็นความแตกต่างเป็นเรื่องธรรมชาติ และเพราะความแตกต่าง เราจึงสามารถเห็นช่องที่จะเป็นบันไดให้ก้าวข้ามขึ้นไปได้อีก กรณีความแตกต่างทางความคิดในเครือข่ายพันธมิตรเพื่อประชาธิปไตย ที่ประกอบด้วยภาคส่วนที่มีความหลากหลาย ในการรณรงค์ขับไล่รัฐบาลที่มี พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นตัวอย่างความแตกต่างที่มีได้นำไปสู่ความขัดแย้งภายในขบวนการประชาสังคม ด้วยแกนนำของพันธมิตรเพื่อประชาธิปไตยสามารถแยกแยะ ลำดับความสำคัญ และก้าวข้ามความแตกต่าง นำไปสู่การขับเคลื่อนขบวนการได้อย่างมีพลัง การดำรงความแตกต่างในประชาธิปไตย จึงเป็นศิลปะที่มีพลอยให้การยอมรับความแตกต่างมีความมากเกินไป จนอาจนำไปสู่การครอบงำ หรือการปล่อยให้ความคิดใดความคิดหนึ่งถูกเชิดชูอย่างโดดเด่นจนกดทับความคิดอื่น และการปล่อยให้มีการไหลลื่นของความคิดที่แตกต่างนั้นคงอยู่คู่ขนานไปจนกว่าความคิดที่แตกต่างนั้นได้รับการพิจารณาจนแตกฉานนำกลับมาสู่การยอมรับต่อไป

คุณค่าในเรื่องประชาธิปไตย ที่มักมีการอภิปรายกันเสมอ อีกประการหนึ่ง คือ เสี่ยงข้ามมาก เรื่องที่น่าพิจารณา คือ ประเด็นที่ถกเถียงก่อนการนำไปสู่การลงคะแนนเสียง และความเป็นที่สุดของเรื่องที่ได้รับการตัดสินด้วยคะแนนเสียง การถกเถียงพิจารณาเรื่องที่เห็นต่างกัน และตัดสินกันด้วยคะแนนเสียงข้ามมาก ควรเป็นไปเมื่อการถกเถียงนั้นได้พิจารณาประเด็นความเห็นต่าง ๆ แล้วอย่างรอบด้านครบถ้วน จนบรรลุถึงจุดที่ไม่สามารถนำไปสู่ความเห็นพ้องร่วมกันได้ (consensus) ขณะที่เรื่องที่ได้รับเสียงข้ามมาก มิได้ปิดกั้นโอกาสเรื่องที่ได้รับเสียงข้ามน้อยจะถูกหยิบยกมาพิจารณาทบทวนในโอกาสต่อไป เมื่อมีประเด็น เหตุผล หรือข้อมูลใหม่ ข้อสำคัญของการลงคะแนนเสียง คือ การได้รับฟังข้อถกเถียงจนถึงที่สุด หรือการรับฟังเหตุผล ข้อมูลอย่างรอบคอบก่อน และลงคะแนนเสียงด้วยดุลยพินิจที่เป็นธรรม ผลการลงคะแนนเสียงในลักษณะเช่นนั้น จึงจะชอบด้วยคุณค่าแห่งการตัดสินนั้น

2) ความอดทนอดกลั้น (tolerance) และความไว้วางใจเชื่อมั่นต่อกัน (social trust)

ความอดทนอดกลั้น บนฐานของความไว้วางใจเชื่อมั่นในสมาชิกร่วมอุดมการณ์ในขบวนการประชาสังคม เป็นคุณค่าสำคัญของการทำงานที่ต้องอุทิศเสียสละ เพราะหากไม่มีขันติธรรม ขาดความเชื่อมั่น ขบวนการประชาสังคมจะขาดน้ำเชื่อมที่จะหล่อเลี้ยงพลังในการทำงาน ขับเคลื่อนสังคม ความอดทนอดกลั้นมิใช่การเก็บกด แต่เป็นกระบวนการทำความเข้าใจความไม่พอใจในสิ่งที่คาดหวัง และให้เวลากับสิ่งที่ไม่สมหวังนั้นว่าจะสามารถพัฒนาไปสู่สิ่งที่ดีกว่าได้ ด้วยความเชื่อมั่นและเข้าใจ เพราะบางครั้งในบางบริบท การไม่แทรกแซง และปล่อยให้เกิดการเรียนรู้ตามธรรมชาติ นำไปสู่การเติบโตที่แท้จริงได้ดีกว่า ดังแก่น้ำที่ล้นปรี่ ไม่สามารถรองรับน้ำเพิ่มได้

อีกชั้นใด การอดทนรอคอยเวลาที่เหมาะสมจึงเป็นความจำเป็น ฉะนั้น ความอดทนอดกลั้นจึงต้อง ก่อรูปความเชื่อมั่นความไว้วางใจที่เปี่ยมด้วยเมตตาธรรม และการให้อภัยในความผิดพลาดที่อาจ มีขึ้นได้โดยไม่เจตนา

ในทางพุทธศาสนา “ขันติ”¹⁰¹ คือ ความอดทนอดกลั้น เป็นธรรมเครื่องเผากิเลสอย่าง ยิ่ง คือ เครื่องกลั่นกรอง เครื่องร่อน เพื่อจะเอาเมล็ดกิเลสจลจลออกจากดิน และเราจะได้อาณินอันนั้น ไปปั้นเป็นแจกัน เป็นโอ่ง เป็นชาม เป็นอะไรก็ได้ตามใจของเราปรารถนา และมันไม่แตก ไม่ร้าว พร้อมทั้งจะใช้งานได้ทุกเวลา” เพราะช่วงเวลาความอดทนอดกลั้นนั้น ทำให้เกิดการพินิจพิจารณา ผลการกลั่นกรองที่รอบคอบ ย่อมนำมาสู่ผลตัดสินใจที่ยังประโยชน์ได้มากกว่า ผิดพลาดได้น้อย กว่า

3) ความโปร่งใส (transparency)

ธรรมชาติของการอยู่ร่วมกัน ย่อมไม่ปกปิด แต่เปิดเผย โปร่งใส จึงจะพัฒนาไปสู่ ความไว้วางใจ คือสามารถให้ “ใจ” วางอยู่อย่างเชื่อมั่น อันเป็นหนทางที่นำไปสู่ความเข้าใจ คือต่าง สามารถเข้าถึงใจของกันและกันด้วยความสบายใจ เพราะความโปร่งใส คือความสามารถที่ ทำให้ถูกมองเห็นได้ง่าย รับรู้ได้ง่าย เข้าถึงได้ง่าย การรับรู้ การเข้าถึง ได้ง่าย ยังเชื้อต่อการมีส่วนร่วม ของส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพราะการมีส่วนร่วมที่เป็นไปด้วยความโปร่งใส คือ ต่างสามารถรับรู้ ความเป็นไปต่าง ๆ ได้เสมอกัน จะมีส่วนช่วยทำให้เกิดความกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วมที่มากขึ้น และสม่ำเสมอ ฐานการรับรู้ที่แตกต่างกัน กำหนดทัศนคติความเข้าใจและความเห็นที่แตกต่างกัน การเปิดเผย ความโปร่งใส จึงช่วยลดความแตกต่าง และยังมีส่วนช่วยให้เกิดมุมมอง หรือทัศนะ วิสัยที่เปิดกว้างมากขึ้นด้วย เพราะเมื่อได้รับรู้ ได้เข้าใจ ได้วางใจ ได้ช่วยคิด ช่วยแลกเปลี่ยน เกิด เป็นพัฒนาการทางความคิดร่วมกัน นำไปสู่การทำงานร่วมกัน เป็นพลังที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง

4) ความสามารถในการทำงานรวมหมู่ (collectivism)

ขบวนการประชาสังคม เป็นพื้นที่ที่มีคนหลากหลายมาทำงานร่วมกัน ขบวนการ ประชาสังคมที่มีผู้คนหลากหลาย แต่ไม่อาจทำงานร่วมกันได้ หรือเป็นขบวนการที่มีคนทำงานใน ลักษณะที่ต่างคนต่างทำ ไม่อาจทำให้ขบวนการประชาสังคมเคลื่อนไหวได้อย่างมีพลัง การทำงาน รวมหมู่ มิใช่หมายถึงการทำงานที่ทุกคนต่างต้องมาทำงานพร้อมกัน เลิกพร้อมกัน แต่เป็นการ ทำงานที่เป็นทีมงาน คือ มีการแบ่งงาน แบ่งหน้าที่ ต่างเข้าใจและรับรู้ในบทบาทหน้าที่ของแต่ละ

¹⁰¹ “ธรรมอริสสาร”, <http://www.dhamma-isara.org/thai_index.html>, มกราคม 2548.

คน และพร้อมที่จะช่วยเหลือกันได้ เปรียบเหมือนมโหรีสหที่จะเป็นไปด้วยความงดงามหากผู้เล่นต่างรู้บทบาทของตนเองอย่างดี

Collectivism¹⁰² มาจากภาษาลาติน แปลว่าด้วยกัน ในปรัชญาทางการเมือง ถือว่าการกระทำของปัจเจกบุคคล ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของตนเอง แต่ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขขององค์กรที่มีลักษณะของการมีส่วนร่วมเป็นกลุ่ม เช่น ชนเผ่า ชุมชน หรือรัฐ ในทฤษฎีทางการเมือง แนวคิดส่วนร่วม (Collectivism) จึงมีหลักการปฏิบัติที่เห็นประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นที่ตั้ง เป็นหลักจริยธรรม รากฐานในทางจริยธรรม¹⁰³ เชื่อว่า การร่วมกัน มีความหมายมากกว่าการที่บุคคลแต่ละคนมารวมตัวและมีปฏิสัมพันธ์กัน มันเป็นความเชื่อที่เห็นว่ากลุ่มเป็นความสำคัญในตัวของมันเอง และมีความสำคัญมากกว่าการที่ปัจเจกบุคคลมารวมตัวกัน ปัจเจกแต่ละคนในกลุ่มนั้น มีความสำคัญรองลงมาจากกลุ่ม ชีวิตความเป็นอยู่ของปัจเจกยังถือว่าสำคัญน้อยกว่ากลุ่ม ปัจเจกแต่ละคนในกลุ่มนั้น ไม่มีอยู่ แต่เป็นเพียงเครื่องมือของกลุ่ม ทฤษฎีการรวมกลุ่ม¹⁰⁴ โดยทั่วไป จึงถือว่า คนนั้นมีใช้เป้าหมายเพื่อตนเอง แต่เป็นเครื่องมือเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น

2.2.6 ขบวนการประชาสังคมกับชุมชน

ขบวนการประชาสังคม ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำงานขับเคลื่อนเชื่อมโยงต่อกันอยู่ในขอบเขตพื้นที่ชุมชนนั้น ได้ทำหน้าที่เป็นประหนึ่งข่ายใยแก้วที่หุ้มห่อชุมชนให้พ้นจากภัยคุกคาม¹⁰⁵ ที่มาพร้อมกับโลกาภิวัตน์ ภัยคุกคามที่ว่านี้ มุ่งจะเปลี่ยนวิถีแห่งการพึ่งพา

¹⁰² <www.ismbook.com/collectivism.html>.

¹⁰³ Jeff Landauer, and Joseph Rowlands, <Importance of philosophy, <http://www.importanceofphilosophy.com/>>.

¹⁰⁴ <<http://www.capitalism.org>>.

¹⁰⁵ “ตั้งแต่สมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ จัดการให้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแต่แผนแรกมาจนบัดนี้ เพราะผู้มีอำนาจที่ชั่วชาติของรัฐได้อาศัยแนวคิดในเรื่องพัฒนาและอำนาจสาธารณูปโภคทางกฎหมายออกเอกสารสิทธิให้มีผู้คนจากภายนอกเข้าไปรุกล้ำยึดครองพื้นที่สาธารณะของท้องถิ่นอันเป็นแหล่งทรัพยากรเพื่อยังชีพให้หมดไป บางคนตั้งตัวเป็นเจ้าของในท้องถิ่นใช้อำนาจเถื่อนที่ขาดคุณธรรม ทำลายล้างหรือบิดเบือนบรรดาจารีตขนบประเพณีที่เคยทำให้คนในท้องถิ่นมี

ตนเองของชุมชน มาพึ่งพาตลาดภายนอก จากวิถีของชุมชน มาเป็นวิถีปัจเจกชน หมายถึง จากวิถีแห่งการช่วยเหลือพึ่งพา เป็นวิถีของการเอาตัวรอดและการแข่งขัน การขับเคลื่อนของขบวนการประชาสังคม จึงเป็นพลังสร้างภูมิคุ้มกันปกป้องชุมชน ให้พ้นจากโรคภัยภายนอกที่มาคุกคาม และมาคอยดูแลคุ้มครองสุขภาพของชุมชนที่มีอยู่ ขณะเดียวกันเป็นดังผู้ทำหน้าที่ป้อนอาหารเสริมที่ชุมชนขาดแคลน เพื่อรักษาศักดิ์ศรีความเป็นชุมชน ตอกย้ำความเชื่อมั่นศรัทธาในภูมิปัญญาที่ตนมีอยู่ และคืนชีวิตความเป็นชุมชนของการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยอยู่ร่วมกัน ดังที่นายแพทย์ประเวศ วะสี เขียนไว้ในมติชนสุดสัปดาห์ ประจำวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2546 ว่า “มนุษย์จะต้องมีปัญญาพอที่รู้ว่า “การอยู่ร่วมกัน - Living Together” คือ เป้าหมายสูงสุด ไม่ใช่กำไรสูงสุด และมีปัญญาพอที่จะต่อสู้ป้องกันตัวเองจากปัจจัยภายนอกที่จะทำให้เสียสมดุล”

ฟริตจอฟ คาปรา¹⁰⁶ เสนอความคิดหลักในทฤษฎีข่ายใยชีวิต ว่า องค์ประกอบสำคัญของระบบชีวิตในชุมชนที่ยั่งยืน คือ ปฏิสัมพันธ์ที่พึ่งพาอาศัยกัน (interdependence) หัวใจหรือความคิดหลักของทฤษฎีที่คาปรานำเสนอ คือ ชีวิตทั้งหลายในระดับต่าง ๆ ล้วนโยงใยเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายอย่างกว้างขวางซับซ้อน เป็นข่ายใยของชีวิต สัมพันธภาพของชีวิตแต่ละชีวิตเชื่อมโยงกัน เป็นความสัมพันธ์ที่มีได้เป็นเส้นตรง (Nonlinear) หากแต่เป็นสัมพันธภาพที่ไปในทุกทิศทาง เอื้อให้เกิดการเวียนกลับ การเรียนรู้ และการพัฒนาขึ้น ดังที่ระบบนิเวศช่วยให้เราเข้าใจสัมพันธภาพของระบบชีวิตทั้งหลายว่า สัมพันธภาพระหว่างองค์ประกอบย่อย ๆ ทั้งหมดที่อยู่ภายในระบบใดระบบหนึ่ง มีสัมพันธภาพระหว่างระบบนั้นและกับระบบใหญ่กว่าที่แวดล้อมอยู่ ซึ่งคาปราเปรียบว่า ในระบบนิเวศ พฤติกรรมของชีวิตแต่ละชีวิตพึ่งพากัน หากเปรียบกับชุมชน ความสำเร็จของชุมชน ขึ้นอยู่กับสมาชิกแต่ละคนในชุมชน หรือในทางกลับกัน ความสำเร็จของสมาชิกขึ้นอยู่กับชุมชนโดยรวมด้วย

ขบวนการประชาสังคม จึงเป็นระบบชีวิตที่ประกอบด้วยกลุ่มต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบย่อยในบริบทของชุมชน ที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาการของชุมชน เพราะเมื่อผู้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กัน ย่อมมีอิทธิพลต่อกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นอิทธิพลทางพฤติกรรม ความคิด และ

ชีวิตร่วมกันมาอย่างราบรื่นให้หมดไป แล้วแสวงหาสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและพรรคพวกเป็นสำคัญ ยิ่งพัฒนามากขึ้นเท่าใดความล่มสลายของชีวิตวัฒนธรรมในท้องถิ่นก็เกิดขึ้นเป็นทวีคูณ” ใน ศรีศักร วัลลิโภดม, “ท้องถิ่นวัฒนา,” บทความเผยแพร่ในจดหมายข่าวศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร 11 (ธันวาคม 2543 - มกราคม 2544).

¹⁰⁶ Fritjof Capra, *The Web of Life* (London: Flamingo, 1997) pp. 290-291.

จิตสำนึก เคน วิลเบอร์¹⁰⁷ ได้เสนอแนวคิดจตุรภาค ประกอบด้วย จตุตถภาค I จตุตถภาค WE จตุตถภาค it และจตุตถภาค ITS เป็นพื้นฐานในการอธิบายการพัฒนาจิตสำนึก ที่ย้าถึงการก้าวข้ามและหลอมรวม (Transcend and Include) ของสรรพสิ่งที่มีลักษณะเป็นลำดับขั้นแบบองค์รวมหรือ Holarchy ตามแนวคิดเรื่อง รวงรังอันยิ่งใหญ่ของชีวิต (Great nest of being)

ในจตุตถภาค I ที่เป็นมิติด้านในของแต่ละบุคคล เคน ได้ชี้ให้เห็นว่า มี สเปกตรัม (spectrum) หรือแนวคิดสำนึกที่คงอยู่ต่อเนื่อง เริ่มจากความรู้สึก (sensation) ไป สู่ความนึกคิด (perception) สู่แรงดลใจ (impulse) สู่ภาพลักษณะในใจ (image) สู่สัญลักษณ์ (symbol) สู่แนวคิด (concept) สู่กฎเกณฑ์ (rule) สู่รูปแบบ (formal) สู่จินตนาการที่เป็นตรรกะ (vision-logic) สู่พลังจิต จิตที่ข้ามพ้นตัวตน (physic) สู่จิตที่ประณีตละเอียด (suble) สู่จิตละเอียดขั้นอนุรูป (causal) สู่อหิวาจา (nondual)

ในความหมายแบบง่าย คือ สเปกตรัมที่เริ่มจากจิตสำนึก (subconscious) สู่การสำนึก (self-conscious) สู่ภาวะอภิจิต (superconscious) หรือ จาก สภาพก่อนความเป็นของบุคคล (prepersonal) สู่สภาพความเป็นบุคคล (personal) สู่การพ้นจากสภาพความเป็นบุคคล (transpersonal) หรือ จาก สัญชาตญาณ (instinctual) สู่ จิต (mental) สู่ จิตวิญญาณ (spiritual) หรือ จาก ก่อนเป็นรูปแบบ (preformal) สู่รูปแบบ (formal) สู่หลังรูปแบบ (postformal) หรือจาก สัญชาตญาณ (instinct) สู่ อัตตา (ego) สู่ พระเจ้า (God)

เช่นเดียวกับจตุตถภาคอื่น ๆ ที่แต่ละจตุตถภาคของจตุรภาค ประกอบด้วย สเปกตรัม ระดับ หรือมิติที่แตกต่างกันไป ซึ่งสเปกตรัม หรือระดับต่าง ๆ เหล่านี้ จะพัฒนาเปลี่ยนแปลง หรือคลี่คลายเคลื่อนไหวไปตามกาลเวลา อย่างเชื่อมโยงโดยวิวัฒนาการตามตรรกะที่แพร่ขยายขจรกระจายออกไปในกระบวนการของมัน วิถีแบบจตุรภาค จึงดำเนินไปอย่างกลมเกลียวทั้งหมดด้วยกัน ด้วยแบบ “จตุตถภาคทั้งหมด-ทุกระดับ” (all – quadrant, all-level)

สเปกตรัมของแต่ละจตุตถภาค เช่น จตุตถภาค WE วิวัฒนาการจากสิ่งที่โบราณ (archaic) สู่เรื่องลึกลับ (magic) สู่เรื่องปรัมปรา (mythic) สู่ความเป็นเหตุผล (rational) สู่ centrauric

จตุตถภาค it กล่าวถึงเรื่องสมอง และขั้นตอนของสิ่งมีชีวิต จากที่ใช้สมองแบบลิมบิกแบบสัตว์เลื้อยคลาน ไปสู่สมองของมนุษย์ที่มีวิวัฒนาการสูงที่เป็นแบบนีโอคอร์เท็กซ์

¹⁰⁷ Ken Wilber, A Theory of Everything : An Integral Vision for Business, Politics, Science and Spirituality (Boston: Shambhala, 2001), pp. 70.

จุดตกภาค ITS ที่กล่าวถึงระบบสังคมและสิ่งแวดล้อม เริ่มจาก ยุคการหาอาหาร (Foraging) ที่เริ่มจากเผ่าที่ต้องการมีชีวิตรอด (survival clans) มาสู่ชนเผ่า (ethic tribes) ต่อมาเป็นยุคการเพาะปลูกพืช (Horticultural) ยุคกรรมสิทธิ์ที่ดินทำกิน (agrarian) เริ่มด้วยอาณาจักรที่เป็นศักดินา (feudal empires) ต่อด้วยความเป็นชาติยุคแรก (early nations) พัฒนามาสู่ยุคอุตสาหกรรม ยุคข้อมูลข่าวสาร (information)

ไฮไลนเจอร์ภาค จึงเป็นการอธิบายแบบของศรัทธาของสิ่งต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันของภายใน-ภายนอก ของนามธรรม-รูปธรรม ดังทฤษฎีสัมพันธภาพของไอน์สไตน์ $E = Mc^2$ (หรือถ้าสมมติจะพูดแบบง่าย ๆ ว่า ถ้าเราวางตัวอักษร E แนวนอนจะได้อักษร M ดังนั้น $E = M$ หรือ $\text{energy} = \text{mass}$ พลังงานเท่ากับสสารที่เพิ่มค่าความเร็วของแสงคงที่ คือ c ยกกำลังสอง) $E = Mc^2$ พลังงานจึงมีค่าเท่ากับมวลหรือสสารที่อยู่ในความเร็วแสงยกกำลังสอง

ในแง่นี้ Beatrix Murrell and Kris Roose¹⁰⁸ ได้อธิบายไว้ว่า เมื่อพลังงานสามารถถูกนิยามในรูปปฏิบัติการของสสาร สสารน่าที่จะถูกนิยามในรูปของพลังงานที่หยุดนิ่งได้ และถ้าเราคิดจากฐานนี้ เราสามารถบอกได้ว่า ทุกสิ่งนั้นเป็นพลังงาน สสารไม่ได้เป็นอะไรมากไปกว่าบางสิ่งที่ผุดขึ้นมาหรือย้อนยอกกระชับตัวรวมกันเป็นพลังงาน ดังนั้น อาจเปรียบได้ว่า การขับเคลื่อนของขบวนการประชาสังคม ก่อเกิดเป็นพลังงานขับเคลื่อนความคิดความเข้าใจ สู้ห้วงสำนึกของชุมชนได้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม การก่อกระแสพลังงานด้วยการจัดกิจกรรมอย่างเป็นครั้งคราวไม่ต่อเนื่อง (micro energy) ย่อมไม่อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าปราศจากการทำงานต่อเนื่องที่ก่อให้เกิดเป็นกระแสหลัก (macro energy) ดังนั้นที่ไหลจากก้อน ย่อมมีพลังกำลังแรงสู่หน้าต่างธรรมชาติที่ไหลจากผาสูงสู่เบื้องล่าง ไม่ได้

การเติบโตของพุทธะในมนุษย์แต่ละคน ของบรรดาผู้นำ แกนนำ และสมาชิกในขบวนการประชาสังคมทั้งหลาย เพื่อบรรลุถึงความปลดปล่อย ความเป็นอิสระ สู่ความหลุดพ้น สู่ความว่าง สู่ nondualism นั้น ย่อมเป็นหนทางที่ก่อผลสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของชุมชน สังคมโลก และจักรวาล ดังที่การตรัสรู้ในองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า การปลดปล่อยด้วยความตายของพระเยซูคริสต์ ได้ก่อผลสะท้อนต่อโลกมาแล้ว

¹⁰⁸ Beatrix Murrell, and Kris Roose, "From Matter to Mind: Theories about the Emergence of Mind out of Matter," <<http://www.noosphere.cc/matterMind.html>>, 29 April 2002.

Beatrix Murrell and Kris Roose กล่าวไว้ว่า การผุดเกิดของความคิด และการสื่อสารของมนุษย์ เป็นพลังขับเคลื่อนและวิถีของการผุดเกิด nooshpere

การก่อเกิดสำนึกของสังคม หรือการแปรเปลี่ยนคลื่นวัฒนธรรมใหม่ประชาธิปไตยนั้น ประกอบด้วยระดับขั้นแนวระนาบที่กว้างขวาง เป็นแนวคิดจัดตั้งที่ซับซ้อน ด้วยลำดับความสำคัญทัศนคติ ตามมาตรฐานใหม่ ในภาษาของ Ken Wilber แต่ละขั้นตอนของสังคมใหม่ นั้น “ก้าวข้ามและหลอมรวม” (transcend and include)บรรดาสิ่งที่เคยมีอยู่ สังคมชุมชนมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลง แก่งไกรระหว่าง ฉัน และของฉัน เราและของเราและชั่วของเรา (I : ME : MINE, and WE : US : Our POLES) การกระทุ้งไถพรวนด้วยคำพูดในทิศทางหนึ่ง ก่อให้เกิดการแก้ไข ทบทวนตนเอง นำการเปลี่ยนแปลงไปสู่ชั่วตรงข้าม การเปลี่ยนยุคสมัยที่ของฉันกลับกลายเป็นของเรา เป็นการแปรเปลี่ยนที่ค่อย ๆ หมุนเป็นเกลียวเวียนขึ้นไป หรือเวียนลงมาตอบสนองต่อความเป็นไปของชีวิต¹⁰⁹

2.3 ทุนทางสังคม¹¹⁰

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม เป็นแนวคิดที่พยายามอธิบายเงื่อนไขปัจจัยที่หล่อเลี้ยงความเข้มแข็งของชุมชนที่มีอยู่ในเชิงวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ให้ความสำคัญกับรูปแบบของความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในกลุ่มสังคม โดยเฉพาะชนบท ตั้งแต่ในครอบครัว ขยายจนถึงกลุ่มเพื่อน กลุ่มอาชีพ และกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนในสังคมที่ต่างมุ่งมั่นเพื่อส่วนรวม ด้วยความเอื้ออาทร เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ในแต่ละชุมชนชนบทที่ทำหน้าที่ จัดระเบียบความสัมพันธ์ ให้ความชอบธรรม แก่แบบแผนของการจัดสรรแลกเปลี่ยนทรัพยากร รวมทั้งมีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอีกด้วย ทุนทางสังคมเป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย ทุนทางสังคมสามารถก่อให้เกิดพลังที่จะขับเคลื่อนชุมชนได้ พลังในที่นี้ ได้แก่ พลังแห่งปัญญาหรือความรู้ ซึ่งเป็นพลังที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงและยั่งยืน

¹⁰⁹ Don Edward Beck, "Stages of Social Development : the Cultural Dynamics that Spark Violence, Spread Prosperity, and Shape Globalization," <<http://www.integralworld.net/index.html?readingroom.html>>.

¹¹⁰ ข้อมูลส่วนใหญ่สรุปและเรียบเรียงจาก วรวิมล โรมรัตนพันธ์, ทุนทางสังคม (กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2548).

นักวิชาการไทยท่านแรกที่ทำให้ทัศนะในนัยของทุนทางสังคม คือ ปรีดี พนมยงค์ โดยท่านอธิบายไว้ในกฎหมายปกครองเกี่ยวกับลัทธิสหกรณ์ที่จัดตั้งขึ้นเป็นชุมชนขนาดเล็ก ซึ่งมีรากฐานอยู่บนความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของสมาชิกของชุมชน โดยไม่ต้องมีรูปแบบการปกครองมาก และใช้หลักความช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยสมัครใจในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เรียกว่า “สามัคคีธรรม” ในปี พ.ศ.2500 อาจารย์ปรีดี ได้เขียนเกี่ยวกับประเพณีของชาวนาในเรื่องการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในหนังสือชื่อ “ความเป็นอนิจจังของสังคม” โดยได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “ความเป็นอยู่ชนิดที่มีความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในสังคมน้อย ๆ นั้น ยังเป็นประเพณีตกทอดมาถึงชาวชนบทปัจจุบัน ที่มีการร่วมมือกันในการทำนา เช่น การลงแขก ไถนา ดำนา เกี่ยวข้าว ฯลฯ” จากข้อความดังกล่าว จะเห็นได้ว่า อาจารย์ปรีดี ได้สะท้อนถึงปรากฏการณ์ของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทย ทั้งในส่วนที่เป็นหลักการและที่เป็นวิถีชีวิตของคนไทย โดยทั้งสองส่วนที่ถูกนำเสนอสามารถพิจารณาได้ในรูปของกระบวนการทางสังคม อาทิ ในส่วนที่เป็นหลักการของสหกรณ์ โดยท่านได้นำเสนอให้เห็นถึงขั้นตอนของระบบคิดที่เป็นเรื่องของแนวคิดสหกรณ์ ที่เน้นการรวมคนมากกว่าการรวมเงิน เน้นความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ซึ่งระบบคิดนี้จะมีผลต่อขั้นตอนการปฏิบัติ ทำให้เกิดกลุ่มสหกรณ์ เกิดความร่วมมือกันทำกิจกรรมของสมาชิก และส่งผลถึงผลลัพธ์อันได้แก่ ความเป็นปึกแผ่นของสมาชิกกลุ่มสหกรณ์ และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มสหกรณ์ ในส่วนที่เป็นวิถีชีวิต ท่านได้นำเสนอถึงขั้นตอนที่เป็นระบบคิดที่เกี่ยวข้องค่านิยมอันเป็นประเพณีที่มีการสืบทอดกันมาจากบรรพชน ที่เกี่ยวกับการลงแขกในการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งส่งผลถึงขั้นตอนปฏิบัติ ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และส่งผลต่อผลลัพธ์ คือ ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

Robert D. Putnam¹¹¹ ได้ชี้ให้เห็นรูปแบบเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่มีมานานในสังคมเกษตรกรรมทุกแห่งในโลก นั่นคือ การช่วยเหลือกันในลักษณะ “ลงแขก” หรือ “ปลาหนึ่งตัวกินให้นานที่สุด” ในทัศนะของ Putnam ทุนทางสังคมเป็นสิ่งสำคัญที่มีส่วนเพิ่มพูนผลประโยชน์ในเชิงทุนอื่น ๆ ด้วย ประกอบด้วยทุนทางกายภาพ (Physical Capital) ทุนในเชิงเศรษฐกิจ และ ทุนในเชิงมนุษย์ (Human Capital) สำหรับทุนในเชิงมนุษย์ การเพิ่มความสามารถของบุคคลในการสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นอยู่กับ เครื่องมือ และการฝึกฝนอบรม แต่การเพิ่มทุนทางสังคมขึ้นอยู่กับศักยภาพขององค์กรทางสังคม (Social Organization) ซึ่งประกอบด้วย เครือข่าย (Networks), บรรทัดฐาน

¹¹¹ Robert. D. Putnam, “The Prosperous Community: Social Capital and Public Life,” The American Prospect 13 (Spring 1993).

(Norms), และความไว้วางใจ (Trust) ทั้งนี้ เป็นผลมาจากการศึกษาในอิตาลีช่วงปี ค.ศ. 1970 ที่ Putnam พบว่าความเข้มแข็งของอิตาลีในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นผลพวงมาจากความแข็งแกร่งของ ประเพณีสัญญาประชาคม (Strong tradition of civic engagement), การทำประชาคมดี, จำนวน คนอ่านหนังสือพิมพ์ (newspaper readership), จำนวนสมาชิกในชมรม สโมสร สมาคม ชุมชน ต่าง ๆ ที่เป็นเสมือนตัววัดความเข้มแข็งของอิตาลี ที่บางเขตเมืองคึกคักชุมชนที่ตื่นตัวจำนวนมาก พลเมืองใส่ใจในประเด็นสาธารณะ มีความไว้วางใจ (Trust) เชื่อมมั่นในความเป็นธรรมที่มีอยู่ใน ผู้อื่น การปฏิบัติตามกฎหมาย มีผู้นำที่มีความซื่อสัตย์ และคำนึงถึงความเสมอภาคเท่าเทียม เครือข่ายทางสังคมและการเมืองสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นในแนวราบ เปรียบเทียบกับเขตอิทธิพลที่ประชาชนอยู่ ภายใต้อำนาจอุปถัมภ์ สภาพประชาธิปไตยมีปัญหา และรัฐบาลไม่มีประสิทธิภาพเท่าเขตที่เต็มไปด้วยประชาสังคมในชุมชน

ความเป็นมาของประชาสังคมในชุมชนดังกล่าว เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจนกลายเป็น ประเพณีปฏิบัติของกลุ่มพลเมืองที่มีรากมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 เมื่อมีกลุ่มชุมชนต่าง ๆ เข้า มาตั้งรกรากกลายเป็นชุมชนที่มีประชาคมเหนียวแน่น (Civil Engagement) สิ่งเหล่านี้เป็นรากที่ ส่งผลให้มีรัฐบาลที่ประสบความสำเร็จ และมีเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองในปัจจุบัน แก่นของมัน คือ การ เกิดเครือข่ายที่หนาแน่นไปด้วยการสานประโยชน์ของทุกฝ่ายเข้าด้วยกัน เช่น สมาคมช่วยเหลือกัน (guild), กลุ่มศาสนาสมานฉันท์, กลุ่มป้องกันตนเองของชุมชนในสมัยกลาง, ความช่วยเหลือกัน ของเพื่อนบ้าน, mutual aid societies, หรือสมาคมต่าง ๆ เช่น สมาคมฟุตบอล สมาคมปะการัง Putnam จึงเห็นว่า ประชาสังคมในชุมชน (Civic Communities) เป็นปัจจัยในการเพิ่มค่าความ สมานฉันท์ (Solidarity), การมีส่วนร่วมของพลเมือง (Civic Participation), และความซื่อสัตย์ จริใจ (Integrity) ศักดิ์ศรี อันเป็นปัจจัยในการพัฒนาประชาธิปไตย

2.3.1 ความหมายคำว่า “ทุนทางสังคม”¹¹²

การให้ความหมายของทุนทางสังคม มีความแตกต่างตามนัยและบริบทที่แตกต่าง ของผู้ให้ความหมายและประสบการณ์ในการทำงาน Fukuyama นักวิชาการทางตะวันตก กล่าวถึง ทุนทางสังคมว่า หากจะกล่าวในความหมายทั่วไป หรือให้กินความหมายอย่างกว้างขวาง แล้ว ทุนทางสังคมเป็นเสมือนธรรมชาติพื้นฐานที่มีอยู่ในแต่ละสังคม ที่จะก่อให้เกิดการกระทำที่เป็น ประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ ข้อมูลข่าวสาร การไว้วางใจ และจารีตที่เกี่ยวกับการพึ่งพิงร่วมกัน หรือ

¹¹² วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, ทุนทางสังคม, น. 29-33.

การต่างตอบแทนกัน (information, trust, and norms of reciprocity inhering in one's social networks)

Putnam กล่าวถึงความหมายทุนทางสังคมว่า เป็นส่วนที่เอื้อประโยชน์ต่อทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในประเด็นความสัมพันธ์กันทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน และกัน ที่ส่งผลให้เกิดความสะดวกต่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจ Putnam ได้พยายามนำเสนอทุนทางสังคมด้วยการเชื่อมโยงมิติในปัจจุบัน อนาคต กับมิติในอดีต โดยอธิบายว่า ทุนทางสังคมประกอบด้วยความไว้วางใจกัน การต่างตอบแทน หรือการพึ่งพาอาศัยกัน การมีข้อพันธะกรณีร่วมกันของประชาชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นรูปแบบของทุนทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นในอดีต และพยายามที่จะนำมาใช้ในปัจจุบันหรืออนาคต ทุนทางสังคมในลักษณะดังกล่าว จึงเป็นความสัมพันธ์ที่มีการเชื่อมโยงระหว่างกันของสมาชิกในวัฒนธรรมเดียวกัน เป็นการสร้างความสำนึกในหน้าที่ร่วมกัน (Sense of mutual obligation) และการทำให้รู้สึกปลอดภัยร่วมกันของหมู่สมาชิก

Putnam ให้ความเห็นเพิ่มในเรื่องความไว้วางใจ ด้วยถือว่าเรื่องของความไว้วางใจเป็นสิ่งที่ช่วยเชื่อมโยงระหว่างส่วนย่อย ๆ ของชุมชนเข้าด้วยกัน รวมทั้งการเชื่อมต่อรอยแยกของสังคมเข้าด้วยกัน ในลักษณะดังกล่าว ทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนสะพานเชื่อมที่จะทำให้เกิดความร่วมมือเพิ่มขึ้นระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ที่หลากหลายในชุมชน และเป็นการเปิดกว้างสำหรับทุก ๆ คน อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ทุนทางสังคมจะเปิดกว้างสำหรับกลุ่มผลประโยชน์ทั่ว ๆ ไป แต่ทุนทางสังคม คงจะไม่รวมถึงกลุ่มหรือแก๊งค์รุ่นที่ จะทำอะไรก็ได้ตามอำเภอใจ ทุนทางสังคม จึงมีทั้งเครือข่ายและธรรมเนียมปฏิบัติที่สมาชิกสามารถร่วมมือกันได้มากขึ้น เป็นการกระทำที่มีการคาดหวังภายใต้เป้าหมายทางเศรษฐกิจ รวมทั้งพฤติกรรมที่ค้นหาเป้าหมายของสมาชิกร่วมกัน

จากความหมายของทุนทางสังคมดังกล่าว Putnam ได้หมายถึงเรื่องของค่านิยม วัฒนธรรมของประชาชน และความไว้วางใจระหว่างกัน เช่นเดียวกับ Coleman ก็ได้ให้ความหมายของคำว่าทุนทางสังคมว่า เป็นชุดของความสัมพันธ์ที่อยู่บนความคาดหวังและค่านิยมร่วมกัน รวมทั้งการมีสำนึกในความไว้วางใจระหว่างกันด้วย นอกจากนั้น Coleman ยังได้มองทุนทางสังคมเพิ่มเติมในมิติของวิถีชีวิตในสังคมว่า คือ การมีเครือข่าย สถาบัน นโยบาย และจารีต ซึ่งนอกจากมิติในแง่ของความหมายแล้ว ทั้ง Putnam และ Coleman ยังเสนอมิติในแง่ของระบบ และกระบวนการของทุนทางสังคม โดยชี้ให้เห็นว่า ระบบคิดที่อยู่ในรูปของค่านิยม วัฒนธรรมของประชาชน ความไว้วางใจกัน และจารีตจะมีผลต่อความสัมพันธ์ของคน ซึ่งจะส่งผลต่อการจัดระเบียบเศรษฐกิจสังคม ความเป็นชุมชน และเกิดผลดีต่อการดำเนินกิจกรรม

นอกจากนั้น Putnam ยังสรุปถึงทฤษฎีทางสังคมที่ทำให้มองเห็นเรื่องของทุนทางสังคมที่มีการสะสมหรือสำรองอยู่ในชุมชน ซึ่งลักษณะดังกล่าวทำให้ชุมชนเพิ่มขีดความสามารถในการแก้ปัญหาของชุมชน จึงอาจสรุปได้ว่า ทุนทางสังคมที่สะสมและสำรองอยู่ในชุมชน จะเป็นตัวช่วยเหลือเลี้ยงสังคม โดยใช้จารีตหรือธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชน การพึ่งพาอาศัยกันหรือการต่างตอบแทน และความไว้วางใจกันของคนในสังคม สิ่งเหล่านี้จะทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์กันของคนในสังคมที่ลดการเอาเปรียบผู้อื่น ผู้คนในสังคมจะเกิดจากการรวมตัวกัน มีการสร้างสำนึกร่วมกัน มีการเปลี่ยนจาก ตัวฉัน (I) พวกเรา(we) และทำให้เกิดค่านิยมในเรื่องของประโยชน์ส่วนรวมระหว่างคนในสังคม

นอกจากนี้ นักวิชาการคนอื่นๆ ได้พยายามให้ความหมายทุนทางสังคมในแง่มุมที่กว้างขวางออกไป อาทิ ในด้านความสัมพันธ์ของความไว้วางใจ (relations of trust) การต่างตอบแทนและการแลกเปลี่ยนกฎระเบียบของส่วนรวม จารีต และการลงโทษ (common rules, norms and sanctions) การติดต่อ เครือข่าย และกลุ่ม (connectedness, networks and groups) ความเป็นเจ้าของ (belonging) และความเป็นชุมชน (community) โดยสิ่งเหล่านี้อยู่บนพื้นฐานของความเคารพซึ่งกันและกัน (mutual respect) ความไว้วางใจกันระหว่างกัน (trust) และมีการต่างตอบแทน (reciprocity) จึงอาจกล่าวได้ว่า ทุนทางสังคม เป็นเสมือนสิ่งที่เชื่อมโยงให้มีการติดต่อ (bridge) ระหว่างคนที่มีความแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านชาติพันธุ์ ศีลธรรม อายุ หรือรายได้ และสร้างความผูกมัดกระชับแน่น (bond) ระหว่างคนมีความแตกต่างหลากหลายในชุมชนให้มีจุดที่ร่วมกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงระบบและกระบวนการของทุนทางสังคม โดยชี้ให้เห็นถึงระบบคิดว่า เริ่มจากความสำนึกร่วมกันในความเป็นเจ้าของ และความเป็นชุมชนเดียวกัน มีความเคารพต่อกัน มีความไว้วางใจกัน และมีค่านิยมต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน ระบบคิดเหล่านี้ จะส่งผลถึงวิถีปฏิบัติในรูปของความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงของสมาชิกในชุมชนให้มีความเหนียวแน่นมากยิ่งขึ้น

2.3.2 ความหมายคำว่า “ทุนทางสังคม” ในประเทศไทย¹¹³

ในประเทศไทยมีนักวิชาการกล่าวถึงทุนทางสังคมกันมากขึ้น หลังจากเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ปี 2540 และหน่วยงานที่ทำให้คำว่า “ทุนทางสังคม” แพร่หลายมาก

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, น. 39-43.

ที่สุด ได้แก่ กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ที่ได้มองว่าทุนของชุมชนเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งประกอบด้วย (ทุน) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ และฐานวัฒนธรรม ความเชื่อเพื่อเผื่อแผ่ การหลอมจิตใจ หลอมความคิด และการผนึกกำลัง การสร้างทักษะในการจัดการ รวมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งทั้งหมดจะส่งเสริมให้เกิดความเอื้ออาทรและความสามัคคี ที่ทำให้คนมีความเสียสละที่จะทำงานร่วมกัน โดยมีการรวมกำลังความคิด ความรู้ สติปัญญา และความชำนาญที่มีอยู่ไปใช้ในการจัดการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

อเนก นาคนบุตร กล่าวถึงทุนทางสังคมในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชนว่า มิใช่เป็นเรื่องที่เพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทย แต่หากเป็นคุณค่าเดิมที่สังคมไทยมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นความมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสีชุมชน เป็นต้น ทุนทางสังคมนี้ คือ พลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนชุมชนต่าง ๆ ให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่าและทุนทางสังคมให้กับชุมชนตนเองมากขึ้น มีความเท่าทันต่อปัญหา และมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้น และท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม อธิบายว่า ทุนทางสังคมเป็นนามธรรม หมายถึงความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคี รวมพลัง การมีองค์กรมีหน่วยที่จะจัดการ จัดระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจิตรวมใจ มีศีลธรรม มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน สิ่งต่างๆ เหล่านี้เรียกว่าเป็นทุนทางสังคม ซึ่งจะเป็นพื้นฐานในท้องถิ่นและชุมชนให้มีการพัฒนาที่เข้มแข็งจริงจังและยั่งยืน

ประเวศ วะสี มองว่า ทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมในการแก้ปัญหาวิกฤติของสังคมได้ โดยให้ความหมายทุนทางสังคมว่า “การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เพื่อแก้ไขปัญหาของสังคม”

อัมมาร สยามวาลา กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า “เป็นการใช้ทรัพยากรของชุมชนในการแก้ปัญหาทรัพยากรที่สำคัญ คือ สติปัญญา และความเอื้ออาทรต่อกัน สิ่งเหล่านี้ คือ ทุนทางสังคม” โดยนัยนี้ ทุนทางสังคมก็นับเป็นมิติในรูปแบบของทรัพยากรของชุมชน อันประกอบด้วยเรื่องค่านิยมความเอื้ออาทรต่อกัน รวมทั้งเรื่องของสติปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนที่สมควรนำออกมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคม

อมรา พงศาพิชญ์ กล่าวถึงทุนทางสังคมใน Thailand Social Monitor: Social Capital and the Crisis ว่า คือความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล

สถาบัน และ/หรือองค์กรต่างๆทั้งในรูปปัจเจก กลุ่ม และเครือข่าย ทั้งนี้ รวมทั้งค่านิยมบรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึง ทูทางสังคมโดยเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ ที่มีค่านิยมในการตอบแทนบุญคุณซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแบบไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งการมีเครือข่ายการตอบแทนและใช้ประโยชน์ร่วมกัน ตลอดจนการนำแนวคิดเรื่องทูทางสังคมไปขยายใช้กับงานพัฒนาในปัจจุบัน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ กล่าวถึงทูทางสังคมว่าทูทางสังคม คือ วิธีคิด และระบบความรู้ในการจัดการวิถีของความเป็นชุมชน เช่น การจัดการทรัพยากร การจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยวิถีคิดเชิงซ้อนและเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบความรู้/ภูมิปัญญา อีกทั้งต้องอาศัยกฎเกณฑ์มากำกับการใช้ความรู้นั้น ซึ่งอาจเป็นรูปของจารีต กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม พร้อมกันนั้น ต้องมีองค์กรที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการเรื่องนั้น ๆ เช่น การใช้ทรัพยากรต่าง ๆ การจัดการทุน เป็นต้น

นอกจากนี้ อานันท์ยังกล่าวถึงทูทางสังคมที่เป็นเสมือนทูทางสังคมเดิมของสังคมไทย ซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อที่ดีในการนำไปประยุกต์ใช้ความหมายของเรื่องต่าง ๆ คือ มิติทางวัฒนธรรม โดยมิติทางวัฒนธรรมนั้น เป็นสิ่งที่ชุมชน พยายามจะรื้อฟื้นขึ้นมา เพราะมีนัยสำคัญทางสังคม เพื่อประโยชน์ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการปลุกจิตสำนึก หรือรักษาสำนึกของชุมชน และเครือข่ายของชุมชนที่ต้องสัมพันธ์กันในการดำรงชีวิตและมักเกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรที่ชุมชนต้องอิงอาศัย ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำลำคลอง ป่าต้นน้ำ ทะเล โดยจะเห็นได้จากมิติของความสัมพันธ์ผ่านงานบุญ ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งเตือนให้รู้ว่า ชีวิตเราที่อยู่มาได้เพราะสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรและร่วมกันรักษา อีกทั้งยังมีความหมายในแง่ที่เป็นการยืนยันในคุณค่าหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมบางอย่าง เช่น กฎเกณฑ์ข้อห้ามเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรส่วนรวมร่วมกัน เป็นต้น

ส่วนการระดมทุนเพื่อสังคม อานันท์กล่าวว่า ทูทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานทางความคิดและอุดมการณ์ของระบบสวัสดิการในสังคมไทยนั้น อยู่ภายใต้หลักการที่สำคัญ 2 ประการ คือ การต่างตอบแทนกัน (reciprocity) และหลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (communality) ดังนั้น จะเห็นได้ว่า อานันท์ได้เสนอทูทางสังคมในมิติที่เป็นระบบคิดหรือวิธีคิด กับวิถีปฏิบัติหรือระบบความรู้ในการจัดการกับวิถีชุมชนไว้อย่างชัดเจน และได้นำเสนอมิติทางวัฒนธรรมว่ามีความเกี่ยวข้องกับเรื่องทูทางสังคมอย่างใกล้ชิด

ผลการศึกษาทุนทางสังคมของไทยที่ดำเนินการ โดยสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม มีลักษณะการนำเสนอภาพรวมของทุนทางสังคมในเชิงบูรณาการหรือเชิงผลลัพธ์ โดยกล่าวถึงลักษณะรวมของทุนทางสังคมในแง่มุมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ศาสนธรรม หรือ หลักธรรมในศาสนา เป็นเครื่องชี้แนะบุคคลให้มีความรัก ความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อกัน และใช้หลักการทางศาสนานั้น ๆ มาสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม เช่น ในพระพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้คนละเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การทำความดีด้วยการให้ทาน เสียสละ รักษาศีล และมีจิตใจที่สงบ มีความเมตตาต่อสรรพสิ่ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เป็นทุนที่สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสังคมได้

2. สำนึกในท้องถิ่น คือ การที่บุคคลในชุมชนมีจิตสำนึกต่อชุมชนและท้องถิ่นของตน บรรดาคนที่เห็นการพัฒนาชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่เป็นอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ จึงมีความตั้งใจและร่วมแรงร่วมใจในการทำงานร่วมกันโดยยึดส่วนรวมเป็นใหญ่

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมของชุมชน และประยุกต์ขึ้นมาใหม่ในการสร้างและจัดการเกี่ยวกับการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจและสังคม

4. ทรัพยากรบุคคลและเครือข่ายบุคคล ได้แก่ การนำบุคคลที่เป็นผู้นำปราชญ์ท้องถิ่น พระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์และศาสตร์ต่าง ๆ มาให้ความรู้ และถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชน เป็นการสร้างทุนทางสังคมในระดับบุคคล

5. ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรในท้องถิ่นทั้งดิน น้ำ ป่า ภูเขา ที่สามารถนำมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด พร้อมมีกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างเหมาะสม

6. วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม อัตลักษณ์ของชุมชน ที่จะนำเสนอในรูปแบบที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง

7. ความเอื้ออาทร นับว่าเป็นความสำคัญอย่างยิ่งที่คนในสังคมจะต้องมีความเอื้ออาทรต่อกัน ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งความเอื้ออาทรนี้ เป็นพลังที่สำคัญยิ่งของทุนทางสังคม

โดยองค์ประกอบของทุนทางสังคมดังกล่าวข้างต้น มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับทุนทางสังคมประเภทต่าง ๆ ที่ทางกองทุนเพื่อสังคมได้กำหนดไว้ อาทิ ทุนปัญญา (Spiritual Capital) ทุนมนุษย์ (Human Capital) ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) กองทุนสาธารณะ (Public Fund) และ พื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Public Space or Cultural Space)

เช่นเดียวกับผลการศึกษาของนักวิชาการจากกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข (กรมอนามัย สำนักงานสาธารณสุข จ.เพชรบุรี, 2543) ได้มีการศึกษาถึงทุนทางสังคมที่สร้างความ

เข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นในลักษณะของปัจจัยเสริมสร้างทุนทางสังคม โดยพบว่าเมืองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

1. ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพต่อธรรมชาติ หรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เช่น ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปกป้องธรรมชาติที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งดำรงรักษา ธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น ความสมถะ สันโดษ ที่เป็นรากฐานทางพระพุทธศาสนา จิตสำนึกเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการเรียนรู้ ที่ชุมชนสรรค์สร้างและส่งสมมาเพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม แพทย์พื้นบ้าน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ศิลปหัตถกรรม การอยู่อาศัย เป็นต้น ภูมิปัญญาของชุมชนมีแง่มุมรายละเอียดที่ไม่หยุดนิ่ง (living knowledge) และใช้ญาณวิทยาที่แตกต่างจากการแสวงหาความรู้แบบตะวันตก นอกจากนี้ประสบการณ์ผ่านร้อนผ่านหนาวของชุมชน จัดเป็นทุนทางสังคมเช่นกัน

3. ผู้นำทางปัญญาของชุมชน หรือ ปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีพด้านต่าง ๆ อันได้แก่ ผู้อาวุโส พระสงฆ์ หมอพื้นบ้าน ผู้นำเกษตร เป็นต้น ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้จะมีบทบาทที่สำคัญในกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

4. โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ ที่เอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูล เช่น ระบบครอบครัว สถาบันผู้อาวุโส ระบบการเอื้อมือเอื้อแรงในทุกภาค การผูกเสี่ยว เป็นต้น

5. ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน เช่น สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรอันเป็นสิทธิการใช้การดูแลรักษาสิ่งที่เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน

6. สถาบันชุมชน ได้แก่ จารีตประเพณี วัฒนธรรม จิตสำนึกร่วม รวมถึงองค์กรชุมชนที่ควบคุมให้ชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่าและระบบคิดที่เป็นอยู่

7. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม อันเป็นที่มาของภูมิปัญญา วิธีคิดที่แตกต่างกันไปตามระบบนิเวศและเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของสังคมโดยรวม

8. กลุ่มองค์กรและเครือข่าย ที่จะดำเนินการกิจกรรมสาธารณะในภาคประชาชนประชาสังคม เช่น องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มวิชาชีพ นักวิชาการที่ดำเนินการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในประเด็นต่าง ๆ เป็นต้น

ส่วนประโยชน์และความสำคัญของทุนทางสังคมปรากฏในผลการศึกษาทั้งในและต่างประเทศ ดังเช่น Putnam กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปของเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนว่า มีอยู่หลายประการ อาทิ ¹¹⁴

1. ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงาน และช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าที่จะปลีกตัวไปทำแบบปัจเจกชน

2. ทำให้เกิดจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทน (reciprocity) ซึ่งทำให้องค์กรชุมชนแข็งแกร่งและมีพลังมากขึ้น ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียง และการยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนนั้นๆ ด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด

3. เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว

4. มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีต มาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

Putnam มองว่า การทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมีทุนทางสังคมสะสมอยู่ในชุมชน (Stock of social capital) อาจจะกล่าวได้ว่า ในอีกแง่มุมหนึ่งนั้น ทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะทำในเรื่องต่างๆ ได้มากยิ่งขึ้น โดย Putnam ได้อธิบายว่าทุนทางสังคมมีความสำคัญอย่างน้อยอีก 2 ประการคือ

ประการแรก ทุนทางสังคมทำให้คนสามารถแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น ผู้คนอาจจะดีขึ้นถ้าพวกเขามีความร่วมมือกัน และมีการแบ่งปันกัน

ประการที่สอง ทุนทางสังคมช่วยลดต้นทุนกลไกการทำงานในชุมชน ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสันติและมีความสงบมากขึ้น ทั้งนี้ เมื่อคนในชุมชนมีความรู้สึกไว้วางใจกัน ก็จะทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่มีการทำเป็นกิจวัตรประจำวันของประชาชน ทำให้เกิดการเปลี่ยนทางสังคมที่ประชาชนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ

โดยสรุป ทุนทางสังคม (Social Capital) มีกลไกทำงานที่นำไปสู่ความมั่นคงของชุมชน ประกอบด้วย 3 กระบวนการ คือ

1. การเกิดขึ้นของเครือข่ายที่มีบรรทัดฐานที่แข็งแกร่งในสัญญาประชาคม ที่ใช้เป็นหลักในการช่วยเหลือกัน โดยมีความไว้วางใจ (Trust) เป็นตัวอำนวยการให้กลไกนี้ดำเนินไปโดยสะดวก กลายเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการดำรงชีวิตทางสังคม (Social Life)

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 62-67.

2. เครือข่ายของสัญญาประชาคม ที่นำไปสู่การประสานความร่วมมือ (Coordination) การสื่อสาร และการกระจายข้อมูลข่าวสารสู่ผู้อื่น เป็นกระบวนการสร้างความไว้วางใจกัน ที่เอื้อต่อการร่วมมือกัน จนฝังเป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

3. รูปแบบความร่วมมือต่าง ๆ ที่เปรียบเสมือนแบบแผนทางวัฒนธรรม ที่ได้ผ่านการบ่มเพาะเรียนรู้ผิดถูกแพร่กระจายไปในส่วนต่าง ๆ ของชุมชน นำไปสู่ความร่วมมือที่ต่อเนื่อง ในลักษณะเครือข่าย กลายเป็นรูปแบบทางประเพณี (Tradition)

ในทัศนะของผู้วิจัย เห็นว่า ทูทางสังคม คือคุณค่าความสัมพันธ์ที่ได้ก่อตัวยังรากลึกอยู่ในชุมชน เป็นบรรทัดฐานทางสังคม (norms) คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม (value) เป็นความผูกพันเป็นเครือญาติ มิตรสหาย ความเอื้ออาทรต่อกัน มีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน และเป็นความสัมพันธ์แนวราบเป็นใยข่ายที่เชื่อมต่อถึงกัน พึ่งพากันด้วยความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ในอีกแง่หนึ่ง เราอาจเรียกว่า ทรัพยากรทางศีลธรรม (moral resource) เป็นทรัพยากรประเภทที่มีลักษณะที่พิเศษ ที่ยิ่งใช้ยิ่งเพิ่ม ไม่ได้ลดลงอย่างทรัพยากรอื่น ๆ นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น ทูทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ด้วย

2.3.3 ขบวนการประชาสังคม กับ ทูทางสังคม

ขบวนการประชาสังคม ควรยึดโยงแนวคิด แนวการทำงานกับทูทางสังคม¹¹⁵ ในชุมชนให้เป็นเสาหลักที่สำคัญ อาทิ การออกแบบโครงสร้างกลุ่มที่สอดคล้องกับธรรมชาติของชุมชน การไม่ยึดติดกับระเบียบ ข้อบังคับ จนมองข้ามวัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายในการทำงาน การออกแบบระบบการจัดการที่อยู่บนฐานของวัฒนธรรมชุมชน เช่น คุณธรรม ความซื่อสัตย์ การให้การอุทิศเสียสละ การเกื้อกูล การให้อภัย การรับฟัง ความอดทน เป็นต้น และการจัดกิจกรรม ที่มุ่ง

¹¹⁵ มีการให้นิยาม/ความหมายของ "ทูทางสังคม" ที่หลากหลาย หากให้ความหมายอย่างกว้างและเข้าใจง่ายแล้ว ทูทางสังคม หมายถึง ฐาน (ทุน) ทรัพยากรธรรมชาติ ฐาน (ทุน) วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมเกี่ยวกับความเอื้ออาทร และความสามัคคี ที่ทำให้คนมีความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ต่อกัน มีระบบคิด หรือวิธีคิด วิถีปฏิบัติ การรวมความคิดความรู้สติปัญญา กำลังและความชำนาญที่มีอยู่ไปใช้ในการจัดการแก้ไขปัญหาร่วมกัน รวมทั้งมีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอีกด้วย ทูทางสังคมเป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย ทูทางสังคมสามารถก่อให้เกิดพลังที่จะขับเคลื่อนชุมชนได้ พลังในที่นี้ ได้แก่ พลังแห่งปัญญาหรือความรู้ ซึ่งเป็นพลังที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงและยั่งยืน

เพื่อรักษาและเพิ่มพูนคุณค่า ความดีงาม ที่มีอยู่ในวิถีชีวิตชุมชน มากกว่าการจัดกิจกรรมที่จะมา
กีดกักร่อนทำลายคุณธรรมที่มีอยู่ของชุมชน เช่น กิจกรรมที่ส่งเสริมวัฒนธรรมการแข่งขันเอาตัวรอด
วัฒนธรรมการบริโภค วัฒนธรรมการทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

โรเบิร์ต ดี พัทนัม¹¹⁶ ในเรื่อง กลไกทำงานของทุนทางสังคม ว่า ทุนทางสังคม 'ได้ถูก
นักเศรษฐศาสตร์เรียกว่า "*Civic Matters*" มีกลไกการทำงานที่นำไปสู่ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ
และการเมือง ประกอบด้วย 3 กระบวนการ คือ

1) การเกิดขึ้นของเครือข่ายที่มีบรรทัดฐานแข็งแรงในสัญญาประชาคม ที่ใช้เป็นหลัก
ในการช่วยเหลือกัน จะเกิดสภาพของ favor bank ซึ่งเป็นหลักการในสังคมเกษตรกรรม คือ ความ
ไว้วางใจ (trust) ที่จะเป็นตัวอำนวยให้เกิดกลไกที่กลายเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการดำรงชีวิตทาง
สังคม (social life)

2) เครือข่ายของสัญญาประชาคม จะนำไปสู่การประสานความร่วมมือ
(coordination) การสื่อสาร และการกระจายข้อมูลข่าวสารสู่ผู้อื่นที่เน้นความไว้วางใจกัน และจะมี
กลไกต่างๆ ในสังคมที่ซับซ้อนในการพิสูจน์ความไว้วางใจดังกล่าว ทั้งนี้ จะเป็นการง่ายที่จะเกิดความ
ร่วมมือกันด้วยกระบวนการที่เคยเกิดมาแล้ว (repeat play) และถูกฝังเป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์
ทางสังคมนั้น

3) รูปแบบความร่วมมือต่าง ๆ จะเปรียบเสมือนรูปแบบทางวัฒนธรรมที่สำเร็จรูป
(cultural template) ที่ผ่านการเรียนรู้ผิดถูกที่แพร่กระจายให้ผู้คนในชุมชนสำหรับความร่วมมือใน
อนาคตในลักษณะเครือข่าย ซึ่งคือสภาพที่กลายมาเป็นรูปแบบทางประเพณี นั่นเอง

โดยสรุป ทุนทางสังคมที่ประกอบด้วย ความไว้วางใจ, บรรทัดฐาน, และ เครือข่าย
โดยความร่วมมือจะประสบความสำเร็จต่อเมื่อได้มีการเชื่อมต่อถึงกัน และมีความไว้วางใจซึ่งกัน
และกัน หรือที่เรียกว่า ทรัพยากรทางศีลธรรม (moral resource) ซึ่งทรัพยากรประเภทนี้ มีลักษณะ
ที่พิเศษ ยิ่งใช้ยิ่งเพิ่ม ไม่ได้ลดลงอย่างทรัพยากรแบบอื่น การเพิ่มพูนทรัพยากรให้กับทุนทางสังคม
เพื่อเป็นฐานที่สำคัญในการพัฒนาประชาธิปไตย คือ การรื้อฟื้นธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชนในการ
ร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง การทำงานให้ชุมชนด้วยความอุทิศเสียสละ ด้วยความไว้วางใจ
โปร่งใส และการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การรู้รับผิดชอบร่วมของสมาชิกในชุมชนที่พึงมีต่อชุมชน
สังคมโดยรวม

¹¹⁶ โรเบิร์ต ดี พัทนัม, "The Prosperous Community: Social Capital and Public
Life," *The American Prospect* 13 (Spring 1993).

การสร้างพลวัตของขบวนการประชาสังคมตามแนวทางข้างต้น บนฐานของทุนทางสังคมของชุมชน จะทำให้ขบวนการประชาสังคม เป็นขบวนการที่สามารถทำให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงความเป็นเจ้าของอำนาจหรือตระหนักรู้อำนาจที่ตนมีอยู่ และมีความสามารถในการใช้อำนาจตามศักยภาพที่ตนมีอยู่ และพึงเป็นศักยภาพที่มีโอกาสได้รับการพัฒนาให้สามารถนำมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เมื่อสมาชิกในชุมชนสามารถใช้อำนาจได้อย่างมีประสิทธิภาพย่อมส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน เพราะเมื่อชุมชนมีประชาชนตื่นตัวในการใช้อำนาจมากขึ้น เข้ามีส่วนร่วมรวมกลุ่มรับผิดชอบทำกิจกรรมต่าง ๆ ประชาชนในชุมชนจะค่อย ๆ แปรสภาพพัฒนาตนเองจากการเป็น “ผู้ยอมรับในอำนาจ” ไปสู่การเป็น “ผู้ใช้อำนาจ” มากขึ้นเรื่อย ๆ นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน และขณะที่ชุมชนพัฒนามีความเข้มแข็งมากขึ้น ย่อมส่งผลต่อการทำให้ “การเมืองชุมชน” เข้มแข็ง เพราะเมื่อประชาชนในชุมชนแสดงความเป็นเจ้าของชุมชน มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางความเป็นไปต่าง ๆ ของชุมชน ย่อมต้องคอยติดตามดูแลชุมชนอย่างใกล้ชิด เพื่อให้ชุมชนพัฒนาไปในทิศทางที่ตนต้องการ

แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ข้างต้น เป็นกรอบแนวคิดทฤษฎี ที่จะใช้ในการศึกษาลักษณะการรวมกลุ่มและการทำงานของขบวนการประชาสังคม และประชาธิปไตยชุมชนในพื้นที่ศึกษา เพื่อเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างขบวนการประชาสังคมกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจการสาธารณะของชุมชน กับประชาธิปไตยชุมชน